

A FOGYASZTÓVÉDELMI JOGRÓL
MÁSKÉPPEN –
ELŐKÉPEK, KÖZJOGI ÉS MUNKAJOGI
VETÜLETEK

Szerkesztette:
HAJNAL ZSOLT

A Debreceni Egyetem
Állam- és Jogtudományi Karának kiadványa

Felelős kiadó:

SZIKORA VERONIKA

dékán

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Szerkesztette:

HAJNAL ZSOLT

A szövegek korrektúráját

TÖRÖK ÉVA

végezte.

A tanulmányokat lektorálták:

PROF. DR. BENCZE MÁTYÁS

egyetemi tanár, tudományos és stratégiai dékánhelyettes

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék

PROF. DR. CSÉCSY GYÖRGY

egyetemi tanár

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Polgári Jogi Tanszék

ISBN 978-963-490-077-1

Készült a Főnix Média nyomdaüzemében.

Debrecen, 2019

A FOGYASZTÓVÉDELMI JOGRÓL
MÁSKÉPPEN –
ELŐKÉPEK, KÖZJOGI ÉS MUNKAJOGI
VETÜLETEK

Szerkesztette:
HAJNAL ZSOLT

A TANULMÁNYKÖTET
AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM
JOGÁSZKÉPZÉS SZÍNVONALÁNAK EMELÉSÉT
CÉLZÓ PROGRAMJAI KERETÉBEN VALÓSULT MEG.

© 2019, A SZERZŐK

TARTALOMJEGYZÉK

SZIKORA VERONIKA – ÁRVA ZSUZSANNA

ELŐSZÓ 7

P. SZABÓ BÉLA

AZ ÁLLATHIBÁKÉRT VALÓ ELADÓI FELELŐSSÉG MEGVALÓSULÁSA
A MAGYAR MAGÁNJOG TÖRTÉNETÉBEN (HELYZETFELMÉRÉS) 11

FODOR LÁSZLÓ – GYURKÓ BRIGITTA

A HULLADÉKGAZDÁLKODÁSI KÖZSZOLGÁLTATÁS
EGYES FOGYASZTÓVÉDELMI KÉRDÉSEI 57

ÁRVA ZSUZSANNA

ÚJ KÖZIGAZGATÁSI ELJÁRÁS –
HATÉKONYABB FOGYASZTÓVÉDELEM 85

NÁDAS GYÖRGY

ÁLTALÁNOS SZERZŐDÉSI FELTÉTEL-E A KOLLEKTÍV SZERZŐDÉS? 105

RAB HENRIETT

A MUNKAVÁLLALÓI STÁTUSZ EGYES KÉRDÉSEI 121

SÍPKA PÉTER

MUNKÁLTATÓ ADATKEZELÉssel KAPCSOLATOS FELELŐSSÉGÉNEK
EGYES ASPEKTUSAI 139

ZACCARIA MÁRTON LEÓ

SZERZŐDÉSI FELTÉTELEK, SZERZŐDÉSI AUTONÓMIA
ÉS EGYENLŐ DÍJAZÁS A MUNKAVISZONYBAN 159

ELŐSZÓ

Az Igazságügyi Minisztérium 2015. november 26-án mutatta be a „Jogászképzés színvonalának emelését célzó programokat”, amelynek keretében 2018-ban immár harmadik alkalommal nyílt arra lehetőség, hogy a hazai jogi karok, közte a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara az Igazságügyi Minisztérium által támogatott kutatásokat valósítson meg.

2017 nyarán a kutatás- és oktatásfejlesztési támogatások kapcsán új fejezet nyílt, ugyanis a 2016-ban folytatott, jórészt egyéni és egymástól is különböző, sok esetben kevés kapcsolódási pontot tartalmazó téma vizsgálata után, valamennyi jogi kar olyan komplex kutatási témák feldolgozásába kezdett, amely lehetőséget nyújtott egy-egy témakör többirányú megközelítésre, a kutatók széles körének a bevonásával. A Debreceni Egyetem esetében ezt a fő témakört a fogyasztóvédelem jelentette, amelyet egyrészt az indokolt, hogy a kar már több éve aktívan részt vett fogyasztóvédelmi kutatásokban, másrészt a fogyasztóvédelem, mint jogágakon átívelő terület, lehetőséget ad az egyes aspektusok több jogágot is érintő megvizsgálására. Az Igazságügyi Minisztérium támogatása segítségével a korábbi fogyasztóvédelmi kutatásokat aktív műhellyé tudtuk fejleszteni, amelynek keretében intenzív együttműködés jöhetett létre a benne tevékenykedő és az ahhoz kapcsolódó oktatók, PhD-hallgatók és kutatók között.

A 2017-es év után, a jelen kötet alapjául szolgáló 2018-as évben szintén a fogyasztóvédelem témakörében, annak a legújabb dimenzióit vizsgáltuk, amely kutatás a korábbi eredmények alapul vételével és egyes aktuális kérdések megvizsgálásával folytatódott. A 2018. április 1. és 2019. február 28. között zajló kutatás keretében három workshopot és egy zárókonferenciát is szerveztünk, nemzetközi részvétellel. A konferencián a kar több oktatója és kutatója mellett a Cseh Tudományos Akadémia képviselője is előadott, ezzel is megnyitva az utat egy esetleges későbbi nemzetközi összehasonlítás előtt.

A kutatások során olyan, a fogyasztóvédelem aktuális kérdéseit érintő témakörök megvizsgálására nyílt lehetőség, mint *„A fogyasztói jogok védelme a legújabb technológiai vívmányokat hasznosító fogyasztási cikkek használata során”* (alprogram vezetője: Fézer Tamás), *„A hatékony fogyasztói jogérvényesítés új kihívásai a megváltozott társadalmi és piaci környezetben”* (alprogram vezetője: Hajnal Zsolt), *„A belátási képességgel nem vagy részben rendelkező személyek fogyasztói pozícióban”* (alprogram vezetője: Szikora Veronika), *„A jogalkotás eszközei a fogyasztók védelmére”* (alprogram vezetője: Pribula László), *„Pénzügyi fogyasztóvédelem és pénzügyi felügyelet viszonya”* (alprogram vezetője: Horváth M. Tamás), *„Környezetvédelmi közszolgáltatások fogyasztóvédelmi problémái, különös tekintettel a hulladékgazdálkodásra”* (alprogram vezetője: Fodor László), *„Az új közigazgatási eljárás hatása a fogyasztóvédelmi hatósági jogalkalmazásra”* (alprogram vezetője: Árva Zsuzsanna), *„Kellékszavatossági elvek a modern kort megelőző magyar jogban (16-19. század)”* (alprogram vezetője: Szabó Béla), *„A fogyasztói státusz megjelenése az aktuális munkajogi folyamatok között”* (alprogram vezetője: Nádas György). A könyv a fenti kutatócsoportok eredményeit, témacsoportokba rendezve mutatja be.

Az alprogramok egymásra épülve tematikus és koherens rendszerben járták körül többirányú megközelítést alkalmazva a fogyasztóvédelem aktuális polgári jogi, kereskedelmi jogi, peres jogérvényesítést érintő, valamint közigazgatási és munkajogi kérdéseit, amely mellett egy új, eddig nem vizsgált jogtörténeti aspektus is feltárult.

A kutatás eredményeit az oktatásban is hasznosítottuk. 2018 őszén megindítottuk a Debreceni Egyetem által 2017-ben országosan elsőként létesített fogyasztóvédelmi szakjogász képzés első évfolyamát. Az első évében pilot jelleggel indult meg az oktatás nagy szakmai tapasztalattal rendelkező hallgatók részvételével. Ez lehetőséget nyújtott arra, hogy a szakjogász képzésben érdemi visszajelzéseket kapjunk az oktatás továbbfejlesztésére, és a tapasztalatok képzésbe integrálása után tervezzük annak megnyitását más gyakorló szakemberek előtt, ezáltal is a képzés szolgálatába állítva a különböző jogágakban tevékenykedő szakemberek gyakorlati és oktatásfejlesztési tapasztalatait. A képzés iránt eddig is jelentős érdeklődés volt, amely miatt reményeink szerint 2019/2020-as tanévben nagyobb számú résztvevőt vonhatunk be hallgatóként, ezzel is lehetőséget kapva arra, hogy a kutatási eredmények nagyobb arányban eljussanak a jogalkalmazókhoz és beépüljenek a joggyakorlatba. Figyelemmel arra, hogy a fogyasztóvédelmi szakjogász képzést a Debreceni Egyetem létesítette, így a jelenlegi szabályok esetén, amennyiben más hazai jogi kar is indítani kívánja a képzést, a Debreceni Egyetem által kidolgozott képzési és kimeneti követelményeket kell követnie, így ezen felelősség tudatában különösen fontosnak érezzük azt, hogy egy olyan stabil szakmai és tudományos alapokkal bíró képzést honosítsunk meg, amely valóban hozzájárulhat a jogászképzés szakmai színvonalának az emeléséhez.

A kutatás eddig elért eredményeit emellett más oktatási területeken is hasznosítjuk, különös tekintettel a fogyasztóvédelmi témájú tantárgyakra, ahol a tananyagba és tematikába integrálva is megjelennek a program által feltárt új területek.

A kutatás eredményeiretől összegző tanulmányok két tematikus könyvben jelennek meg:

Újratervezés – fogyasztói szabályozási modellek, digitalizáció, adatvédelem
A fogyasztóvédelmi jogról másképpen – előképek, közjogi és munkajogi vetületek

A kötetek a fogyasztóvédelmi zárókonferencián is bemutatott egyes kutatási eredményeket tartalmazzák, amelyek hangsúlyozottan csak az adott témakörökben folytatott vizsgálatokat tükrözik, azonban korántsem jelentik

a fogyasztóvédelmi komplex kutatás lezárását. Meggyőződésünk szerint a fogyasztóvédelem fiatal és jogágakon átívelő, folyamatosan formálódó, egyre szerteágazóbb terület. Önálló jogággá válását segíthetik elő az olyan kutatások, amelyek minél több szegmensét, annak történeti gyökereit és más jogágakhoz való kapcsolódási pontjait tárják fel, és amelyet a jövőben kiegészíthet egyes problémakörök nemzetközi összehasonlító vizsgálata is.

SZIKORA VERONIKA

dékan

ÁRVA ZSUZSANNA

dékanhelyettes, IM-kapcsolattartó

P. SZABÓ BÉLA

egyetemi tanár

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Jogtörténeti Tanszék

**AZ ÁLLATHIBÁKÉRT VALÓ ELADÓI FELELŐSSÉG
MEGVALÓSULÁSA A MAGYAR MAGÁNJOG TÖRTÉNETÉBEN
(HELYZETFELMÉRÉS)***

BODROGHALOM (LUKA) 20. SZÁZADI LAKOSAINAK

A jog világában többé-kevésbé benne élők nagy valószínűség szerint természetesnek veszik, hogy az életünket ma behálózó jogszabályoknak – mivel a mai világunkban jelentkező konfliktusokhoz hasonló problémák és jogi keretek közé vonható nézeteltérések már jórészt korábban is léteztek – a múltban fellelhető bizonyos párhuzamai léteztek. Olyan jogi válaszok, amelyek, ha nem is teljesen azonosak a modern megközelítésekkel, de biztos szabályozási környezetet jelentettek az adott kor embere számára az adott – *mutatis mutandis* ma is szabályozandó – életviszonyok tekintetében.

* A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

A magyar magánjog bizonyos területein és történeti rétegei tekintetében ezen biztos szabályozási környezet felmutatása sokszor nagy nehézségekbe ütközik. Minél inkább vissza kívánunk menni az időben, annál inkább azt tapasztalhatjuk, hogy bizonyos magánjogi kérdések vonatkozásában, amelyekre a korabeli társadalmi és gazdasági viszonyok között bizonyosan születtek (jog)szabályokba öntött válaszok, nagyon töredékes a tudásunk, elenyészők az ismereteink.

Ezen – a jogtörténészek körében természetesen egyértelműen ismert – kijózanító, de ugyanakkor további kutatásokra ösztönözni kívánó megállapítás alátámasztására példaként egy nagyon szűknek tűnő élethelyzet vonatkozó szabályait kíséreljük meg – lehetőség szerint – áttekinteni a magyar magánjog fejlődéstörténetében. A kérdéskört a dolog természeténél fogva, magától értetődően a modern értelemben vett fogyasztóvédelem holdudvarába tartozónak tekintjük.

Egyszerűsített kérdésünk a következőképpen hangozhat: milyen szabályok érvényesültek a magyar magánjog fejlődésének különböző korszakaiban és a jogélet különböző rétegeiben abban az esetben, ha egy élő állat adásvétele során az üzlet megkötése és az áru átadása után kiderült, hogy az állat (különös tekintettel az igavonó haszonállatokra – ló, szarvasmarha) olyan betegségben szenved, amelyet az adásvétel során a vevő nem észlelt, s még inkább nem észlelhetett?

A. ELMÉLETI ÉS DOGMATIKAI KERETEK

1. *Állathibák*

A felvázolt kérdésre adott válaszok hazai fejlődésének és európai tendenciákhoz való kapcsolódásának esetleges jobb értékelése érdekében tekintettük át korábban – elsősorban a német korabeli jogtudomány és joggyakorlat tükrében – a kellékszavatossági jog kontinentális európai fejlődési tendenciáit a korai újkor tekintetében.¹ Ezen vizsgálódások keretében is már elsősorban az állatszavatossági felelősség történeti fejlődésére koncentráltunk a 16-18. századi jogtudomány és a joggyakorlat egymásra hatásának felvázolásával. A vizsgálódásokból kitűnt, hogy a haszonállatok átruházásával kapcsolatos eladói helytállási kötelezettség az áru sajátos jellege, a felléphető betegségek hatása miatti kockázatmegosztás kívánalma, az ügyletek piaci környezete miatt mindig is sajátos szabályozást kapott az egyes jogrendszerekben. Megállapíthattuk tehát, hogy a kontinentális magánjog fejlődésének egyik, csaknem általánosan megfigyelhető érdekessége volt az, hogy az adásvételi ügyletek körében a vétel tárgyával kapcsolatos minőségi problémákkal foglalkozó szabályokon belül mindig is mintegy külön világot képeztek a haszonállatok átruházásával kapcsolatos eladói helytállási kötelezettségre vonatkozó jogi megoldások.

Az élőárura, különösen a haszonállatok forgalmára vonatkozó elvek különállásának évezredekre visszamenően megvoltak a maga gazdaság- és társadalomtörténeti okai, melyek elsősorban az átruházó ügyletek sajátos tárgyára – a haszonállatok élőáru jellegére és gazdasági jelentőségére – vezethetők vissza. Anélkül, hogy teljességre törekedhetnénk – a vonatkozó irodalom alapján – ezen árufajtáknál sajátosságként emelendő ki, hogy a forgalom tárgya, az állat mint élőlény, folytonos átalakulásban van, ki van téve a betegségeknek, amelyek miatt az állatok nem tudják a megfelelő vagy elvárt teljesítményt nyújtani, s a betegségek még ezen túl is súlyos következményekkel járhatnak a beteg állatot megszerző fél számára. Ezen körülmények az áru

¹ P. Szabó Béla: A lókupeczek joga: Szavatossági kérdések a 17. század európai jogtudományában és gyakorlatában egy nevezetes esetgyűjtemény kapcsán. In: Szikora Veronika – Árva Zsuzsanna (szerk.): A fogyasztók védelmének új irányai és kihívásai, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Debrecen (2018a) 11-52.; Uő.: A kellékszavatossági szabályok fejlődése a korai újkor (16-18. századi jogtudomány és joggyakorlat tükrében, Debreceni Jogi Műhely, 2018/1-2.

hibájával kapcsolatos problémák sajátos megközelítését igényelték a fejlettebb jogrendszerekben, mint azt azok a legkorábbi vonatkozó szabályok is mutatják, amelyek a római piaci forgalom kapcsán alakultak ki.

Már egészen korán természetes elvárásként jelentkezhetett ugyanis a gyakorlat és az esetleges normaalkotók felé, hogy az egyes betegségeket, amelyeket az eladott és átadott élőállatnál a vevő felfedezhetett, hibának, hiányosságnak minősítsék, és az ezen körben jelentkező kockázatot valamilyen módon megosszák a felek között. Ezek az elvárások olyan megoldásokat kellett indukáljanak, melyek - a dolog természetéből adódóan - az élettelen áruk esetében fel sem merülhettek.

Mivel a különböző jellegű betegségek együtt járnak az élőlények életével, sokszor persze nagyon nehéz lehetett - a betegségek felismerésével, lappangási idejével és gyógyíthatóságával kapcsolatos tudás mindenkori állását figyelembe véve - megkülönböztetni a jogilag releváns, az értéket és használhatóságot befolyásoló hiányosságokat a csupán bizonyos átmeneti kellemetlenséget okozó nyavalyáktól. A nehézségeket növelte és ma is növelheti, hogy időről időre új betegségek tűnhetnek és tűnhetnek fel, ugyanakkor a már ismert betegségek értékelése is változhat idővel, vagyis a betegségek felismerésében és relevánsnak minősítésében nagy szerepet kap az „állat-egészségtani ismeretek” mindenkori fejlettsége. Ezen tapasztalati tudás mind szélesebbé válása éppen a kora újkortól kezdődően olyan jelentős mértékben befolyásolhatta az állathibákra vonatkozó szabályok fejlődését, hogy azok több esetben hozzájárultak bizonyos szemléleti és szabályozási „paradigma-váltásokhoz” is.

Továbbmenve azt is figyelembe kell vennünk, hogy a haszonállatok, mint gazdaságilag kiemelt fontosságú árucsoport forgalma általában sajátos, mind időben, mind térben körülhatárolt körülmények között bonyolódott egészen a legújabb korig. Az állatok adásvétele jelentős részben speciális vásári vagy általános piaci környezetben² zajlott. S ezen ügyletekkel kapcsolatos szabályoknak egyrészt be kellett ágyazódniuk az adott vásárhely partikuláris normavilágába, másrészt igazodniuk kellett a tágabb körben érvényesülő,

2 Vö. K. O. Scherner: Marktkauf. In: Adalbert Erler – Ekkehard Kaufmann (Hrsg.): Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte III., Erich Schmidt Verlag, Berlin (1984) 339.

sokszor transzregionálisnak tekinthető, az adott termékcsoportra vonatkozóan hosszú fejlődés során kialakult „nemzetközi” kereskedelmi szokásokhoz, elvárásokhoz is.

Itt említhető meg az a további körülmény is, hogy már az ókortól kezdődően jelentkezett a piaci, vásári ügyletek és forgalom kapcsán az állandó jogpolitikai igény a jogviták elkerülésére, illetve lehetőség szerinti rövidre zárására. Ez az elvárás a középkorban és kora újkorban még erősebben megfigyelhető volt a vonatkozó átfogó és helyi szabályozásokban, illetve az erre irányuló gondolkodásban.

Az állatszavatossági problémák történeti gyökereinek kutatását – a később említendő hazai magánjog-történeti vonatkozások mellett – az is izgalmassá teheti, hogy bár természetesen mind európai, mind hazai vonatkozásban a minőségi kifogások mindenféle, élő és élettelen árukkal kapcsolatban felmerültek, az élőállatok rejtett hibáival kapcsolatos problémák gyökerei talán mélyebbre nyúlnak vissza az időben, mint a más termékekre és terményekre, pl. az iparcikkekre vonatkozó minőségi elvárásokat erősítő jogi megoldások.

2. Dogmatikai lehatárolás

A haszonállatok adásvétele kapcsán felléphető minőségi kifogások köréből figyelmünket elsősorban azon igényekre fordítjuk, amelyeket a mai szerződési jogi dogmatika az eladó kellékszavatossági kötelezettségének nevez. Az eladó azon objektív kötelezettségéről van szó tehát, amely a fizikailag hibás (kellékhibás) áru szolgáltatása esetén terheli őt, valamint „törvényi” előírásból fakad és a szolgáltatáshoz tapadó kár reparálását célozza.³

Az adásvételi szerződés keretében szolgáltatott áru minőségére vonatkozó szabályok természetesen csak történeti fejlődésük egy bizonyos szakaszán jutottak el a mai értelemben vett kellékszavatossági igények elismeréséhez és érvényesíthetőségéhez. Akárcsak a római jog ismert, kettős szálon (általános adásvételi elvek, illetve élőárúk piaci vételére vonatkozó *aedilisi* szabályok) futó fejlődését megelőző időszakban, más jogrendszerekben sem volt eleinte

³ Vékás Lajos: Szerződési jog. Általános rész (ELTE Jogi Kari Tankönyvek 13.) ELTE Eötvös, Budapest (2018) 274.

az eladó köteles az áru minőségi hibáiért helytállni, de idővel az ilyen jellegű felelősség hiányát különböző – szerződésbe foglalt – klauzulákkal (*accidentalia negotii*) ki lehetett küszöbölni. A társadalmi-gazdasági fejlődés bizonyos szintjén azonban minden kontinentális jogrendszerben előbb vagy utóbb felmerült annak az igénye, hogy a vevő nagyobb védelme érdekében „törvényi” szabályok biztosítsák az eladó azon kötelezettségét, hogy a mindenkor elvárásoknak megfelelő árut szolgáltatson. Az eladó jogszabályokból fakadó, pusztán az áru minőségében álló hibás teljesítés tényéhez tapadó illetén kötelezettsége természetesen a szerződési jog dispozitivitásából fakadóan a felek megállapodása révén kizárható.

Az alábbiakban elsősorban az állatforgalomban jelentkező azon elvek megjelenésére és fejlődésére koncentrálnak hazai magánjogunk tekintetében, amelyek ezen szorosan értelmezett kellékszavatossági definíciónak megfelelnek, de magától értetődően nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a fejlődési „lépcsőfokokat” sem, amelyeket – hasonlóan más jogrendszerekhez – a sokrétegű magyar szerződési jog szükségszerűen leküzdött.

B. AZ ÁLLATHIBÁK MIATTI HELYTÁLLÁSRA VONATKOZÓ HAZAI FORRÁSOK ÉS IRODALOM – MINK VAN?

Bizonyos képet nyerve az állatforgalmi szavatosság európai fejlődéséről, annak az idők folyamán kialakult – az alapelvek tekintetében egymástól különböző, hol a vevő, hol az eladó érdekeit szem előtt tartó, illetve ezek között kompromisszumot kereső – három nagy történeti rendszeréről,⁴ természetesnek látszott, hogy nagyobb nehézség nélkül feltárható lesz, hogyan alakult az ezen életterülettel kapcsolatos jogi normák sorsa a magyar fejlődésben. Mivel a koraujkori nyugat-európai nagy magánjogi összefoglaló munkák közül szinte valamennyi több-kevesebb részletességgel foglalkozott a kérdéskörrel, és jelentős speciális (ma úgy mondanánk monografikus jogi irodalma is volt) az állatkereskedelemnek, - igaz, előzetes tapogatózások

⁴ A három rendszer ismertetéséhez lásd a következő rövid összefoglalásokat: Benjamin Marcus Riedel: *Pferde im Verbrauchsgüterkauf: Sachmängel und Beweislastumkehr nach § 476 BGB*, Shaker, Aachen (2007) 7-10.; Gordon von Bardeleben: *Rechtliche Besonderheiten des Pferdekaufs unter besonderer Berücksichtigung der tierärztlichen Kaufuntersuchung*, Agricola-Verlag, Butjadingen-Stollhamm (2013) 8-10. Továbbá: P. Szabó (2018a): i. m.

nélkül - azt volt vélelmezhető, hogy a korabeli Magyarországnak Európa húsellátásában betöltött közismerten kiemelkedő szerepe, a lovak hadászati jelentősége, az igaerő biztosításának kényszere, s így az állattenyésztés és állatkereskedelem évszázadokra visszamenő vitathatatlan jelentősége miatt, hazai vonatkozásban sem lesz nehéz ezzel kapcsolatos tételes jogi szabályokat és korabeli, illetve modern irodalmi állásfoglalásokat találni.

Ez azonban korántsem igaz, mivel az állathibákkal kapcsolatos irodalom és joggyakorlat teljes mértékben feltáratlan a magyar magánjog történetében. Azt kell ugyanis megállapítanunk, hogy sok más részterület mellett a kellékszavatossági szabályok és elvek korai hazai történetének feltárását is a hazai magánjog-történeti kutatások egyik adósságának kell tekintenünk. Ezt a hiányosságot az elmúlt évtizedekben már többen felismerték, de átfogó kutatások mégsem indultak ebben a kérdésben (sem)⁵

Ennek a hiátusnak természetesen nem feltétlenül az érdeklődés hiánya az oka. Sokkal inkább a felhívható régi irodalom hallgatására és az esetlegesen figyelembe veendő források sokrétűségére és feltáratlanságára vezethető vissza.

Az is egyértelmű, hogy a viszonylagos teljességre törekvés egy meglehetősen hosszú történelmi időszak áttekintését igényli, amelynél elengedhetetlen bizonyos korszakolás felvállalása, de ahol felmerülhetnek a források soknyelvűségéből adódó nehézségek is. Továbbá az is nehézséget jelenthet, hogy az első pillantásra szigorúan vett magánjogi dogmatikai kérdés történeti vonatkozásainak feltárása igencsak interdiszciplináris megközelítést igényel, még azon a mértéken túl is, amely egyébként a jogtörténeti kutatásokat újabban jellemzi.

Mindezek előrebocsátásával és a további kutatások reményével az alábbiakban csak arra vállalkozhatunk, hogy mintegy előzetes betekintést nyerjünk az állathibák jogának kérdéskörébe.

5 Vö. Tárkány Szücs Ernő alább idézendő megállapítását.

1. *A korabeli irodalom*

Mint minden tételes jogi kérdés történetét feltárni akaró kutatónak, a jogtörténeti összefoglaló munkákhoz kell először fordulnunk. Ezek áttekintése azonban arra a meghökkentő megállapításra kellett vezessen, hogy a 19. század közepétől számítható magyar jogtörténeti kutatás szinte semmit sem ír, nemhogy az állathibák szabályainak alakulásáról, de más ingó áruk minőségével kapcsolatosan felmerülő problémákról sem. De nem csak a modern irodalom hallgat.

A régebbi, 19. század dereka előtt született magánjogi összefoglalások, - amelyekre jórészt a modern összefoglalások is épülnek – szintén nem szenteltek figyelmet a kérdésnek. Az első, 18. századi tudományos munkák egyáltalán nem foglalkoznak az áruhibákkal, s egyébként is alig szólnak az áru és a vételár szolgáltatásán kívül a felek kötelezettségeiről. A 18. századból Szegedi János, Huszti István, Huszti András,⁶ majd Kelemen Imre,⁷ Szlemenics Pál,⁸ Frank Ignác⁹ és a többiek¹⁰ - a 19. század első fele hazai jogtudományának hőszai - számára mintha nem is létezett volna az áruhiba miatti hibás teljesítés problémája, nem is beszélve a haszonállatok rejtett betegségeiről.

Az egyetlen kivételt Kövy Sándor jelenti, de ő is pusztán két mondatot szánt az áru minőségének.

6 Joannes Szegedi: *Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium*, Tranaviae (1734); Stephanus Huszty: *Jurisprudentia Practica seu Commentarius Novus in Jus Hungaricum*, Buda, Nottensteinin (1745); Andreas Huszty: *Iurisprudentia Hungarico Transilvanica, Cibinii, Barth* (1742).

7 Kelemen mindössze egy félmondat erejéig említi a rejtett hiba miatti eladói helytállási kötelezettséget, midőn kimondja, hogy nem a vevő viseli a veszélyt, ha az áru az eladó szándékos vagy gondatlan magatartása, vagy egy előbbi rejtett hiba miatt enyészik el: „Si Venditoris dolo, vel culpa aut ex antiquo occulto vitio pereat, tunc enim ei nocere debet...” Emericus Kelemen: *Institutiones Juris Privati Hungarici, Libri II. De Rebus, volumen II.*, Pestini, Trattner (1814) 1063. Czövek fordításában: „Ha az eladónak álnoksága, vigyázatlansága, vagy régi titkos észre nem vehető hiba miattvész el, mert ilyenkor ennek a' kára.” Kelemen Imre: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások mellyeket ... magyar nyelven készített és kiadott Czövek István, Második könyv A' Dolgokról, Trattner, Pest (1822) 535.*

8 Szlemenics Pál: *Magyar polgári törvény. III. Kötet. A törvénynek III. könyve. Az önkötelezésekről*, Belnay, Pozsony (1845).

9 Frank Ignác: *Az osztó igazság törvénye Magyarhonban. I. rész, Egyetemi Nyomda, Buda (1845); Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban, Második rész, II. darab, Egyetemi Nyomda, Buda (1847).*

10 Pl. Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány, Második könyv. Erdélyhoni magyar magánjogtan*, Rom. kath. Liceum, Kolozsvár (1861).

„Si vere res, ex vitio rei morbo praexistente, occulto, per emtorem, rei peritum, cognosci nequeunte laboret, eo magis vero, si quamvis post traditionem, pereat, nocet venditori. Imperitus emtor damnum ex vitio non occulto ferre tenetur nisi expresse caverit, quod si sit, venditor vel rem suam pretio restituto redhibebit, vei damnum praestabit.”¹¹

Bár ezt nem emeli ki, a szöveg mintha azt sugallná, hogy Kövy figyelemmel van az élőáru sajátosságaira is. Hogy ez mennyire tudatos, nem tudjuk, mindenesetre a *vitium* és *morbus* megkülönböztetés, illetve ezek együtt emlegetése teljes mértékben megszokott volt a korabeli európai jogi irodalomban is. Kövy első mondata egyértelműen olyan rejtett hibákról (köztük betegségekről) szól, amelyek megvoltak az áruban (*praexistente*), és az ilyen hibákért – különösen, ha azok az áru elenyészéséhez vezetnek – az eladó felelősségét állapítja meg, s a következő mondatban utal arra, hogy a vevő milyen jogokat érvényesíthet ilyenkor. A második mondat egyébként a nyílt, felismerhető áruhibák esetén nem ad eszközt a vevő kezébe, de fenntartja annak lehetőségét, hogy a vevő egyértelmű nyilatkozatot vegyen ki az eladótól (*expresse caverit*) az áru hibátlansága vonatkozásában. S ha az eladó külön megígéri az áru hibátlanságát, akkor a vevő – csakúgy, mint rejtett hiba esetén – visszaadhatja az árut, vagyis felbonthatja a szerződést (*redhibitio*), illetve kárai megtérítésére tarthat igényt (*venditor ... damnum praestabit*). Hogy ez utóbbi, kártérítésre vonatkozó kitélt mennyiben érthette Kövy technikusan, illetve hogy ez mit is tartalmazhatott, azt nem tudjuk. Mindenesetre, ha valóban a vevő teljes kárának megtérítésére gondolt – azzal a kor európai megközelítését is látva – meglehetősen modern megoldást proponált volna.

11 Kövy Alexander: *Elementa Jurisprudentiae Hungariae*, S-Patakini (1823) 525. §. A magyar nyelvű kiadásban: „Akkor is eladójé a' kár, ha az eladott jószágnek titkos nyavalyája van, vagy hibája volt, mellyet különben a' dologhoz értő vevő (emtor) észre nem vehetett. Ha a' hiba észrevehető volt, a' kár a vevőjé, hanemha megbizonyíthatja azt, hogy ő a' maga a'beli tudatlanságát megvallotta, 's magát az eladónak lelekére bízta, e' pedig a' hibát ki nem jelentette.” Vö. A' magyar polgári törvény, Sáros-Patakon, Nádaskay András (1822) 178.; A szöveg egy másik 19. századi fordítása így szól: „Ha pedig a dolog valamely előbb is meg volt titkos hibában, vagy betegségben szenved, melyet az ahhoz értő vevő meg nem ösmernete, annyiival inkább, ha az ilyen, bár általadás után elvész, az eladónak árt. A dologhoz nem értő, vevő, a nem titkos hibából eredett kárt tartozik viselni, hacsak nyilván óvást nem tett, a mikor az eladó vagy vissza kapja vagyonát, az árt visszaadván, vagy a kárt fizeti.” Vö. Fogarasi János: *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei*, Kövy Sándor után, Eggenberger, Pest (1845) 228.

Az első, magyar magánjoggal foglalkozó tudományos munka, amely jelentősebb figyelmet szánt az áruhibák kérdésének, az talán Suhayda János 1862-ben, tehát már az Országbírói Értekezlet, az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatályaon kívül helyezése és a „régí magánjogra” való visszatérés után megjelent könyve volt.¹² Suhayda a korabeli osztrák tankönyvi standardoknak megfelelően tárgyalja a „*rejlő hibáérti szavatosság*” részletszabályait, s ezek között röviden – lábjegyzetében az OPTK szabályait summázva – tárgyalja „*az állatok eladásánál*” szerinte figyelembe veendő elveket. Suhayda volt talán az, aki munkájában először használta a „*szavatosság*” kifejezést¹³ az áru „*elrejtett*” hibái vagy „*a kikötött tulajdonság hiánya*” miatti eladói kötelezettség vonatkozásában.¹⁴ A magyar jogi nyelvben korábban ezen jelenséget „*kezesség*” és „*jótállás*” megjelöléssel illették, igaz ezekkel a megnevezésekkel még később is találkozhatunk a 19. századi jogi terminológiában. (A „*kellékszavatosság*” kifejezés egyébként mai tudásunk szerint Grosschmid Béni „*találmánya*”).¹⁵

2. Tételes jogforrások

2a. A nemesi jog és folyományai

Az irodalom hallgatása egyértelműen a vonatkozó tételes jogi szabályok középkori és koraújkori hiányát tükrözi. Werbőczy csak a mai értelemben vett jogszatavassággal foglalkozott a vásári marhavételek *evictió*s felelőssége kapcsán (III. 34. 3). Az általunk vizsgált kérdéskört érintő törvényi szabályozás nem született, a 18. század magánjogi tervezetek előmunkálatai körében a kérdést nem vetették fel.¹⁶ Ahogy az irodalom fogalmazni szokott, a nemesi

12 Suhayda János: A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított ideiglenes törvénykezési szabályokhoz alkalmazva, Vodianer, Pest (1862) 252-256.

13 „Szavatosság alatt értetik a jótállás a szerződéseknél a szerződés tárgyának hibáiért, vagy a tárgy kikötött tulajdonságának hiányaiért, végre egy harmadik által támasztható igények folytán a szerződő felekre hárulható sérelem következményéért.” Suhajda: i. m. 252-253.

14 Ugyancsak a dolog rejtett hibától való mentességéért való helytállást nevezte egyrészt (az *evictio* mellett) szavatosságnak Wenzel Gusztáv is, aki – igaz nagyon modern megközelítésben – mindössze ennyit ír a kérdésről: „Az tehát, ki ilyen kötelem alapján valamely dolgot másnak birtokba ad, ennek irányában egyszersmind szavatossággal is tartozik, hogy a dolog hibátlan, azaz hogy elrejtett hiba nélkül legyen; hogy a világosan kikötött vagy benne benne rendszerint feltett tulajdonságokkal bírjon; s hogy az a maga módja szerint használtathassék vagy alkalmaztathassék.” Wenzel Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere, II. kötet, Egyetemi Nyomda, Buda (1863) 10.

15 Raffay Ferencz: A magyar magánjog kézikönyve 2., Benkő Gyula, Budapest (1909) 313.

16 Homoki-Nagy Mária: Az 1795. évi magánjogi tervezetek, JATEPress, Szeged (2004).

és jobbágyi jogviszonyokra szokásjogi szabályok érvényesültek, melyek tartalmáról azonban ma még nagyon keveset tudunk.

A szokásjogra még visszatérünk, de előtte említsük meg a többi lehetséges jogforrást, amelyekben esetleg vonatkozó szabályokra lelhetnénk. A nemesi jog vonatkozásában ezek a vármegyei statútumok, melyek az állatok adásvétele kapcsán megint csak elsősorban a lopott állatok vásárlóinak kötelezettségeivel és esetleges igényeivel foglalkoztak bővebben. A 19. század pozitivistá jogtörténetének egyik nagy alkotásaként létrejött hatalmas „helyhatósági” statútum-gyűjteményben eddig egyetlen olyan szabályt fedezhettünk fel, amelyik a vásári állatvételekkel kapcsolatos minőségi kifogással foglalkozik, s amelynek rendelkezése bizonyos fokig új támpontokat is ad. Az 1705-ben elfogadott hontmegyei statútumra alább még visszatérünk röviden.¹⁷

Egyelőre a városok falain kívül maradvá, írott jogforrásként jöhetnek még számba az utóbbi évtizedekben a néprajzi és jogtörténeti kutatás látókörébe került székely falutörvények is (melyeknek magyarországi megfelelői nincsenek), de ezek sem érintik az általam vizsgált problémát.¹⁸

2b. A városi jogforrásai

Mivel az állatokkal kapcsolatos adásvételi szerződések jelentős részét a vásártartási joggal rendelkező városok sokadalmaiban kötötték, úgy tűnt, hogy a városi jogforrások - statútumok, vásári rendtartások - vizsgálata reménytelibb lehet.¹⁹ A kijózanító valóság azonban az, hogy sem a középkori Budai Jogkönyv,²⁰ sem az arra is épülő tárnoki jog, sem a Zipser Willkür,²¹

17 Kolozsvári Sándor – Óvári Kelemen: Corpus Statutorum – A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye IV. kötet első fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai, Akadémiai, Budapest (1896) 599.

18 Imreh István: A törvényhozó székely falu, Kriterion, Bukarest (1983).

19 Két friss, középkorra vonatkozó munka ebből a körből: Gulyás László Szabolcs: Írott szabályok és íratlan normák a 15-16. századi mezővárosi kereskedelemében, Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv IX. (2014) 29-59; Gulyás László Szabolcs: Vásári forgalom és vásározók a középkori Észak-Alföld és peremvidéke mezővárosaiban. In: Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit (szerk.): Piacok a társadalomban és a történelemben, Rendi társadalom – polgári társadalom 26., Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest (2014) 103-114.

20 Blazovich László – Schmidt József: Buda város jogkönyve I-II., Szegedi Középkorász Műhely, Szeged (2001).

21 Demkó Kálmán: A szepesi jog. (Zipser Willkür): Keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajogokhoz. (Értekezések a történeti tudományok köréből.) Akadémiai, Budapest

sem más ismert városi környezetben keletkezett jogforrások²² nem foglalkoztak sem az élő állatok, sem más forgalomba helyezett áruajták hibáival. Utóbbiak tekintetében az áttekintett céhszabályok sem tartalmaznak rendelkezést, igaz azonban, hogy akárcsak Nyugat-Európában a városokban és vásárhelyeken, ahol az áruforgalom jelentős része lezajlott, nálunk is megjelent a kereskedelem bizonyos hatósági ellenőrzése: a vásári és városi rendtartások (vagyis a mai értelemben véve a közjog területére tartozó szabályok) jelentős része az áruk hatósági megvizsgálásának kötelezettségét írta elő.²³ Ezek a forgalomellenőrző rendelkezések azonban nálunk sem tartalmaztak semmiféle szavatossági szabályt, vagyis az esetlegesen károsult vevő magánjogi igényeinek nem szenteltek figyelmet. Különösen a mészáros-céhek rendtartásaiban találkozhatunk a húsellátásra vonatkozó minőségi elvárásokkal, de ezek nem mérvadók az élőállatokban fellelhető hibák vonatkozásában.²⁴

Ha a városi jogforrások között maradunk, mindössze két rendelkezés érdemel bizonyos figyelmet: az erdélyi szászok 1583-as jogkönyve, valamint a Buda felszabadítása után központi kormányzati irányítás alá került Pest és Buda jogéletét – jelentős mértékben az örökös tartományokban és a Birodalom más területein érvényesülő „császári jog” szerint – megújítani szándékozó jogkönyv-tervezet, melyet Pest város számára állítottak össze 1697-ben. A vonatkozó kutatások néhány jogesetet is feltártak a két Duna-parti város gyakorlatából.

(1891); Ilpo Tapani Piirainen, Mária Papsonová: *Das Recht der Spiš/Zips. Texte und Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei*. Bd. 1-2. Oulu (1992).

22 Béli Gábor: *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*, Publikon, Pécs (2014).

23 Manfred Klischies: *Die geschichtliche Entwicklung der Sachmängelhaftung beim Kauf beweglicher Sachen*, Diss. Kiel (1965) 17.; Norbert Burke: *Einschränkungen der ädilizischen Rechtsbehelfe beim Kauf von der Rezeption bis zur Gegenwart*, Diss. Münster (1967) 11-12.

24 A mészárosok céhszabályai a hús minőségére vonatkozóan azért nem lehetnek mérvadók, mivel ezek az elvárások már egy lépéssel az élő állat megvásárlása utáni momentumra koncentrálnak. Az előírásokból egyértelmű, hogy a mészáros felelős volt a hús minőségéért, de az nem világlik ki, hogy azért ki a felelős, hogy milyen minőségű húst adó vágóállat került a mészáros birtokába az állat megvásárlásakor. Ki felelt azért, ha az állat hibás volt? Erről nem szólnak a rendtartások, így nem tűnik ki, hogy – amennyiben az állat betegsége miatt a hús értékesíthetetlen volt – a kockázatot teljes mértékben a céhszabályok által kötött mészáros-mesternek kellett-e viselnie, vagy esetleg felléphetett-e kára miatt az eladó ellen is? A budai mészárosokkal kapcsolatos forrásokból nem lehetünk e kérdésben okosabbak. Vö. Kenyeres István (szerk.): *A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságleveli*, Budapest Főváros Levéltára - Budapesti Történeti Múzeum, Budapest (2008). Egy 1481. évi kiváltságlevelél például tiltotta, hogy tisztátalan állatokat, vemhes tehenet, rühös vagy más betegségben szenvedő szarvasmarhát, juhot, kecskét, bárányt levájanak, vagy fertőzött sertéshúst kimérjenek. Uo. 358.

3. *Jogesetek – esetjog*

Ha már a joggyakorlatnál járunk, természetesen az érvényesülő elvek feltárásának a legkézenfekvőbb módja a fellelhető jogesetek és bírósági döntések vizsgálata lenne. Ebben a tekintetben a magyar jogtörténetészeknek jelentős adóssága van. A kérdéskört érintő munkák a szokásjogra, és az azon alapuló – feltehetően területileg rendkívül sokszínű – joggyakorlatra utalnak, ugyanakkor két kezünkön megszámolhatjuk azokat az irodalomban feldolgozott eseteket, amelyek ezen szokásjog tartalmát közelebb hozhatnák.

Természetesen e téren is számolnunk kell a hazai jogélet sokrétegűségének problémájával: külön kell vizsgálni egyrészt a nemesi bíróságok, az ehhez valószínűleg közelálló jogelveket követő, a jobbágyok körében kötött adásvételekkel foglalkozó úriszékek, másrészt a városi bíróságok esetleges gyakorlatát.

Az eddigi tapogatózások során annak megállapítása is nehézséget okozott, hogy – a modern bírói szervezet kialakításáig – mely bírói fórumok elé tartoztak, mely fórum-szinten jelenhettek meg ezek a kérdések? Hova nyúljon, hol keresse a kutató a szóba jöhető eseteket, döntéseket?

A felsőbb bíróságok döntvény-gyűjteményeiben a 19. század utolsó harmadáig nem lelhetők fel ilyen ügyek, odáig azok nem futottak fel. Kecsegtetőbb lehet az úriszéki gyakorlat feltárása, hiszen az eddig elemzett, vonatkozó ügyek többségét erről a szintről ismerjük. Néhány eset feltárt a székely falusi bíráskodás köréből is. A paraszti életviszonyokhoz köthető jogszokások érvényesülési területe volt ez.

A vásártartási joggal bíró településeken, a szabad királyi- és mezővárosokban a vásári és nem vásári jószág-adásvételek kapcsán felmerülő jogviták valószínűleg a magisztrátus elé tartoztak. Meglepő azonban, hogy több olyan város esetében, ahol a város vezető testületeinek tevékenysége viszonylag jól feltárt, tehát jó regeszták²⁵ állnak a kutatók rendelkezésére a város ítélkezési tevékenységével

25 Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái 1533-1579, Sopron (1996-2011) – 3 kötet; Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699-1707, Budapest (2009-2015) – 2 kötet; Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1700-1755, Esztergom (2003-2014) – 9 kötet; Győr város tanácsülési és törvénykezési (bíróági) jegyzőkönyveinek regesztái 1600-1641, Győr (2001-2013) – 8 kötet.

kapcsolatban, alig találunk utalást arra, hogy az állatok rejtett betegsége, vagy más áruk hibái miatt állást foglalt volna a testület. A legkorábbi (és általunk eddig fellelt egyetlen városi eset) egy 1623-as győri jogvita, amely a város tanácsa előtt zajlott. Különösen furcsa, hogy például a debreceni magisztrátusi jegyzőkönyvek regesztáiban eddig nem lehetett ilyen ügyre bukkanni.²⁶

Megpróbálhatjuk ezt az állítást indokolni, hogy az ilyen ügyek a városok többségében a kora újkorban ismert vásárbíró elé tartoztak.²⁷ Az ezzel kapcsolatos irodalom azonban erre nem szolgáltatott megdönthetetlen bizonyítékot: a releváns jogtörténeti munkák nem tulajdonítanak ilyen hatáskört a vásárbíráknak,²⁸ a vonatkozó jogszabályok a 19. században sem utalnak ilyen jogkörre. A vásárok világával foglalkozó – esetünkben relevánsnak tekintendő – néprajzi irodalom álláspontja viszont láthatóan inkább az, hogy a vásárbíró dönthetett az állathibákkal kapcsolatos ügyekben,²⁹ igaz az áttekintett irodalomban az alkalmazandó – és a népi jogszokásokból eredőnek mondott – normák tartalmáról a néprajzi kutatások eredményei sem adnak felvilágosítást.

4. *Etnográfiai segítség?*

Tudatában annak, hogy az állattartással, állattenyésztéssel és az állatbetegségekkel kapcsolatos néprajzi irodalom rendkívül széles, valamint a vásárok etnológiai kutatásai is az érdeklődés középpontjában álltak az elmúlt évtizedekben, abban a reményben fordulhattunk a vonatkozó összefoglalások és tanulmányok felé, hogy azokban adatokat találhatunk azon konfliktusok

26 Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1547-1625, Hajdu-Bihar megyei Levéltár, Debrecen (1979-2010) – 32 kötet.

27 A vásárbíróságok működését szabályozó 1836: XVIII. tc. életbeléptéig beszélhetünk koraiújkori, elsősorban a vármegyei és városi statútumok által szabályozott, vagy egyedileg meghatározott ügykörben igazgatási, rendészeti és bírósági feladatokkal megbízott vásárbírákról.

28 Kállay István: A székesfehérvári vásári bíráskodás 1688–1790. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. Székesfehérvár (1971) 104-127. Szintén nem hoz ilyen adatot pl. Miskolc története III/1. 1702-1847-ig, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, Miskolc (2000) 310-314.

29 Az ügyek további konkretizálása nélkül utal Tárkány Szücs a vásárbíró bíráskodási jogköre kapcsán „a kereskedés jogszerűségének” elbírálására, illetve „vásári ügyletkötéssel összefüggő vitákra.” Tárkány Szücs Ernő: Vásárbíróság. In: Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon, 5., Akadémiai, Budapest (1982) 504-505.; Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások, Gondolat, Budapest (1981) 667.; Tárkány Szücs Ernő: A vásár és jogi népszokásai. In: Szöllősi Gyula (szerk.): Vásártörténet – Hidivásár, Hortobágyi Intéző Bizottság, Debrecen (1976) 359. Ezt a vonalat követi Balázs Kovács Sándor: Szemelvények a Tolna megyei vásárok történetéből. In: Gaál Attila (szerk.): A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 30., Szekszárd (2008) 427-429.

feloldására is, amelyek a rejtett betegségben szenvedő állatok adásvétele kapcsán felmerülhettek. Természetesen mivel a kapcsolódó néprajzi kutatások időben legfeljebb a 19. század végétől a mi korunkig terjedő időszakra adhatnak információt, a kezdetektől egyértelmű volt az, hogy a kutatás ezen iránya csak abban a vonatkozásban kecsegtethetett bizonyos tanulságokkal, hogy hogyan éltek egymás mellett a rendes bíróságok gyakorlatában „szokásjogi” alapon lassan érvényesülni kezdő állatszavatossági szabályok és az állami jog hiányát pótló vagy részben azon túlmutató népi jogszokások.

A vonatkozó néprajzi irodalom feltárása során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar népi jogszokásokra vonatkozó mérvadó összefoglalásában Tárkány Szücs Ernő miért nem hivatkozott etnográfus kollégái munkáira a „jószágszavatossággal” foglalkozó fejtegetéseinél, melyeket egyébként az alábbi gondolattal zár: *„Ez a fontos terület még jogtörténeti feldolgozásra vár.”*³⁰ Nyugodtan kijelenthetjük, hogy ezt az üzenetet nem csak a jogtörténészek, hanem esetleg a néprajz kutatói is megszívlelhetik.

A néprajztudomány rendkívül szerteágazó irányai közül két terület vonatkozó irodalmába való bepillantás látszott kérdésfeltevésünk kacsán kecsegtetőnek: egyrészt a paraszti állattartásra vonatkozó vizsgálatok körében remélhettük olyan adatok felbukkanását, melyek előtérbe helyezik a belső hibákat és betegségeket az állatok tartása és adásvétele kapcsán. Másrészt – várakozásaink szerint – a vásárok néprajzi kutatása során kerülhettek napvilágra olyan tények, melyek a hibás állatok vásári adásvételéből eredő konfliktusok feloldásának bizonyos eleit tükrözhetnék.

Természetesen az állattenyésztéssel, állattartással kapcsolatos irodalom teljes áttekintése illuzórikus vállalkozás lenne, de a vonatkozó munkákba való exemplifikatív betekintés alapján képet alkotva azt kellet tapasztalnunk, hogy témánkhoz csak részben kapcsolódóan, elsősorban az állattartás gazdasági és társadalmi jelentőségével, az állatok betegségeivel³¹ és azok gyógyításával,

30 Tárkány Szücs (1981): i. m. 677.; Tárkány Szücs (1976): i. m. 370.

31 Márton László: A békési lótarítás ismeretanyaga és szókincse. In: Takács Lajos (szerk.): Néprajzi Közlemények 10. évfolyam, 1-2. Budapest (1965) 324-331.; György Károly: Lótarítás Cigándon. In: Bodgál Ferenc (szerk.): Borsod megye népi hagyományai: néprajzi gyűjtők és szakkörök válogatott anyaga. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 4., Herman Ottó Múzeum,

a járványok közigazgatási eszközökkel való megelőzésével kapcsolatos adatok kerülhettek elő általában lokális vonatkozásban. A vásárok világához közeledő kérdéskörként (hiszen az állatkereskedelem is ide tartozott) az állattartással kapcsolatos irodalomban is megjelenik a kupecsek, elsősorban a lókupecsek beteg állatot „feljavító, felhajtó” mesterkedéseinek – sokszor elnéző összekacsintással kezelt – leírása,³² illetve az általuk alkalmazott trükkök, vagyis a betegségek felismerésének kérdésköre is.³³ Arról, hogy mit tett, mit tehetett a kárvallott vevő, nem szólnak ezek a munkák.

De nagyjában egészében ugyanez mondható el a vásárokkal foglalkozó irodalomról is. A dolog természetéből adódóan a vásárok néprajzi kutatása legújabb korszakának lendületet és programot adó írásoktól³⁴ nem volt elvárható, hogy az állatszavatosság részletkérdéseire is kitérjenek, de remélhető volt, hogy az ezen a nyomon elinduló, igen sokrétű részlettanulmányok bizonyos utalásokat tartalmaznak majd az asztalon fekvő jogi kérdéskörrel is.

A vásárok gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti vonatkozásai mellett az etnográfusokat is érdekelhetik ugyanis bizonyos jogi vonatkozások (vásár- és árumegállító jog, a vásárok és piacok igazgatási és rendfenntartási kérdései és ezek szervezeti megoldásai). A vásáron elvárt viselkedési normák szerteágazó rendszabályokba és tilalmakba (a kupecskedés és a közvetítő kereskedelem más formáinak tiltása) voltak beágyazva.

„A vásárok, piacok jogi vonatkozásai közé tartozik azoknak a nagyon szerteágazó, különféle szokásoknak az összessége is, amely az első vásárral (új vásár), a vásár időpontjának változásával, új vásár-, piactér használatbavételével, a vásár-piac megkezdésével, bezárásával, a vásáron, piacon létrejött adás-

Miskolc (1965) 85-89.; Bencsik János: Paraszti állattartás Hajdúböszörményben (Tanulmányok Hajdúböszörmény néprajzához I.), KLTE Néprajzi Intézet, Debrecen (1971) 43-45.; Csiszár Árpád: Az ökörtartás a szatmár-beregi kispasztság életében. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 15-17. – 1972-1974, Nyíregyháza (1982) 137-141.;

32 Bencsik: i. m. 55. és 106.; György: i. m. 94-95.

33 Csiszár: i. m. 138.

34 Dankó Imre: A magyar vásárok funkciói. In: Bencsik József (szerk.): A Hajdúsági Múzeum Évkönyve I., Hajdúböszörmény (1973) 155-165.; Dankó Imre: A vásárkutatás néprajzi jelentősége. In: Dankó Imre (szerk.): A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1973, Debrecen (1975) 281-304.; Dankó Imre: A javak cseréjének néprajza, KLTE Néprajzi Társaság, Debrecen (1991).

vevésekkel kapcsolatosan alakultak ki.”³⁵ Magától értetődik, hogy Dankó Imre megállapításának utolsó fordulatából azt a biztatást olvashatjuk, ki hogy a vásári körben megkötött ügyletekhez kapcsolódó „jóságszavatosságra” vonatkozó szokások is a néprajzkutatók látókörébe kerülhettek.³⁶ Különösen a vásári bíraskodás, a „vásári jog” megismerésére irányuló törekvések tarthatnának érdeklődésünkre számot, de – mai tudásunk szerint – az ide kapcsolódó ügyek inkább rendészeti, (mértékellenőrzés, helypénzfizetés, áruló-helyek kijelölése, bizonyos minőség-ellenőrzés, árrogzítás) és szabálysértési, illetve büntető (vásári lopások) jellegű problémákként jelentek meg.

Dankó maga egyébként nagy jelentőséget tulajdonított a javak vásári cseréjének, a vásárok világában zajló árucseré szokásvilágának,³⁷ s néhány vonatkozó tanulmányában általános információkat találunk a hibás áru szolgáltatásával kapcsolatban is.³⁸ Egy másik teoretikus alapozó tanulmányában sajátos vásári viselkedésformaként hívta fel a figyelmet az állatvásárokon elkövetett csalásokra.³⁹

A vásári állatkereskedelmet is tárgyaló (áttekintett) vásári irodalom – amely mindmáig mérvadó összefoglalásának Tárkány Szücs munkája tekintendő a vásárok jogi népszokásairól⁴⁰ – elsősorban a vásári ügymenettel, alku-folyamat leírásával foglalkozik,⁴¹ és az állatforgalom kapcsán felmerülhető csalásoknak,

35 Dankó (1973): i. m. 161.

36 Vannak természetesen vásármonográfiák, amelyek nem érintik a kérdést. Vö. Kiss Lajos: Vásárhelyi híres vásárok, Tiszatáji Magvető, Szeged (1956) 14-35.

37 Dankó Imre: Régi vásáraink világa, KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen (1992), 40-64. Ezen munkájában „Lóvásár” cím alatt tulajdonképpen egy elbeszélés jellegű visszaemlékezést közöl 1912-ből. Vö. uo. 127-131.

38 Dankó Imre: Rendkívüli vételformák, szerzési módok. In: Dankó Imre: Fragmenta Historica Ethnographica: Válogatott tanulmányok, Debrecen (2002) 84.

39 Dankó Imre: Piaci és vásári viselkedésformák. In: Népi kultúra – népi társadalom, Akadémiai, Budapest (1980) 156-157. Itt utal két olyan munkára, amelyek jelen tanulmányunk készítése során számunkra nem voltak hozzáférhetők: Kaptay Ferenc: Állatvásár és vásártéri csalások, Tőváros (1937); Nemes-Nyék T. Ferenc: Állatvásárok kupecfogásainak leleplezése és a csalások felismerése, Hajdúnánás (1937).

40 Tárkány Szücs (1976): i. m. 333-376.

41 Kós Károly: Az árucseré néprajza. In: Kós Károly: Népélet és néphagyomány. Tíz tanulmány, Kriterium Bukarest (1972) 41-42. Csizmadia Andor: Pétervására jogéletéből. In: Archivum. A Heves Megyei Levéltár közleményei 1983, Eger (1981) 68-69.; György: i. m. 93-95. Papp László: Kiskunhalas népi jogélete, Országos Táj és Népkutató Intézet, Budapest (1941) 58.; Nagy Gyula: Paraszti állattartás a Vásárhelyi pusztán, Budapest (1968) 37. Tárkány Szücs (1976): i. m. 368-370.

a minőségileg kifogásolható állatok feljavításának, a kupeczek (cenzárok, csiszárok) tevékenységének⁴² szentel kisebb-nagyobb figyelmet. Természetesen nagy jelentőséget tulajdonítanak a szerzők az adásvételi ügylettel kapcsolatos szokásos formális aktusoknak, és különösen az áldomás jelentőségét emelik ki.⁴³

C. AZ ÁLLATSZAVATOSSÁGI JOG FEJLŐDÉSÉNEK HAZAI KORSZAKAI – ÓVATOS KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás jelenlegi állásának felmérése során elsődlegesen természetesen arról kellett megbizonyosodni, hogy valóban olyan kevés információ van-e a kezünkben, mint az első látásra az eddigi vonatkozó irodalomból kiviláglott. Nyilvánvalóvá vált, hogy a forrásfeltárás eredményei korántsem tölthetik el a kutatót elégedettséggel, ugyanakkor ez – paradigmaticus jelleggel – rámutathat a jogtörténeti kutatásaink gyenge pontjaira is.

Hogy ne kelljen teljesen megelégednünk a „*negatív eredmény is eredmény*” felkudarcával, a régi kézikönyvek és monográfiák, történeti, jogtörténeti, gazdaság- és agrártörténeti és állatorvosi folyóiratok, oklevél-regeszták tucatjainak átnézése mellett lehetőség adódott néhány olyan hipotézis felállítására is, amelyek az eddig elfogadott jogtörténeti álláspontok bizonyos megkérdőjelezését jelenthetik, s amelyek további, elsősorban levéltári kutatásokkal talán verifikálhatók, valamint esetleg a további kutatások irányát is megszabhatják.

Hiszen – mivel a kérdéskört eddig ilyen átfogóan még nem vizsgálták – a most rendelkezésre álló adatok alapján is fel lehet vázolni egy bizonyos fejlődéstörténetet, amely a ma kellékszavatossági helytállási kötelezettségnek nevezett szabálysoport hazai történeti előzményeiről valamiféle töredékes képet adhat.

42 Kirner A. Bertalan: A békési vásár, Békés (2002) 28-30., Dankó Imre: A gyulai vásárok, A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 44-46., Gyula (1963) 39. Tárkány Szűcs (1976): i. m. 369. Csiszár: i. m., 140-141.; Márton: i. m. 333-335. Balázs Kovács: i. m. 438.

43 Csiszár: i. m., 141. Faggyas: i. m. 117. Márton: i. m. 332-333. A széles vonatkozó irodalomból vö. egyebek mellett A magyarság néprajza IV. A magyarság szellemi néprajza, Budapest (1937) 284-285.; Szendrey Ákos: A magyar áldomás, Ethnográfia (1942) 123-131. Nagy Janka Teodóra: Az Ukkon pohártól a Szent János áldásig. Egy jogszokás alakváltozásai. In: Báti Anikó – Csoma Zsigmond: Kőzép-kori elemek a mai magyar anyagi kultúrában, Agroinform, Budapest (2014) 131-141.

1. Középkor és korai újkor (a 19. század elejéig)

1a. „Caveat emptor” és tovább – germán jogi alapok

A középkort és a korai újkor 19. század elejéig terjedő időszakát átfogó első korszak tekintetében elmondható, hogy a jogtörténészek eddig abból indultak ki, hogy a problémakört a „caveat emptor” elve uralta. A régi germán jogok álláspontjához hasonlóan (de időben jóval tovább, mint a német jogterületen) nálunk sem volt alapelszzerűen ismert az áruk rejtett hibáiért való (kellék) szavatossági igény, a hibás árut megvásárló vevőnek alig volt magánjogi védelme. Az ingó dolgok és különösen az élőállatok adásvételének készvétel jellege és a vevő odafigyelésével kapcsolatos elvárások szinte kizárták az eladóval szembeni fellépés lehetőségét. Esetleg az eladó külön garanciavállalása alapozhatott meg bizonyos vevői igényt áruhibák esetén.

De mi is volt az imént említett régi germán jog álláspontja az áruhibák, s köztük az állathibák vonatkozásában? A régi német jogban – a római jogi megoldással ellentétben – az eladó kellékszavatossági kötelezettsége erősen korlátozott volt, s adásvétel esetén a vevőnek magának kellett gondoskodnia arról, hogy a megvásárolt áru hibája miatt ne szenvedjen hátrányt. Alapesetben az áru persze nem szenvedhetett jelentős hibában és természetesen rendelkeznie kellett a megállapodás szerinti tulajdonságokkal, de ha a vevő az árut megtekintette, akkor az utólag fellépő esetleges hibák, illetve nem teljesülő elvárásai miatt nem léphetett fel az eladóval szemben.⁴⁴ Így a vevőnek érdekében állt az, hogy minél elővigyázatosabb legyen, és a lehető legalaposabban megvizsgálja az árut.⁴⁵ Ez alapján dönthetett arról, hogy lemond-e a vételről vagy esetleg külön jogokat köt ki magának a szerződésben.⁴⁶

⁴⁴ A megtekintés elvárásában egyértelműen az eladóra nézve enyhébb szabályozás testesült meg, hisz ha a vevő megtekintette az árut, mindenfajta minőségi igénye el volt rekesztve.

⁴⁵ Jellemzők erre a jogfelfogásra az alábbi közmondások: „Augen für Geld”, „Wer die Augen nicht auf tut, der tut den Beutel auf”, „Wer narrisch kauft, muß weislich zahlen”. Vö. Walter Jürgen Klempt: Grundlagen der Sachmängelhaftung des Verkäufers im Vernunftrecht und Usus modernus, Kohlhammer, Stuttgart (1967) 51.; Burke: i. m. 10.; Gerhard Wesenberg, Gunter Wesener: Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte im Rahmen der europäischen Rechtsentwicklung, Wien, Köln, Graz, Böhlau (1985) 131.; Andreas Wacke: Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 94 (1977) 202.

⁴⁶ Lásd a részletes forráskiértékelést különösen az állathibák vonatkozásában Konstantin Graf von Wengersky: Das Viehwirtschaftsrecht im Wandel der Zeit – Geschichtlicher Entwicklung, geltendes Recht, Reformbestrebungen, Diss. Köln (1988) passim.

A – modern felfogás szerint is értékelhető – kellékszavatossági szabályok hiányának egyik legnyomósabb indokaként a germán (és a korai magyar) jogban azt a korabeli gyakorlatot hozhatjuk fel, hogy a városokban és vásárhelyeken egy meglehetősen erős kontrollrendszer alakult ki. A vásárfelügyeleti rendszer elsősorban az iparcikkek és feldolgozott állati termékek esetében ügyelt arra, hogy a kínált áru hiányosságoktól mentes legyen, és megfeleljen a céhek által előírt minőségi követelményeknek. Az erős felügyelet – ezen áruk vonatkozásában – megakadályozta egy részleteiben kidolgozott ingóadásvételi jog kialakulását. Így a német városokban egy a római jogban ismert, az eladott áru hiányosságaira vagy az eladó rosszhiszemű magatartására kihegyezett magánjogi védelemre sem igény nem volt, sem pedig tér annak kialakítására.⁴⁷

Fontos azonban látnunk, hogy az „*Augen auf, Kauf ist Kauf*” merev gyakorlata ellenére már a középkor végi német írott jogban fellelhetők voltak bizonyos előírások, amelyekben kivételesen megjelent az eladó áruhibáért fennálló felelőssége, igaz általában csak meghatározott áruk vonatkozásában (különösen kiemelkedő szerepet játszottak itt a haszonállatok) és csak egyes jellemző hibákra tekintettel.⁴⁸ A viszonylag ritka szabályok tendenciaszerűen azt törekedtek biztosítani, hogy amennyiben az áru egy alapos vizsgálat ellenére sem felismerhető, olyan súlyos hiányosságban (*Hauptmängel*) szenvedett, amelyet az eladó elhallgatott, a vevő visszaléphessen a vételtől.⁴⁹ Ugyanakkor a középkori német joggyakorlatban a vevő ilyen jellegű védelme korántsem volt általános, s ha a helyi jogszabályok nem léptek ebbe az irányba, akkor nem is létezett semmilyen védelem az áruhibákkal szemben a vevő számára.⁵⁰

Mai tudásunk szerint ezek a szabályok kezdetben egységesen látszottak érvényesülni valamennyi árutípusra, így a haszonállatok adásvételére is. Midőn a kereskedelmi forgalom élénkebbé vált, a német városi és területi

⁴⁷ Burke: i. m. 11.

⁴⁸ Wolfgang Ernst: §§ 434-445: Sach- und Rechtsmängelhaftung. In: Joachim Rückert, Frank J. Schäfer (Hrg.): Historisch-kritischer Kommentar zum BGB, III: Schuldrecht: Besonderere Teil §§ 433-853, I. Teilband: vor § 433-§ 565, Mohr Siebeck, Tübingen (2013) 82.

⁴⁹ Az árleszállítás lehetősége a középkori német jogokban nem volt ismert. Ehhez Klischies: i. m. 17-27. és 52.; Burke: i. m. 11.

⁵⁰ Ernst: i. m. 83.

jogok forrásai (a koraközépkori germán népjogi elvekhez hasonlóan) gyakran különbséget tettek az élőállatok és más dolgok vételi szabályai között. Hasonlóan a római joghoz külön-külön szabályrend körvonalazódott ebben a tekintetben.⁵¹ A kétféle áruajtára vonatkozó elvek leginkább azon helytállási határidőnek a számításában tértek el, amelyen belül jelentkező a hiba, a vevő az áru hiányossága miatt igénytel lépethetett fel az eladóval szemben. Ez az időintervallum az élőállatoknál jellemzően jelentősen rövidebb volt, mint más áruk tekintetében.

Megjegyzendő itt, hogy az állathibákra vonatkozóan már a *Lex Baiuvarorum*-ban megtalálható volt a későbbi (középkori és koraujkori) német felfogásra is oly jellemző megoldás, amely az állatbetegségek és hiányosságok enumeratív felsorolását alkalmazta, s amelyek itt tulajdonképpen azon főhibák szerepét töltötték be, melyekre az áru hiányossága esetén „*ex lege*” hivatkozhatott a vevő.⁵² A korai germán népjogok megoldásaihoz⁵³ hasonlóan a középkorban írásba foglalt német területi és városi jogkönyvek szerint is hivatkozhatott a vevő – igaz igen rövid határidőn (általában három napon) belül – az adott jogforrásban felsorolt két-három betegségre, és így érvényesíthette „szavatossági” igényeit, aminek egyedüli módja a szerződéstől való visszalépés volt.⁵⁴

Annak ellenére, hogy az említett szabályok a vevő érdekeit már bizonyos mértékig figyelembe vették, a középkori germán jogi megközelítés szellemisége, valamint a piaci felügyelet közjogi jellege, a forgalom biztonságát és helyi kereskedőket védeni akaró irányultsága okán a szabályok mégis inkább az eladó érdekeit szolgálták, és mint említettük a jogviták kizárását helyezték előtérbe.⁵⁵

51 A források rendkívül gazdagok, különösen a ló-adásvétel tekintetében, hiszen ezek a haszonállatok igencsak nagy jelentőséggel bírtak a korabeli gazdasági életben. Vö. Wengersky: i. m. passim.

52 A bajor népjog összefoglalása négy betegséget sorol fel, amely a lovaknál is felléphet: *Lex Baiuvariorum*, XVI, 9: „... id est cecum aut herniosum aut cadivum aut leprosum...” (vak, törekeny, epilepsziás, bélpoklos). Vö. *Monumenta Germaniae Historica, Legum sectio I. Legum Nationum Germanicarum Tomus I*, Hannover-Leipzig (1902) 437.

53 Vö. Klischies: i. m. 9-11.

54 A középkor derekán is csak egy-két betegség volt meghatározva a városi és területi jogösszeírásokban. Vö. Otto Stobbe: *Handbuch des Deutschen Privatrechts*, III. W. Hertz, Berlin (1989) 248.; Klischies: i. m. 28-29.; Thiessen: i. m. 166.; Burke: i. m. 11.

55 K. O. Scherner: i. m. 339.

1b. A hazai városok gyakorlata

Nem meglepő, hogy a közép- és kora újkori német jog vonatkozó elvei – ha egyáltalán – néhány városi környezetből származó jogforrásban jelentek meg a korabeli Magyarország és Erdély területén.

Az erdélyi szászok említett *Eygen-Landrechtje* szerint a vevő három napon belül hivatkozhatott az általa megvásárolt állat betegségére vagy hibájára.⁵⁶ Az imént említett germán jogi elvekkel ellentétben itt nincs szó kiemelt főhibákról.⁵⁷ Bár a jogkönyv vonatkozó szakasza nem említ jogkövetkezményt, az valószínűleg a szerződéstől való visszalépés volt a szászoknál is.

Egyértelműen a koraújkori német joggyakorlat és szokásjog kifinomult rendszerét tükrözte az oszmánoktól visszafoglalt Pest város 1697-es jogkönyv-tervezete, ahol megjelent a germán állatszavatossági rendszerre jellemző három olyan főhibának minősülő betegség, amelyek okán objektív rejtett hiba miatt is visszaléphetett a vevő a szerződéstől:

„Ad recissionem contractus, venditionis cum equo facti sufficient haec quatuor vitia reperta, si equus furtivus, scabiosus, retrogradus, aut lunaticus sit.”⁵⁸

56 3.6.11. „Si quis equum vendit de vitiis et morbis latentibus cavebit in diem usque tertium.” Vö. Friedrich Schuler von Libloy: Statuta iurium municipalium Saxonum in Transsilvania. Das EigenLandrecht der S. Sachsen bearbeitet nach seiner legalen Ausbildung als Grundriß für academische Vorlesungen, Hermannstadt, Dortleff (1853) 226. „Ha valaki lovat ad el, annak hibájáért és a rejtett betegségekért három napig szavatolni fog.” (ford.: SzB.) Érdekes egyébként, hogy a szászok fejlett vagyonjogi szabályainak történetével foglalkozó munkák sem vizsgálták részletesebben a kérdéskört. Ebben a tekintetben a szász szerzők is ugyanúgy hallgatnak, mint a magyar szerződési jogot tárgyzó munkák. Vö. Friedrich von Sachsenheim: Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch vom 1. Juni 1811 gültig für Siebenbürgen vom September 1853 verglichen mit dem siebenbürgischen Civilrechte, Manz, Wien (1856) 699. Diódváralyai Gy. (szerk.): Az erdélyi szászok magánjoga a Kolozsvári Kir. Jogi Főtanoda számára, Gámán, Kolozsvár (1866) 27-28. Bár az ingó adásvétel szabályaival alig foglalkozik az erdélyi szász magánjog standard munkája, ha nem is az adásvétel szabályainál, de egyetlen utaló mondat erejéig említi a Statuta vonatkozó szabályát. Vö. Friedrich Schuler von Libloy: Siebenbürgische Rechtsgeschichte, Zweiter Band: Die siebenbürgische Privatrechte, Closius, Hermannstadt (1868) 264. A jogszavatosság kérdését mind a Statuta, mind a későbbi irodalom jóval részletesebben tárgyalta.

57 A szász joggal foglalkozó mérvadó szerzők ezt úgy értékelik, mintha valamennyi három napon belül jelentkező rejtett hiba megalapozná a vevő felszólalási jogát. Vö. Sachsenheim: i. m. 699.

58 Pest város jogkönyv-tervezete (1697), Pars II. tit. VII. art. 3. Vö. Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686-1708, Akadémiai, Budapest (1962) 351. „A lóvásárlásra vonatkozó szerződések érvénytelenítéséhez elegendő ezen négy hiba kiderülése: ha a ló lopott, rühös, csökönyös vagy havi vakságban szenvedő.” (ford.: SzB.) Megjegyzendő, hogy az elsőként említett hiba, a ló lopott volta, természetesen a mai jogszavatosság kérdéskörébe esik, amelynek a jogforrási megjelenése és a ráncok maradt esetekben megjelenő gyakorlata igencsak széles volt a koraiújkori hazai jogéletben. Mind a nemesi jog hatálya alá tartozó források és esetek, mind a városi joggyakorlat és szabályok jelentős teret

Emellett tartalmaz a tervezet egy általános rendelkezést is az áruhibák miatt fellépő problémákról, mely szerint – a megszokott álláspontot követve – a vevőnek meg kell vizsgálnia az árut, és ha ezt nem tette, akkor hibás áru esetén is meg kell fizetnie a vételárat. Ha azonban nem érzékelheti a hibát (rejtett hiba) és az csak később jelentkezik, még átadás után sem kell megfizetnie a vételárat, feltéve, hogy az eladó dolózusan járt el (*quod si venditor in dolo fuerit*). Itt tehát nem feltétlenül a szoros értelemben vett objektív, az eladó által sem ismert hiba miatti helytállási kötelezettségről lehet szó.⁵⁹

A Bónis György által feltárt, állathibákkal kapcsolatos jogesetekben (melyek közül néhányat részletez is) leggyakrabban a taknyosság és a sántaság miatt szólt fel a vevő. A sántaság esetében valószínűleg csak nem nyilvánvaló hibáról lehetett szó, hiszen gyakran foroghatott ilyen hiányosság körül a felek vitája. A pesti és budai gyakorlat⁶⁰ – megfelelően a német írott jogoknak, a germán állatszavatossági elveknek és magának a pesti jogkönyv-tervezetnek – ismerte tehát a főhibák felhívásának lehetőségét, és annak is jelentőséget tulajdonítottak, hogy az adott hiba, pl. a takonykór, az átadás után mennyi idővel tétetett szóvá a vevő részéről. Ismert olyan eset, ahol szakértői vélemények (tanácsi kiküldöttek, kovácsmester) alapján három héttel a vétel után is a vevő javára döntöttek, de az is előfordult, hogy négy hét elteltével az igényt már elutasították. Bónis feltételezi, hogy a helytállási határidő tekintetében „a városok az eset egyedi elbírálása alapján döntöttek.” Jogkövetkezményként a szerződés felbontása és talán az árleszállítás is megjelent.⁶¹

Mai tudásunk szerint ezen ítélkezési gyakorlatnak nem mutatható ki semmilyen hatása más hazai városokra és az országos gyakorlatra.

szántak a forgalom biztonsága szempontjából fontos, mind magán-, mind büntetőjogi vonatkozásokat felvető, a korabeli szóhasználatból evictiós (szoros értelemben vett szavatossági) kérdéskörnek. Hasonló a helyzet a korabeli jogi irodalom tekintetében is. Igaz a kérdés jogtörténeti feldolgozása e körben sem tekinthető kielégítőnek.

59 Pest város jogkönyvtervezete (1697), Pars II. tit. VII. art. 4.: „Emptor pro re qualibet vendita quam abunde cognovit, quam [!] cognosci potuit, pretium conventum solvat, quod si vero Vitium rei sensibus humanis comprehendi non potuerit, et postea res vitiosa reperiatur, et si tradita sit, ad solutionem pretii non teneatur, quod si venditor in dolo fuerit, adhuc mulctetur. Bónis: i. m. 352.

60 Bónis: i. m. 223-224.

61 Bónis: i. m. 224.

1c. A nemesi magánjog és környéke

A városokon kívüli jogéletből a Werbőczy előtti időkből egy jogeset került eddig elő, amelyben minőségi kifogásra hivatkoztak egy ló adásvétele kapcsán, igaz ezen ügyben inkább az eladó csalárdsága miatt ítélték meg bizonyos összeget a pórul járt vevőnek.⁶² A középkori okleveles anyag alaposabb vizsgálata bizonyosan hoz még majd a felszínre olyan jogeseteket, melyeknél az állathibák álltak a vita középpontjában.

A koraújkor tekintetében abból indulhatunk ki, hogy a városi forgalomtól távol érvényesülő nemesi magánjogi szabályok még inkább a vevő odafigyelésére vonatkozó merev elvárásokat tükrözték.

A dolgok természetéből adódóan a nemesi és jobbági haszon- főleg igazsálat-adásvételi ügyletek esetén is (akár vásári, akár háztól való vételről lett legyen is szó) elvileg azt kell elfogadnunk, hogy egyrészt az eladó megígérhette az áru (rejtett) hibától mentességét, teljes használhatóságát, másrészt a vevőnek is ügyelnie kellett arra, hogy a szerződés megkötése előtt alaposan vizsgálja meg az árut. De mint említettük, a valóságban abból kell kiindulnunk, hogy ez a megoldási kettősség sem a középkorban, sem a korai újkorban nem állt egyensúlyban egymással. Az ősi római és germán jogokban is ismert elv szerint a hazai gyakorlatban is elsősorban a vevőre nehezedett a hibás áru megvételének következménye. Amennyiben a vevő megvizsgálta, megvizsgálhatta az állatot, és nem jelezte, nem sérelmezte az áru hibáját, akkor később már nem hivatkozhatott arra, hogy az eladótól hibás árut kapott, nem léphetett fel igénnyel az átadóval szemben.⁶³

62 Az 1471-ből származó okiratban egy nemesasszony Beszterce városától várt elégtételadást, mert a város egyik polgára, egy mesterember egy sánta lovat adott el neki, s a városi bírák által megítélt 24 aranyforintot még nem kapta meg. „Bene constat vestris fraternitatibus, quomodo quidam faber concivis vester in medio vestro commorans nobis unum equum claudum tradidit ac fecit et per vestros iudices nobis iudice ac ordine juris nobis ad viginti quatuor florenorum auri puri estimatis, vulgo bechelethek, et ad scitum istorum hominum extitit...” A leírtakból nem világos, hogy itt csalásról vagy rejtett hiba miatti marasztalásról van-e szó. Mindenesetre a ló sántaságát itt nem írták a vevő terhére, tehát a „caveat emptor” elve valamiért nem került alkalmazásra. Vö. Lukács Pál (szerk.): A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család okmánytára 12., Budapest (1931) 296.

63 Homoki-Nagy Mária: Egyes szerződési típusok a dél-alföldi mezővárosok gyakorlatában. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica 63/8, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Szeged (2003) 23.; Homoki-Nagy Mária: Adás-vétel a 18-19. századi vásárokból. In: Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza (szerk.): Vásárok Világa III., Szekszárd (2008) 86-87. Jogesetet idéz erre: 88-89.; Homoki-Nagy Mária: Anmerkung zur Entwicklung des ungarischen Privatrechts im

Fel kell azonban hívnunk a figyelmet arra, hogy a „*caveat emptor*” elvében megnyilvánuló és a vevői kiszolgáltatottságát jelentő szigorú felfogást talán már az eddig feltételezettnél korábbi korszakban megingathatta az, hogy a felek megállapodási szabadsága jegyében – nem tudjuk mikortól – a hazai gyakorlatban is szokásossá válhatott, hogy a vevő megnyilatkoztatta az eladót abban a tekintetben, hogy az állat nem szenved semmiféle nem nyilvánvaló betegségben. Valószínűleg sokáig ez elterjedt gyakorlat volt, amit több eset is igazol.

A ritka dokumentált esetek közül az egyik legkorábbi olyan jogvita, ahol az eladó hibátlanságra vonatkozó ígéretére példát találunk, egy 1613-ban, a győri városi tanács jegyzőkönyveiben feltűnő végzés. Az eset szerint a vevő kérdésére az eladó nyilatkozott, hogy a jószágnak semmi baja, nyavalyája sincs. Utóbb mégis betegnek találtathatott az állat, és a vevő erre hivatkozva nem fizetett. Az eladó keresetére az alperes vevő arra hivatkozott, hogy az eladó hibátlannak ígérte az állatot, viszont a felperes eladó letagadta korábbi nyilatkozatát, s szerinte az eladott állat egyébként is egészséges volt, és ezt a vevő is látta, hisz ellenkező esetben azt nem vette volna meg. A vevő kérte a bíróságtól, hogy kötelezze az eladót arra, hogy az ország törvényei szerint esküdjön meg arra, hogy nem tett ígéretet a jószág hibátlanságára. A tanács az eskü 15 napon belüli megtételére kötelezte a felperes eladót, vagyis közvetve elismerte az ilyen jellegű megállapodások lehetőségét és szokásos jellegét. Az esetből tehát az a gyakorlat olvasható ki, hogy az élőállatok vevői külön felvállaltathatták az eladóval a hibátlan áru szolgáltatásának kötelezettségét, és erre hivatkozva megtagadhatták a vételár kifizetését. (Az eladó követelése erre irányult az ismertetett perben). Hogy ez együtt járt az esetleg még életben lévő állat visszaadásával, az magától értetődőnek tetszik.

Ezen akcidentális eladói vállálás természetesen nem lehetett időkorlát nélküli. Mint azt például egy hontmegyei statútum mutatja, a garanciavállalás keretében megjelenhettek bizonyos (eleinte valószínűleg az esetleges betegség jellegétől függetlenül, egységesen megszabott) határidő-kikötések is, amely határidőkön belül jelentkezvén a hiba, várhatott el a vevő az áru hiányossága miatt bizonyos helytállást az eladótól.

19. Jahrhundert. In: Jakab Éva – Wolfgang Ernst (Hrsg.): Kaufen nach römischem Recht: Antikes Erbe in den europäischen Kaufrechtsordnungen, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg (2002a) 119-120.

„Anno eodem [1705] die 3. Junii

Statuitur. Si quidem saepius intervenire solerent variae inter ementes et vendentes tempore nundinarum controversiae, ubi defectuosa pecora ex inanimadvertendi emere contingat; ad praecavendas in futurum hujusmodi querelas determinatum est, ut quicumque tempore nundinarum, aut alio etiam tempore pecora emerite, nisi in ipsa conventionem certum tempus, intra quod defectus ejusmodi pecoris constare posset, venditori praescripserit, ex post etiamsi defectuosum fuerit, venditor ad restitutionem pecuniae non tenebitur, emptorem enim omnino cautum esse debere et oculatum.”⁶⁴

Feltételezhetjük, hogy ez a diszpozitív szükségszerűség és lehetőség – a városi jogéletben korábban, a nemesi és jobbágyi környezetben utóbb – először az élő állatok forgalma kapcsán jelent meg nálunk is, meglehetősen rövid határidőket megszabva.

A felszólalási határidő jelentőségét húzhatjuk alá egy 1782-ben a sepsiszéki bíróság elé került ügy kapcsán is. Miután az eladott lónál negyednapra jelentkezett a keheesség, a bíróság a ló visszavételére ítélte az eladót, de csak azért, mert két tanú is igazolta, hogy az eladó ígéretet tett a ló hibátlan voltaára.⁶⁵ Az eladó helytállási kötelezettsége tehát még itt is a szerződés *accidentalia negotii*-jéből eredt.

Állathibákra vonatkozó jogszabályok nem lévén esetleg néhány a 18. század végéről és a 19. elejéről származó úriszéki⁶⁶ és székely falusi bírósági ítélet adhat felvilágosítást a korabeli gyakorlatról.⁶⁷ Az állathibák miatti viták szabályait

⁶⁴ Corpus statutorum IV/1., i. m. 599. „Elrendeletik. Mivel gyakran elő szokott fordulni a vásárok idején a vevők és az eladók között olyan vita, amely abból adódik, hogy hibás marhát figyelmetlenségéből vesznek meg; ahhoz hogy a jövőben megakadályozzák az ezen fajta panaszokat, elhatároztatott, hogy ha valaki vásár idején, vagy más időben is a marhára jogot szerez, a vevőnek kell mindenre ügyelnie és előrelátónak lennie, kivéve, ha magában a megállapodásban egy meghatározott időt írna elő az eladó, amely alatt az ilyen marhák hibái jelentkezhetnek, s amelynek letelte után, ha betegség is lenne (az állat), az eladó nem tartozik visszaadni a vételárát.” (Ford. SzB.)

⁶⁵ Imreh István: A rendtartó székely falu (Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából), Kriterion, Bukarest (1973) 290. Tárkány Szücs (1981): i. m. 677.

⁶⁶ Homoki-Nagy úriszéki eseteket hoz, de utal arra, hogy a vármegyei bíróságok elé is kerülhetett ilyen ügy, s városi törvényszékre is hivatkozik. Homoki-Nagy (2002a): i. m. 118.

⁶⁷ Mint említettük már, az állatok fizikai hiányosságaival kapcsolatos vitákra vonatkozó források ritkaságával szemben sokkal inkább találunk jogszabályokat és eseteket a jogszavatosság kérdése kapcsán, akár vásári vételről, akár „háztól” való eladásról volt szó a lovak és marhák esetében. A

a mindennapi gyakorlat alakította tehát, s az esetek jelentős része a vásárokon kötött ügyletekből adódott. Az azonban sajátos nehézség, hogy az ilyen vásári ügyletekből fakadó viták forrásait nehezen lelheti fel az utókor kutatója.⁶⁸

Az ebből a korszakból ismert esetekből az tűnik ki, hogy bár az egyes tényállásokat még nem választották el konzekvensen, és a mai értelemben vett kellékszavatossági eseteket még nem különítették el,⁶⁹ de – a korábban említett mozzanatok is figyelembe véve – lazult a főszabályként elfogadott „*caveat emptor*” szigorú elve⁷⁰ a paraszti joggyakorlatban. Az elv nem érvényesült természetesen egyrészt, ha az eladó csalárd módon tette lehetetlenné vagy a szokásosnál nehezebbé az esetleges hiba felismerését,⁷¹ illetve tudva szolgáltatott hibás árut.⁷² Bár az ilyen eseteket – az eladó hozzáállása miatt – nem tekinthetjük szorosan a mai értelemben vett kellékszavatossági kérdéseknek, de a felvillantott korábbi fejlődésre alapozva a

vásárokon általánosan érvényesült a tradicionális kereskedelmi jogi alapelv, hogy az eladót joggal lehet az eladandó áru tulajdonosának tekinteni. Ha azonban akár a vásár idején, akár utóbb valaki a sajátjaként ismerte fel a megvett dolgot, akkor az esetleges tulajdonjegyek alapján (különösen állatok esetén) elvehette a vevőtől a jószágot. A vásárokon a vásárbíró elé kellett citálnia azt – általában a vevőt –, akinél a vitatott tulajdonú dolgot megtalálta, s ott igazolnia kellett tulajdonjogát. A vásárokon kívül a fellelés helye szerint illetékes bírósághoz kellett fordulnia. Vö. Homoki-Nagy (2008): i. m. 79.; Homoki-Nagy (2002a): i. m. 117. A vevő csak úgy szabadulhatott a lopás vádjá alól, ha bebizonyította, hogy kitől szerezte az állatot, s azt a hatóság elé állította. Ha ez nem sikerült, a *Tripartitumra* (III. 34. 3.) visszavezethető helyi jogszabályok és gyakorlat által számtalanszor igazoltak szerint, büntetőeljárás indítottak ellene, s jobb esetben kártérítésre vagy börtönre, rosszabb esetben akasztófára ítélték. Az enyhébb ítéletek, melyek az úriszéken is születettek, a 18-19. század fordulójától figyelhetők meg. Homoki-Nagy (2003): i. m. 24.; Homoki-Nagy (2008): i. m. 83.; Homoki-Nagy (2002a): i. m. 118. A vásári jogszavatossággal foglalkozik még Balázs Kovács: i. m. 438-439.

68 Homoki-Nagy (2008): i. m. 91-92.

69 Homoki-Nagy Mária szerint a korájukban nálunk a forgalomba került állatok rejtett betegségeit nem vizsgálták, s a 18. században egyébként is csak bizonyos állatbetegségeket ismertek még, amelyeket a „kellékszavatossági” igények alapjául figyelembe lehetett volna venni. Homoki-Nagy (2003): i. m. 23.; Homoki-Nagy (2008): i. m. 89. (Itt Timonra is hivatkozik, de az adott helyen csak a marhalopásról van szó. Vö. Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet, Budapest (1902) 351-353. Másolt az írja, hogy az állatszavatossági szabályok a 18. század végéig nem kristályosodtak ki: „Es ist anzunehmen, dass gegen Ende des 18. Jhs. die Gewährleistung für Tiere noch nicht gegolten hat; sie kam erst im 19. Jh. allmählich zur Anwendung.” Vö. Homoki-Nagy (2002a): i. m. 119. Homoki-Nagy fejtegetéseit követi újat nem mondva Balázs Kovács: i. m. 439-440.

70 Ezt az elvet tükrözi egy jogeset 1779-ből, mikor a tehenet megvásárló kereskedők ellen ítélt a szentesi bíróság. Homoki-Nagy Mária: Az igazság nem beteg, Szentesi Élet, 2002b/35, 3.

71 Ilyen kérdéssel gyakran találkozhatunk a feltárt jogesetek között. Homoki-Nagy (2003): i. m. 23.; Homoki-Nagy (2008): i. m. 87-88. Homoki-Nagy (2002a): i. m. 119.

72 Az egyik ismert ügyben a bíróság a vételár egy részének elengedésére ítélt az eladót, mivel az tudatosan adott el „hibás és megromlott” lovat. Homoki-Nagy (2003): i. m. 23.; Homoki-Nagy (2008): i. m. 91.

vevő kiszolgáltatottsága enyhült azáltal is, hogy egyre inkább körvonalazódni látszott a gyakorlatban az az elv, hogy amennyiben a vevő önhibáján kívül – de nem az eladó csalárdsága okán – nem vett észre valamilyen nem látható hibát, akkor lehetősége volt a hiba felfedezésétől számított legrövidebb időn belül jelezni a hiányosságot az eladónak, s így esetleg mentesülhetett a hátrányos következmények alól. Így pl. ha az éjszaka megvásárolt ló hibájának felismerése után a vevő haladéktalanul visszavitte a lovat az eladónak, a törvényszék a vételár visszafizetésre kötelezte az eladót.⁷³

Egy 1807-es makói ügyben is kiemelt jelentőséget kapott az, hogy – lovak cseréje esetében – a hibát észlelve a pórul járt fél azonnal visszavitte a „*rokkant kanczát*” volt gazdájának. A makói bíróság a lovak vissza-cseréjét írta elő, azzal hogy a cserénél megtörtént áldomás költségeit a panaszos viselje.⁷⁴ Mivel itt nincs szó a nyavalyás lovat szolgáltató fél rosszhiszeműségéről, az esetet a szigorú értelemben vett állatszavatossági ügynek tekinthetjük, ahol az objektív rejtett hiba jelentkezése (azonnali jelzés esetén) az ügylet érvénytelenítését vonta maga után.

A székely falubíróságok is nagy jelentőséget tulajdonítottak az esetleges hiba mihamarabbi jelzésének. Egy 1789-es csíktaplocai esetben egyrészt a rejtett, pusztuláshoz vezető betegséget két támogató tanúvallomás ellenére sem sikerült teljes mértékben bizonyítani, másrészt a vásár után három nappal a vevő még elégedetten nyilatkozott a megvásárolt ökrökről, ami kétségesse tette a vevő igényének jogosságát. A hibás jószág azonnali felkínálásának elmulasztását az eladó felé tehát olyan mulasztásnak értékelték, amit valószínűleg a vevő hátrányára ítélt meg a falu fórumától továbbküldött ügyben a „*nagyobb törvényszék*.”⁷⁵ A jegyzőkönyv tanúsága szerint arra következtethetünk, hogy a

73 Homoki-Nagy (2003): i. m. 23.; Homoki-Nagy (2008): i. m. 87-88. Az említett vevők ellen hozott szentesi döntés indoka is az volt, hogy a vevők késedelmeskedtek az állat állítólagos betegségének jelzésével az eladó felé. Homoki-Nagy (2002b): i. m. 3.

74 Nagy Janka Teodóra: Jogélet a két „vész” között (1781–1821). [Elérhető: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/pages/monografia_3/011_e_jogelet.htm (letöltés dátuma: 2018. december 10.).] Nagy Janka Teodóra: Jogélet a két „vész” között (1781–1821). In: Tóth Ferenc (szerk.): Makó néprajza, Makó város Önkormányzati képviselő-testülete, Makó (2008) 853.; Nagy Janka Teodóra: Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821): Mindennapi jegyzőkönyvek a Makó Városában előfordult ügyes bajos állapotokról, PTE JGYK, Szekszárd (2012) 125–126.

75 Imreh (1973): i. m. 282. Tárkány Szücs egy másik (szintén Imreh István által közölt) 1809-es, nem

három napos felszólalási határidőnek ezen székely közösségben igencsak nagy jelentőséget tulajdonítottak.

A (hibát időben jelző) vevő helyzetének bizonyos javulását jelzi – a korábban említetteken túl – továbbá az is, hogy egyes úriszéki döntések a 18-19. század fordulója környékén a hibás állat megvételének hátrányos következményeit már nem teljes mértékben a vevőre terhelték. Egy északkelet-magyarországi úriszék 1776-ban ugyanis például a megvásárolt ló utóbb kiderült hibája miatt indított eljárásban arra marasztalta az eladót, hogy a vételár felét fizesse vissza a vevőnek, vagyis az árleszállítást (melyet már a római *aedilisek* gyakorlata is ismert) választotta, egy olyan korban, midőn az még a németországi joggyakorlatban sem volt igazából elfogadott.⁷⁶ Egy másik, 1817-es nyugat-magyarországi esetben viszont az úriszék – annak ellenére, hogy az eladó bizonyítottan tudott a korábban általa eladott ló utóbb boncolással is igazolt gyógyíthatatlan belső betegségről – azt az ítéletet hozta, hogy a kárt a felek közösen viseljék, mivel a vevőnek is tudnia kellett volna, hogy a kialakult alacsony vételárért jó lovat nem kaphat.⁷⁷ Utóbbi esetben nem derül ki, hogy mennyi időn belül hullott el az állat, illetve mennyi időn belül jelezte a vevő a hibát. Az bizonyos, hogy ebben az esetben sem kellett már a teljes hátrányt viselnie a vevőnek, ugyanakkor a régi – vevő odafigyelését elváró – felfogás jelentkezett a kármegosztásra vonatkozó állásfoglalásban.

Ez a néhány eset is igazolja, hogy milyen gazdag volt a jobbágyok és szabad székelyek szerződési jogélete, milyen sokrétű és változatos adásvételi ügyletek kerültek sor közöttük, s mennyire nem volt igaz Werbőczy Hármaskönyvének általánosan ismert állítása, mely szerint a jobbágy csak munkája jutalmára tarthatott igényt. Az állathibákkal kapcsolatos, itt említett és az irodalomban feltárt esetek arra is rámutatnak, hogy a mindennapi életben a Hármaskönyv

állathiba miatti vita kapcsán arra következtetésre jut, hogy ahhoz, hogy az eladó visszavegye az állatot, az is kellett, hogy a másik igényének mintegy elismerése jeléül az eladó kezét rátegye a visszavitt állatra. Imreh (1973): i. m. 285. Tárkány Szücs (1981): i. m. 676.; Tárkány Szücs (1976): i. m. 369.

⁷⁶ P. Szabó (2018a): i. m. 32.

⁷⁷ A két úriszéki esetre vö. Kállay István: Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században, Akadémiai, Budapest (1985) 345. Varga Endre nagy úriszéki dokumentumgyűjteményében áruhibára vonatkozó ügy nem található. Varga Endre: Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 5.) Akadémiai, Budapest (1958). Ugyanakkor marha evictióra vonatkozó esetet itt is találunk. Vö. uo. 342-343.

tételein túl is volt jogélet, de mivel a nemesi bírságok gyakorlatából eddig nem kerültek elő vonatkozó esetek, paradox módon az úriszéki gyakorlatból következtethetünk vissza bizonyos jogi megoldások tartalmára, midőn a „nemesi” szokásjog egyes területeiről akarunk bizonyos képet alkotni. (Az előbbieken figyelembe vehető esetek csekély száma azonban újra egyértelműsíti jogtörténeti kutatásaink hiányosságait és figyelmeztet a levéltáraink feltáratlan dokumentumaiban elrejtett gazdag világra.)

A hozzávetőleg a 19. század első negyedében záruló első korszakban – az állathibák jelentősége kapcsán tehát nyomait fedezhettük fel a vevő kiszolgáltatottságát bizonyos mértékig enyhítő megoldásoknak, amelyek azonban sem területileg, sem a jogalanyok jogállása tekintetében bizonyosan nem képezhettek megközelítőleg egységes szabályrendszert. Az ilyen értelemben bizonytalan tartalmú „szokásjog” uralma a későbbi korszakokban is megfigyelhető, azonban új szempontok megjelenését is konstatálhatjuk.

2. A 19. század első fele

Az OPTK 1853-as hatálybalépéséig terjedő időszakra vonatkozóan – mint korábban említettük – szintén kevés figyelembe vehető forrással rendelkezünk. Feltárt jogesetekre, illetve jogszabályokra nem támaszkodhatunk, ugyanakkor feltűnik, hogy a forgalomba került élőállatok rejtett betegségei miatti jogi problémák megoldatlansága, valószínűleg a folyton szaporodó jogviták miatt, egyre inkább kezdhetett elérni egy bizonyos „ingerküszöböt”, aminek okán a kérdéskör (legalább) szakirodalmi feldolgozása előtérbe kerülhetett. Mint az korábbi utalásunk fényében sejthető, nem az összefoglaló magánjogi művek szerzői, tehát nem a jogászok vitték ezen vonatkozásban a prímet, hanem a jogvitákban szakértői tevékenységük miatt egyre inkább előtérbe kerülő állatorvosok. A bizonyos értelemben bizonyítási szükséghelyzetet érzékelő szakértők kezdtek el olyan szempontokat keresni, amely alapján az egyes betegségek esetében segíthették a bírakat annak megállapításában, hogy az adott nyavalya már az átruházása idején meg lehetett-e az utóbb esetleg elpusztult vagy használhatatlanná vált állatban.

Nyugat-Európában a 18. század végétől, de különösen a rá következő évszázad első felében felhalmozódó állategészségügyi tapasztalatok lehetővé

tették azt, hogy egyes gyakori állatbetegségek esetén már differenciált, az adott betegségek lappangási idejét figyelembe vevő határidőhöz kössék az eladó helytállási kötelezettségének felhívását. Az ilyen – a német jogban főhibáknak nevezett – betegségeknek tehát a szerződés megkötésétől számított bizonyos határidőn belül kellett jelentkezniük ahhoz, hogy a vevő utóbb eredménnyel hivatkozhasson rá, és elérhesse a szerződés felbontását. A határidő a szerződésben lerövidíthető, illetve meghosszabbítható volt. A vevő a határidőn belül köteles volt (azonnal) értesíteni az eladót a szakértőként fellépő patkolókovácsok, majd állatorvosok által tanúsított hibákról. De idővel az is elegendő lehetett, ha a határidőn belül az illetékes bíróságot értesítette a hibáról. Az állatszavatosság ezen úgynevezett germán jogi rendszerét, amely bár az eladó helytállási kötelezettségét jelentősen korlátozta, de ugyanakkor az eladó és vevő érdekei között bizonyos egyensúlyt keresett, a kontinentális Európa jelentős részén alkalmazták a 18-19. század fordulója táján, igaz az egyes államokra és jogterületekre vonatkozó, az áttekinthetetlenségig változatos főhiba-katalógusokkal és határidő meghatározásokkal.

Ezen rendszer alapvető elveinek hazai figyelembevételéről az „*országszerte szokásos kezesség*”⁷⁸ mellett eddig nem volt tudomásunk, mivel ezen korszak joggyakorlata is feltáratlan. Azonban bizonyos adatok alapján abból indulhatunk ki, hogy a 19. század első felében az eddig feltételezettnél korábban jelentek meg azok a „bírói szokásjogi” normák, melyek bizonyos állatbetegségeket kiemelten vettek figyelembe, és ezek fellépése esetében a természet törvényeihez igazodó – az áru átadásától számított – határidőket alkalmaztak, amely határidőn belül jelentkezvén a betegség, vélelmezhető volt a kór jelenléte már az átadás idejében is. Ha a joggyakorlatból nem is hozhatunk még példákat erre, az bizonyos, hogy a felhívható betegségek és határidők lassú előtérbe kerülésében, és ezek kialakuló bizonytalan gyakorlatának kritikájában nálunk is először az állatorvosok játszottak vezető szerepet. Fontos tény, hogy Zlámál (Zlamál) Vilmos „Magyarország baromorvosa” már 1842-ben aláhúzta a „*bírói baromgyógytudomány*” jelentőségét, és a hazai közgondolkodást serkentendő nem kevesebb, mint 35 európai helyi jogot tekintett át a legfontosabb betegségek és az azokra vonatkozó „jótállási idők”

⁷⁸ Eisenmáyer Sándor: Törvényszéki állatorvostan. Állatorvosok és gazdák számára, Emich Gusztáv, Pest (1866) 51. Ezen országszerte szokásos kezesség tartalmáról azonban a szerző semmit sem ír.

kapcsán, példaadóként hozva az OPTK vonatkozó szabályait, melyek egy vonatkozásban azonban már túlléptek a germán jogi rendszer alapelvein.⁷⁹ Zlamál nem rejtett célja a bíróságok gyakorlatának befolyásolása, a „kezességi főhibák” rendszerének elfogadtatása és az általa védhetőnek vélt határidők gyakorlati bevezetése volt.⁸⁰

Ugyan egyelőre közvetlen bizonyítékunk nincs rá (hiszen ezt csak új levéltári kutatások igazolhatnák), vélelmezhetjük, hogy midőn az általunk vizsgált kérdéskörben a hazai ítélkezési gyakorlat szembesült adott esetben az „országos szokásos kezesség” elveinek elégtelenségével, a joghézag pótlására már a 19. század második negyedében is az OPTK vonatkozó szabályait hívta segítségül.

3. Az OPTK valós-vélt uralma alatt

3a. Az OPTK elvei

Köztudott hogy a magyar szabadságharc leverése után az OPTK, és így annak vonatkozó szabályai 1853 és 1861 között hatályos jogként érvényesültek a hazai bíróságok előtt. A *Gewährleistung* (ABGB 922-933. §§) a megelőző évtizedekben vélhetőleg már „beszivárgó” szabályai kötelezően alkalmazandó szabályok lettek az állathibákat kifogásoló ügyekben.

A későbbi irodalom az OPTK ide tartozó rendelkezéseit az állatszavatossági szabályozások ún. vegyes rendszerébe sorolta.⁸¹ Az OPTK csak részben állapított meg speciális rendelkezéseket a visszterhes szerződések tárgyául szolgáló állatokkal kapcsolatos szavatossági problémákra, egyébként a többi áruval együtt kezelte azokat. A kellékhiba veszély-átszálláskori fennállását a vevőnek kellett bizonyítania, de a jogszabály ezt azzal könnyítette meg, hogy bizonyos főhibák előírt, s általában eltérő határidőkön belüli jelentkezése esetén vélelmezni kellett, hogy az adott hiba már az átadáskor megvolt az állatban (925. §). Bizonyos egyéb hibák (*Nachkrankheiten*) jelentkezése

⁷⁹ A főhibák kizárólagosságán túllépő ún. vegyes rendszerhez besorolható osztrák megoldást alább röviden ismertetjük.

⁸⁰ Zlámál Vilmos: Gazdasági baromorvosi értekezések, Magyar Gazda, 1842/31, 483-489.; 1842/40, 631-636.; Zlámál Vilmos: Baromorvosi értekezések, Magyar Gazda, 1842/47, 741-744.; 1842/61, 967-972.

⁸¹ P. Szabó (2018a): i. m. 17.

esetén is fennállt a vélelem, ha a hiányosság miatt az állat rövid határidőn (24 óra) belül megbetegedett vagy elhullott (924. §). Az átvevőnek a vélelmek könnyebbséget jelentettek tehát, de csak akkor, ha ő azonnal, késlekedés nélkül közölte a hibát az átadóval, vagy annak távollétében az illetékes eljáró hivatallal (hivatalnokkal), vagy szakértővel megvizsgáltatta az állatot. Amennyiben a főhiba a megállapított határidőn túl, vagy egyéb hiba adott rövid szavatossági időn belül jelentkezett, és annak következtében az állat megbetegedett vagy elhullott, a szavatossági igény megmaradt, de ilyenkor a vevő köteles volt bizonyítani, hogy a hiba vagy hiányosság már az átadáskor megvolt az állatban (926-927. §§). Jogkövetkezményként az osztrák magánjog a szerződés főszabályként jelentkező felbontása (*Wandelung*) mellett – bizonyos esetekben – az árleszállítás (*Minderung*) lehetőségét is elfogadta.

3b. A hazai joggyakorlat

Külön vizsgálat tárgyát képezhetné, hogy a hazai bíróságok mennyiben tették magukévá gyakorlatukban ezeket a szabályokat az OPTK hatálya alatt, s mikortól és mennyiben igaz az, hogy a hazai joggyakorlat a 19. század második felében, 1861 után is az osztrák törvény szabályait követte.

Mindenesetre a korábban említett Suhayda (1862) még mindig az eladó általi felvállalást látszik preferálni, igaz annak hiányában kiemeli, hogy szakértők bevonásával kell megvizsgálni, hogy a jelentkező betegség már az átadáskor megvolt-e az állatban. Az OPTK rendelkezéseire háttérben meghúzódó szabályokként hivatkozik lábjegyzetekben.⁸² A kérdést állatorvosi oldalról átfogóan vizsgáló legkorábbi hazai munka (1866) a kérdéskörben egyértelműen az OPTK alkalmazandóságából indul ki, igaz említi – mindenféle tartalmi információ közlése nélkül – az „országszerte szokásos kezesség” régi szokásokon alapuló elveit is, amelyek „*mintegy az állatok adás vevésénél magától értetődő föltételek tekintetnek.*”⁸³

82 „Állatok eladásánál, azokban rejlő nyavalya, vagy hibáért, melyek azok használhatóságát kizárják, vagy jelentősen korlátozzák, vagy értéküket veszítik, vagy igen is alább szállítják, az eladó felelős. Ily esetekre nézve vajjon meddig tart az eladó felelőssége, szavatossága, törvényeink közelebbi szabályokat nem nyújtanak. A gyakorlat e tekintetben csak a szerint alakul, a mint az eladó jóátallott e minden hibáért, és meddig, vagy nem, és ha ez utóbbik eset idő tekintetében fen nem forog, a kérdés a szakértők segélyével oldatik meg, a mint bebizonyul. t. i. hogy a hiba már az átadáskor meg volt, vagy azután következett.”
Vö. Suhayda: i. m. 255.

83 Eisenmayer: i. m. 51. Az OPTK rendelkezéseit ismerteti: 55-65.

Ma ugyanakkor általánosan elfogadott álláspont, hogy bizonyos eltérésekkel ugyan, de az OPTK állatszavatossági szabályai az Országbírói Értekezlet után is érvényesültek bírói szokásjogként egészen az 1923-ban elfogadott állatforgalmi szavatosságról szóló törvényig.⁸⁴

Vitathatatlan, hogy erre a korszakra áll a legtöbb vonatkozó információ a kutató rendelkezésére, hiszen a gazdasági és jogi folyóiratok, a magánjogi törvénytervezetek anyagai és a döntvénytárak, valamint a szak- és tankönyvek meglehetősen gazdag, de ugyanakkor ugyancsak kaotikus normarendszert tükröznek ezekre az évtizedekre vonatkozóan, mint azt az egyik korabeli mezőgazdasági folyóirat szerzője is vázolta.⁸⁵

Bár az általunk vizsgált kérdéskör történetének ezen korszaka szinte kínálja magát egy átfogó, részletekbe menő vizsgálatra, jelen keretek között csak egy többé-kevésbé kielégítő összefoglalást adhatunk a korabeli helyzetről.

Pozitív jogszabályok hiányában a felsőbbbíróági ítéletek annak ellenére sem tükröztek következetes joggyakorlatot, hogy Erdélyben⁸⁶ hatályos jogként, az Királyhágón inneni területeken („*az országbírói értekezlet ideiglenes törvénykezési szabályai hatályterületén*”) háttérnormaként érvényesülő osztrák jogi szabályok felhívhatók lettek volna. És bizonyosan nem beszélhetünk, (mint ahogy a korabeli szerzők sem tették)⁸⁷ – az OPTK szabályainak

84 Ebben a szellemben ír röviden erről az időszakról a Nagy-Szladits vonatkozó része. Vö. Antalfy Mihály: Vétel, csere. In: Szladits Károly (főszerk.): Magyar Magánjog. Kötelmi Jog. Különös rész, második füzet, Grill, Budapest (1940) 309.

85 Ez csak egyetlen nyilatkozat a számtalan korabeli panaszból: „De maga az igazságszolgáltatás sem lehet teljesen egyöntetű ott, ahol az állatszavatosságot nem szabályozzák pozitív jogszabályok és nem ritkán egyedül a bíró egyéni felfogásától függ az egyes peres esetek megítélése. ... noha ... a tudományos felfogással már sok tekintetben ellenkeznek, az ország többi részeiben ellenben az említett törvény [OPTK] hatálya megszűnt 1861-ben s ennek folytán azóta csak az időközben kifejlődött jogszokás irányítja az idevonatkozó peres esetek elbírálását. Igaz ugyan, hogy lényegileg ma is az osztrák polgári törvénykönyv szellemében ítéli meg a magyar joggyakorlat a szavatosság kérdéseit, mert megfelelő újabb törvényes intézkedések hiányában ennek a hatályon kívül álló törvénykönyvnek a szellemében alakult ki a jogszokás.” Rázt István recenziója Hutyra Ferenc: Törvényszéki állatorvostan, Budapest, 1908. című munkájáról, Köztelek, 1908/77, 2089.

86 Valamint Fiumében és a magyar határőrvidék polgárosított részeiben. Vö. Hutyra Ferenc: Törvényszéki állatorvostan, Pátria, Budapest (1908) 45.

87 Hutyra Ferenc: A szavatosság az állatkereskedésben tekintettel a hazai joggyakorlatra, Budapest (1895) 4.

szokásjogi tekintélyéről sem.⁸⁸ Voltak ugyanis felsőbb bírósági döntvények, melyek egyenesen helytelenítették az OPTK-ra való hivatkozást⁸⁹ vagy szembe mentek bizonyos szabályaival a „*fennálló gyakorlat szerint*”, mások viszont kifejezetten a főhibák abból kiolvasható rendszerével operáltak. Vagyis a *Curia* döntvényei és ítéletei jelentős inkonzekvenciát mutattak: egyrészt megegyeztek az OPTK elveivel, másrészt azoktól több esetben eltértek.⁹⁰

Nyilvánvaló persze az, hogy az ítélkezési gyakorlat – bár 1875 után a haszonállatok adásvételére bizonyos esetekben felhívhatta a Kereskedelmi törvény szabályait is –,⁹¹ az állatszavatossági kérdésekben jórészt az ún. főhibák és az ezekhez kapcsolódó megdönthető vélelmek felállításának osztrák módszerére támaszkodott.

Ha egy többé-kevésbé általános képet kívánunk felvázolni, megállapítható, hogy a hasznos háziállatoknál (egypatások, szarvasmarhák, bivalyok, juhok, kecskék és sertések) a szavatossági főhibák körébe tartozó betegség fellépte esetén a vevő egy bizonyos rövid (vélelmi) határidőn belül szóvá tehetette a hiányosságot, s ilyenkor – ellenkező bizonyításig – vélelmeztek, hogy a hiba már az átadásakor megvolt az állatban. Vagyis a szavatosság általános elveivel szemben itt megfordult a bizonyítási teher, így nem a vevőnek kellett bizonyítani a betegség meglétét (az átadás idején), hanem az ellenérdekű félnek az áru hiánymentességét. Ezen megközelítés előnye az volt, hogy az átruházó pontosan tudhatta, mely hibákért kell helytállnia, az átvevő pedig mentesült az általában költséges és bizonytalan kimenetelű bizonyítási folyamattól.

88 Különösen ellentmondásossá vált a helyzet, miután az OPTK 1917-es novellája rést ütött a két országrészben többé-kevésbé egyöntetű joggyakorlaton azzal, hogy míg az anyaországban a régi OPTK szövegre támaszkodó gyakorlat maradt érvényben, addig Erdélyben az OPTK új szövege hatályba léptével a gyakorlatnak azt kellett volna követni. Vö. Az OMGE jogügyi bizottságának ülése az állatszavatossági törvénytervezet tárgyában (1917. március 28.), Köztelek, 1917/27, 534.

89 Curia 4412/1890.

90 A leggyakrabban említett ilyen eltérés a Királyi Kúria azon döntése volt, mely szerint a lovaknál előforduló – OPTK-ban felsorolt – szavatossági főhibák jelentkezése esetén általánosságban 30 napi vélelmi időt állapított meg, míg az osztrák törvény egyes esetekre 15 napos vélelmi időt írt elő. Curia 8377/1874.

91 A Kereskedelmi törvény (1875: XXXVII. tc.) csak olyan szerződések esetén került előtárba, melyek legalább az egyik fél részéről kereskedelmi jellegűek voltak. A Kt. rendelkezései természetesen nem előtételezték azokat a szempontokat, amelyek az állatok adásvételénél szükségszerűen figyelembe veendőek lettek volna.

A főhibának nem minősülő betegségek esetében a vevő az elévülési határidőn (hat hónapon)⁹² belül bizonyíthatta, hogy az adott hiányosság már az átadáskor fennállott.

A főhibák jelentőségének elfogadása az osztrák törvény szellemét tükrözte, de a magyar bíróságok nem minden esetben alkalmazták, illetve ingadozó gyakorlat szerint állapították meg az azokhoz kapcsolódó határidőket, s általában nagy jelentőséget tulajdonítottak az eseti szakértői bizonyításnak a betegségek lappangási idejével összefüggésben. Ezen kérdés mellett nagy jelentősége volt a szakértői véleménynek az adott betegség olyan főhibának minősítése vonatkozásában is, amely az állatot képtelenné tette a rendeltetésszerű használatra, vagy pusztulását okozta. A gyakorlat szerint a „törvényes” főhibának nem minősülő betegségek esetén is helyt kellett állnia az eladónak, de ilyen esetekben a vevőnek kellett bizonyítania (a magyar gyakorlat szerint a hat hónapos elévülési határidőn belül), hogy már a vétel idején megvolt a hiba az állatban, és hogy a hiányosság nem tette lehetővé az állat rendeltetésszerű használatát. Ezzel a magyar gyakorlat túlterjeszkedett az OPTK-n alapuló szabályokon.⁹³

Az orvosszakértői állásfoglalás azért vált különösen fontossá a 19. század utolsó harmadában, mert az OPTK-ban lefektetett, az egyes főhibákhoz kötött határidők – az orvostudomány fejlődése miatt – már nem voltak adekvátnak tekinthetők.⁹⁴

A bíróságok ítéleteikben a vevő elállási jogát mondták ki és visszaadatták az eladóval a vételárat. Lehetősége volt azonban a bírónak arra is, hogy a vevő

92 Kt. 359. §.; OPTK 933. §. Ezt az időintervallumot többen túl hosszúnak, az állatkereskedelmi ügyletek tekintetében inadekvátnak tekintették. Pl. Hutýra (1895): i. m. 34.; Hutýra (1908): i. m. 78.

93 Raffay: i. m. 315.; Szladits Károly: Az eladó felelőssége az eladott dolog minőségéért (Kellészavataosság). In: Emlékkönyv Nagy Ferenc huszonöt éves egyetemi tanárságának megünneplésére, Athenaeum, Budapest (1906) 341.

94 Nem véletlen, hogy a jogi és természettudományos vonatkozások összefoglalására a kor vezető állatorvosa vállalkozott, s munkáját nemcsak saját szakmai közönsége, hanem a kor bírái és más jogásza, valamint a gazdálkodók is haszonnal forgathatták. Vö. Hutýra (1895): i. m.; Hutýra Ferenc: Szavatosság az állatkereskedésben. In: Márkus Dezső (szerk.): Magyar Jogi Lexikon VI., Pallas, Budapest (1907) 344-345.; Hutýra (1908): i. m. Hutýra munkássága úttörő jellegűnek tekintendő az állatorvosi ismereteknek a jogalkalmazás felé való közvetítésében. Jogi fejtegetései is magas szintűek, nem véletlen, hogy a korabeli jogi lexikon munkatársa lehetett.

vételárcsökkentés iránti igényének adjon helyt. Utóbbi lehetőséget több esetben érte kritika.⁹⁵

A korban figyelembe jöhető szabályok sokrétűségét jelzi egyébként egy érdekes korai „üzletszabályzat” is, amely a dolog természeténél fogva kiter bizonyos állatszavatossági kérdésekre is: a lovak bizományi eladásával is foglalkozó pesti Tattersall üzet 1868-ban hírlapi úton közzétett üzleti szabályai az OPTK-ban megfogalmazottaktól bizonyos mértékig eltérő gyakorlatot tükröznek az árverés útján vagy „szabad kézből” értékesített paripák betegsége esetén. A szabályzat különbséget tesz a főhibák szavatolásával és az anélkül eszközölt adásvétel között, vagyis a gyakorlat ebben a körben az lehetett, hogy az eladót csak (a valószínűleg az OPTK-ban megjelölt főhibákra értendő) külön felvállalás mellett terhelte helyállási kötelezettség, egyébként pedig nem. A szabályzat a hiba bizonyításához szakértői véleményt várt el a panaszos vevőtől. A vállalkozásnál csak igen rövid határidővel lehetett felszólamlással élni. Hogy ezen idő letelte után milyen szabályok szerint rendezték az eladó és a vevő vitáját, arról már nem szól a korabeli „ÁSZF”.⁹⁶

3c. *A szakirodalom álláspontja*

A korabeli szakirodalom jelentős kritikával illetve a hazai bíróságok gyakorlatát, több esetben felhívták a figyelmet egyrészt ellentmondó felsőbbbírósági döntésekre,⁹⁷ másrészt szakmailag (elsősorban állategészségügyi szempontból)

95 Hutyra (1895): i. m. 30. Hutyra (1908): i. m. 79. Az ÁPTK tervezetének 1461. szakasza ezt a lehetőséget egyértelműen kizárta.

96 „20. §. Olly lovaknál, melyek a törvényes főhibák szavatolása nélkül adatnak el, a vevő minden kártérítési jogról lemond; ellenben olly lovaknál, melyek a törvényes főhibák szavatolása mellett adatnak el, jogában áll a vevőnek a leütéstől számítva 3 nap alatt az illyennemű hibák fölfedezése miatt a pesti „Tattersall” üzletnél felszólamlással (Reclamation) élni; ezen idő eltelte után a felszólamlás többé figyelembe nem vétetik, és a vevő köteles az eladóval – ki ez esetben megneveztetik – az ügyet elintézni. A felszólamláshoz a m. k. gyógyintézet bizonyítványa melléklendő.” Vö. Átnézete a pesti „Tattersall” üzletnek, Vadász és Versenylap (1868) 362.

97 Egy másik kifejező korabeli nyilatkozat: „Az eladót terhelő szavatosságkérdésében a mi jogszolgáltatásunk terén a legteljesebb zűrzavar és jogbizonytalanság uralkodik s így senki se csudálkozzék azon, ha léptenyomon ellentétes bírói határozatokkal találkozok, mert hisz a felsőbb és legfelsőbb bírói határozatok közti ellenmondás egyéb kérdésekben sem tartozik nálunk a ritkaságok közé. Ennek az állapotnak a magyarázata nagyon egyszerű: polgári törvénykönyvünk nincsen, az osztrák kódexet rösteljük követni, de annak a szavatosságra vonatkozó szakaszai úgyis teljesen elévültek, a bírói gyakorlat tehát vételeg az egyes esetek labirintijában s annál kevésbé helyezhető biztos alapokra, mert a szavatossági főhibák tanát és a megfelelő szak kifejezéseket az állatorvosi tudomány végleg meg nem állapította.” Köztelek, 1897/76, 1319-1320.

vállalhatatlan állásfoglalásokra is.⁹⁸ A kérdéssel foglalkozók nem fáradtak bele a külön jogszabály szükségességének a hangsúlyozásába sem,⁹⁹ annak ellenére, hogy a kezdeti kodifikációs kísérletek a magánjogi törvénykönyvbe szándékoztak inkorporálni az állathibákkal kapcsolatos joganyagot.¹⁰⁰

A korban egyre magasabb színvonalra emelkedő kézi- és tankönyvirodalom¹⁰¹ egyre nagyobb terjedelemben tárgyalta az immár közkeletű elnevezéssel kellékszavatosságnak nevezett helytállás általános szabályai mellett az állatszavatosság szabályait is. S ekkor született meg az első monografikus jellegűnek tekinthető hosszabb tanulmány is a kellékszavatosságról, Szladits Károly tollából.¹⁰² Ezen munkák a magyar gyakorlat felfogását a „vegyes jogi rendszer módosított változataként” mutatják be,¹⁰³ utalva arra, hogy a mérvadó haszonállatok estén szavatossági igényrel bármilyen nem múltó és könnyen fel nem ismerhető, s vételkor fennállt betegséget főhiba számba vett a judikatúra, s a szerződés felbontása mellett, bizonyos esetekben az árleszállítást is szankcióként alkalmazta.

98 Egyebek között Hutýra (1895): i. m. 4-6.; Sz[ilárd] F[erenc]: Az állatokért való szavatosság ügye, Köztelek 5. évf. 1. sz. 5-6.; Hutýra (1908): i. m. 47. A legfontosabb felsőbíróági állásfoglalásokat 1908-ig rövid bemutatással felsorolja: Hutýra (1908): i. m. 49-53. A korabeli felső bíróági gyakorlat tendenciáinak, esetleges ellentmondásainak feldolgozása külön tanulmány tárgya lehetne. Figyelembe jöhet további írások: Fényes Vince: Szavatosság az állatok eladásánál, A Jog, 1903/20, 155.; Vajna Elemér: Az állatszavatosság magánjogi szabályozásáról, Magyar Jogászárság, 1905/9, 181.; Hamar Gyula: Az állatszavatossági perekről, Ügyvédek Lapja, 1909/20, 4-6., 1909/21, 5.

99 „Ily körülmények közt igen természetes, ha a szavatossági törvényt inkább az állatorvosok, semmint a jogászok sürgetik, mert az előbbieknél sokkal gyakrabban van alkalmuk érezni a rendezés szükségességét. Ezen sorok czélja sem egyéb, mint a szükségét hangoztatni s élet venni különösen sokszor hallott érvelésnek, hogy ez a kérdés is várhat addig, míg az általános civil-kódex keretében megoldást nyer. A közönség érdeke jogbiztonságot és nem kódexet követel.” Sz[ilárd]: i. m. 4. Ezen törekvéseknek eredményeként az első világháború éveiben elkészült egy vonatkozó törvénytervezet. Köztelek, 1917/27, 533-538.

100 Vö. pl. A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete (Első szöveg) 1455-1468. §§.; Ezen megoldás kritikájára vö. Igazságügyi Javaslatok Tára, 1906/1, 87-88. Utóbb az állatszavatosság kérdése ki is került magánjogi törvénytervezetekből, s ez a felfogás érvényesült természetesen (a külön törvény 1923-as megszületése okán) az 1928-as tervezetben is. Bár ez a megoldás sem nyerte el mindenki tetszését. Az 1914-es szövegváltozatból hiányolja a kérdés szabályozását pl. Nemere Béla: Szavatosság a tervezetben, Jogtudományi Közlöny, 1914/32, 342.

101 Többek között Raffay: i. m. 313-318.; Kolosváry Bálint: A magyar magánjog tankönyve, II. kötet. Kötelmi jog – Családjog – Öröklési jog, Politzer, Budapest (19072) 130-131.

102 Szladits: i. m. 285-383.

103 Raffay: i. m. 315.; Szladits: i. m. 341.; Hutýra (1908): i. m. 44-45.

3d. *A népi jogszokások tanúsága*

Mint korábban jeleztük, különösen érdekes lehet erre a korszakra vonatkozóan annak vizsgálta, hogy midőn a modernizálódó és megszilárduló magyar polgári igazságszolgáltatás és jogtudomány szembesült a vonatkozó problémákkal, hogyan csapódtak le a megoldási lehetőségek a népi jogszokások szintjén.

„A jóság betegségei és azok fejlődési állapota alapján hosszú időn át a helyi szokások döntötték el, hogy mikor volt a vétel felbontható rendeltetés szerinti használhatatlanság címén, és mikor volt a vevőnek csak árleszállításhoz joga. – írja az etnográfus.”¹⁰⁴

Azt, hogy ezek a szokások mennyiben erősítették vagy gyengítették a bírói szokásjogot, majd később a törvényi szabályokban lefektetett megoldásokat, megvilágíthatták volna azon adatgyűjtés közlései, amely a múlt század első felében - a magyar tudománytörténetben egyedülálló kezdeményezésként - a jogi néphagyományok átfogó kutatását tűzte ki célul. Az igazságügyi minisztérium támogatásával, több mint száz kutató közreműködésével 1939 és 1948 között megvalósult nagy gyűjtő munka, amely „*a tételes jog mellett, vagy annak ellenére a nép köztudatában élő jogelvek, szokások és eljárások*” összegyűjtésére törekedett,¹⁰⁵ azonban – az általunk vizsgált kérdéskörben – nem szolgáltatott számottevő adatot. Az 1948-as tápéi gyűjtés publikált anyagában csak egy adatközlő esetében találhatunk releváns nyilatkozatot, amely azonban jól összefoglalja a korabeli „népi köztudatot,” s amelyet más adatokkal kiegészítve bizonyos képet kaphatunk a múlt század elejének viszonyairól. Koszó András adatközlőtől a következőket jegyezték le a gyűjtők:¹⁰⁶

„Az állat hibája esetében az eladó szavatol. Azért van a törvény, hogy előírja, melyik betegségnél hány napig tart ez. Az eladónak kötelessége volna felhívni a vevő figyelmét a nem látható hibára. De ma már »beleélte magát a nép, hogy nem szokta megmondani a bajt«. Ez nem tisztességes dolog, de így van...

104 Tárkány Szücs (1976): i. m. 369-370.; Tárkány Szücs (1981): i. m. 677.

105 Vö. Kőhegyi Mihály – Nagy Janka Teodóra: Bónis György jogi népszokásgyűjtése Tápén (Forrásközlés) 1. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Ethnographicae 1. Szeged (1995) 195.

106 A forráskiadásban idézett szöveget a könnyebb követhetőség érdekében kissé tördelve és néhány kevésbé releváns mondat elhagyásával közöljük.

Ha ismerős kérdezi: »Kehes ez a Jóság?« Az eladó: »Ismerlek, megmondom, igen kedvelt Jóságom, van neki baja, de ettől elhasználhatod.« Vagy: »Neked nem való ez a Jóság, mert te agyonhatszod.« Ismerősnek megmondja az ember az illetet, de akit soha sem lát többé, annak nem. Ez nem helyes, de »az életlehetőség ma már megkívánja«. ... Viszont »látszatos betegségért« nem felel az eladó. Aki nem veszi észre, azt nem védi a törvény.

Ha valaki a szavatosság alapján utólag kifogást tesz, a körülményektől függ, hogy inkább visszaadják a vételárat, s a Jóságot, vagy vételárból engednek. »Ha ennyi pénzt visszaad, gazdája vagyok«, mondja a vevő az eladónak. Ha hasznóhajtó, kedvelt Jóság, inkább megtartja. Az eladó becsületesen így szól: »Elismerem, hogy ilyen baja van, egyezzünk meg.«

Ha fölényesen viselkedik, a bíróság elé kerül az ügy.¹⁰⁷

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy legfontosabb elvként továbbra is az érvényesült, hogy amennyiben a vásárló nem vette észre a könnyen látható betegséget, akkor magára vetett. Ugyanakkor elvárt gyakorlat lett volna, hogy az eladó jelezze a súlyos betegségek meglétét az állatban:¹⁰⁸ *„Ha valami hibája van a jószágnak, azt meg kell mondani. De hogy mit ír elő az állatszavatossági törvény, arra csak az jön rá, jó drága áron, akinek ügye a bíróság elé kerül.”* – mondta egy másik korabeli gazda.¹⁰⁹

Tehát még a 19-20. század elején is a régi *„caveat emptor”* az egyik legfontosabb rendezési elv, melynek fényében tulajdonképpen elvárták a vevőtől a megfelelő állatismeretet, vagy olyan szakértő segítő bevonását, aki megóvhatta őt az átverésektől.¹¹⁰ A vevő biztosíthatta magát azzal, ha nyilatkozatot vett az eladótól az állat hiánymentességére, amennyiben az nem volt olyan becsületes, hogy maga jelezze a hiányosságot, a bajt.

107 Kóhegyi – Nagy: i. m. 232.

108 Faggyas: i. m. 117. „A szakértő nemcsak a ló külső hibáit veszi észre, de felfigyel – a ló magatartásából ítélve – a ló egyéb rejtett hibáira, melyek ugyan szavatossági hibák, s azokért felelős az eladó, de mennyi huzavona, utánjárás kell ahhoz, hogy az eladó, akár peres úton is ismét visszavegye a hibás jószágot.”

109 Papp: i. m. 58.

110 Faggyas: i. m. 116.; Balázs Kovács: i. m. 449.; Márton: i. m. 332.

Egyes helyeken speciális megoldás lehetett tehénnvétel esetén, hogy a rejtett hiba (a tejelés, illetve az elvárt tejmennyiség elmaradása, a tehén rugós szokásai) jelentkezése esetére, „garanciára” bizonyos összeget tartott vissza a vevő.¹¹¹

Nem tudjuk, milyen források alapján Dankó a „kártérítés, mint rendkívüli vételforma” tárgyalásánál említi annak a lehetőségét is, hogy „*a hiányos, sérült, rossz, illetőleg beteg árut (például állatot) hibátlanra, épre, egészségesre cserélték ki,*” ugyanakkor a kártérítési per leggyakoribb okaként értékeli, hogy az árut rejtett hibával adták el, illetve „*hogy a később felfedezett hiányosságot (vagy betegséget) nem ismerték el.*” A „kártérítés vagy kártalanítás” és a szavatosság követelményei között szoros kapcsolatot lát.¹¹²

A néprajzi adatok mindenesetre azt sugallják, hogy a köztudatban természetesen benne volt – szavatossági hibák, vagyis fel nem fedezhető hiányosságok, belső nyavalyák esetén – a peres út lehetősége és szükségessége,¹¹³ valamint az, hogy annak sikere esetén az eladónak vissza kell vennie a hibás állatot.¹¹⁴

Az állattartással és vásári állatkereskedelemmel kapcsolatos néprajzi irodalomban egyébként néhány esetben érdekes leírását kapjuk annak, hogy a 20. század elején, az állatvásárokon milyen módon győződhetek meg a vevők az állat tulajdonságairól. A lovak vásári vételénél bizonyára mindenütt lehetőség kínálkozott például arra, hogy a vásár területén egy erre a célra kijelölt külön helyen megjárassák az állatot, megvizsgálják látását és fogait, igavonó ló esetén kipróbálják, hogyan viselkedik szekér elé fogva.¹¹⁵ Csaknem valamennyi vizsgálati szakaszhoz kötődtek olyan mesterkedések,¹¹⁶ amelyek megnehezítették a vevő helyes értékítéletének kialakulását.¹¹⁷ A szarvasmarhák

111 Ökrök adásvétele esetén pl. ez nem volt gyakorlatban. Vö. Csizsár: i. m. 141.

112 Dankó (2002): i. m. 91-92.

113 Csizmadia: i. m. 69.; Faggyas: i. m. 116.

114 Bencsik: i. m. 44.

115 Faggyas: i. m. 116-117.; Márton: i. m. 334-335.

116 Kirner: i. m., 28.; Márton: i. m. 335-338.; Szabó Géza: Lóvásárok régen és ma. In: Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza (szerk.): Vásárok Világa I., Szekszárd (2006) 115.

117 Ezen mesterkedések feltárására a jó szándékú szerzők már meglehetősen korán törekedtek. Elsősorban a gazdáknak szánt folyóiratokban jelentek meg „felvilágosító” írások. Az egyik legkorábbi ilyen jellegű írás még angliai példákkal érzékeltette a csalásokat. Vö. Csizsár fogások. Vadász- és Versenylap 5. évf. (1861) 280-282., 300-302., 331-332., 342-346. Utóbb, mint láttuk, éppen Kelet-Magyarországon találunk példát ilyen figyelmeztető írásokra. Vö. Kapray: i. m.; Nemes-Nyéký: i. m.

vétele kapcsán is széles volt a családi lehetőségek tárháza.¹¹⁸ A kapcsolódó munkákból az tükröződik, hogy a korban a kupeczek megtévesztő praktikáit és a hibákat elleplezni hivatott fortélyait sokszor a vásári jószágadásvétel körüli, magától értetődő virtusként fogták fel, és igen gyakori volt, hogy a pórusl járt vevők szegényükben inkább viselték a kárt, amelyet tudatlanságuk vagy jóhiszemű naivságuk által elszenvedtek, minthogy peres útra tereljék a problémát.

4. Az állatszavatossági törvény hatálya alatt

Az előbbi fejtegetések időben átvezetnek az állatszavatossági jog hazai történetének – általunk önkényesen kijelölt – negyedik szakaszára. Mivel az általános polgári törvénykönyv koncepciójából a '10-es években egyébként is kimaradtak az állatszavatossági szabályok, a jogbizonytalanság megszüntetése érdekében a jogalkotó végül úgy döntött, hogy külön jogszabályban rendezi az állatszavatossági kérdéseket. Legalább hatévi előkészítő munka után született meg az 1923: X. tc. (ÁT), amely egy miniszterelnöki számú rendeletről (1934/1923 M. E. sz.)¹¹⁹ kisérvé 1923. március 1-jén lépett hatályba, és megkísérelte a korábban ismertetett anomáliákat megszüntetni, s ezzel a forgalom igényét kielégíteni.

Az ÁT, amelynek hatálya alá a ló, szamár, öszvér, szarvasmarha, bivaly, juh, kecske és sertés adásvétele és cseréje tartozott, a korábbi joggyakorlatnak megfelelően a módosított vegyes jogi rendszer alapján állt azzal, hogy elismerte a főhibák rendszerét, de emellett a nem főhibának minősülő egyéb lényeges és rejtett hibák fellépése esetében is jogokat biztosított a vevőnek.¹²⁰

Míg az ún. főhibákat a jelzett miniszterelnöki rendelet határozta meg, az azokra vonatkozó vélelmi időkkel együtt, a főhibának nem minősülő hiányosságokat – melyekért az eladó a törvénytől fogva szavatolt, ha az állaton annak tényleges átadásától számított hat héten (a szavatossági időn) belül már

¹¹⁸ Faggyas: i. m. 118.

¹¹⁹ „Az állatok szavatossági főhibáinak és a főhibákra vonatkozó vélelmi időszakoknak megállapításáról.”

¹²⁰ Az alábbiakra a törvény szövegén kívül vö. Antalffy: i. m. 309-320. A korabeli joggyakorlatra is kitér Vadász Lajos (szerk.): Magánjogi törvénykönyvünk és élő tételes jogunk, II. kötet. Kötelmi és öröklési jog, Budapest (1930) 202-211.; Továbbá Nagy Éva: A vevő-fogyasztó tradicionális jogai ingó adásvétel hibás teljesítése esetén. PhD értekezés – SZTE, Szeged (2014) 109-112.

az átadáskor meglévő olyan betegség vagy egyéb jelentékeny hiba mutatkozott volna – az alábbi kritériumok szerint határozta meg az ÁT 2. §-a: A hiba „következtében az állat a szavatossági idő alatt elhullott vagy leöletvén, hatósági intézkedés miatt a vételárban kifejezett értékét legalább egynegyed részénél nagyobb mértékben elvesztette vagy pedig a hiba oly természetű, hogy az állat értékét vagy rendeltetésszerű használhatóságát egyébként tetemesen csökkenti vagy kizárja”.

Utóbbi feltételeknek megfelelő hibák esetén a vevőnek kellett bizonyítania, hogy az állatban a hiba a törvényes szavatossági határidőn, az átadástól számított hat héten belül jelentkezett. (Legcélszerűbb volt ilyenkor a betegség felismerését azonnal bejelenteni levélben az eladónak vagy az előljárásának, s ajánlott volt az állatot minél előbb szakértővel megvizsgáltatni.) A hatheti szavatossági idő lejártától számítva 15 napos elévülési határidő állt a vevő rendelkezésére, hogy igényét érvényesítse, vagyis a szerződés felbontása és következményei iránti keresetét benyújtsa (100 pengő perérték alatt a községi, a felett a járásbírósnál). Megfordult a bizonyítás terhe a rendeletben felsorolt főhibák esetén: ilyenkor ugyanis az adott betegség meghatározott vélelmi időszakon (3, 5, 8, 14, 30 nap – állattól és betegségtől függően) belül való jelentkezése esetén a vevőnek három napos értesítési idő állt rendelkezésére, s ha ezzel élt, akkor vélelmeztek, hogy a betegség már az átadáskor megvolt az állatban. Főhiba esetén is, ha a vélelmi idő (+ három nap) vevői jelzés nélkül eltelt, a vevőnek kellett bizonyítania annak átadáskori fennállását. (Az eladó csalárd magatartása esetén a vevő terhére eső fenti határidők [szavatossági, értesítési és rövid elévülési] nem érvényesültek, és a vevő a hosszabb [tkp. 32 éves!] rendes elévülési időn belül élhetett jogaival.)

Az állatszavatossági vitákban az ÁT alapvető szankcióként csak a vétel felbontását ismerte el, az árleszállítás lehetőségét kizárta. Fajlagos vételnél másikk, hibátlan állatot is követelhetett a vevő. Kártérítés megítélésére kivételesen kerülhetett sor, ha az eladó csalárdul elhallgatta a hibát, vagy jótállt az állat hibátlanságért, illetve ha az állat nem bírt azzal a tulajdonsággal, amelyben a felek megállapodtak.

Az ÁT írásbeli szerződést követelt meg a szavatosságnak a főhibákon és a törvénybeli feltételeknek megfelelő egyéb hibákon kívüli hiányosságra való kiterjesztéséhez, a szavatossági idő lerövidítéséhez vagy meghosszabbításához, továbbá az eladó szavatossági kötelezettségének korlátozásához és kizárásához.

Azt hihetnénk, hogy az állatszavatossági törvény utóbb megfelelő alapul szolgált a vitás kérdések tisztába tételéhez és az egységes joggyakorlat megteremtéséhez.¹²¹ A korabeli jogi irodalom azonban nem feltétlenül ezt tükrözi, hiszen már megszületése idején meglehetősen élesen kritizálták egyes megoldásait, különösen bizonyos dogmatikai következetlenségei okán, valamint amiatt, hogy a vevőt továbbra is hátrányosabb helyzetben hagyta az eladóval szemben.¹²² A több mint harminc évig hatályban lévő törvény azonban beválni látszott a második világháború előtti időkben. A gyakorlati életben elsősorban az okozott az alkalmazásával kapcsolatban problémát, ha a vevő olyan személyektől („*kupecoktól*”) vásárolta a jószágot, akik kellő anyagi garanciával nem rendelkeztek, s így ha egy szavatossági ügyben beperelték őket, nem lehetett rajtuk végrehajtani az ítéletet.¹²³ Ezt a problémát később sem sikerült jogszabályi szinten rendezni, ugyanakkor a csalásokkal kapcsolatos felvilágosító munkát¹²⁴ talán eredményesebbnek értékelheti az utókor.

121 Erre törekedtek a korabeli kommentárok: Gaár Vilmos – Polyák Béla: Az állatforgalmi szavatosság. Az 1923. X. t.-c. rendszeres magyarázata, Budapest (1923), (1929); Hutyra Ferenc: Tudnivalók az állatforgalmi szavatosságról. Az 1923. X. t.-c. alapján. A törvény és az azt kiegészítő minisztériumi rendelet teljes szövegével, Budapest (1923); Laszcsik Gyula: Az állatszavatossági törvény ismertetése magyarázatokkal és az 1923. X. t.-c. teljes szövegével, Szombathely (1928); Ehrenthal Aladár: Az állatszavatossági jog. Az állatforgalmi szavatosságról szóló 1923. évi X. tc. magyarázata a bírói gyakorlattal és a vonatkozó per- és végrehajtási joggal, Politzer, Budapest (1932).

122 Almási Antal: Az állatszavatossági törvényről, Jogtudományi Közlöny, 1923/12, 89-91.; Daróczi József: Az állatszavatossági törvény s az értesítési kötelezettség, Jogtudományi Közlöny, 1924/16, 125-126.

123 Benke Gyula: Az állatkereskedelem és az állatforgalmi szavatosság időszerű kérdései, Köztelek, 1941/47, 1020-1021.

124 Kaptay: i. m.; Nemes-Nyékly: i. m.; Gerőfy Gyula: Legszükségesebb tudnivalók az állatszavatosságról. Zsebkönyv községi előljárók és állatkereskedéssel foglalkozók számára, Pannonia, Székesfehérvár (1929).; Kukuljevic József: Jótállás és szavatosság az állatok adás-vételénél, Földművelésügyi Minisztérium, Budapest (1929); Fischer Dezső: Állatvásár és állatszavatosság. Mire ügyeljünk az állatok vételénél és eladásánál, Fischer, Sárospatak (1933).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az előzőekben azonosított mind a négy korszak több olyan, az állathibák miatti objektív helytállási kötelezettség megvalósulásával kapcsolatos fajsúlyos kérdést vet fel, amelyek ezen érdekes és a ma számára sem tanulság nélküli jogterület kapcsán megválaszolásra várnak. Különösen kíváncsú lenné minél több vonatkozó jogeset feltárása a 17-18. századi ítélkezési gyakorlatából. A célzott levéltári feltáró munka révén remélhetőleg olyan források birtokába juthatunk, amelyek egy viszonylag szűk, de gazdasági és társadalmi jelentőségét tekintve felbecsülhetetlen fontosságú életterülettel kapcsolatban adhatnak információkat arról, hogyan is működött a koraújkorban a nemesi és nem nemesi szokásjog, milyen behatások érhatték, illetve mely hatásokkal szemben maradt konzervatív a kor alkalmazott joga. Azonban a többi „korszakra” vonatkozó jogtörténeti kutakodást sem tekinthetjük érdektelennek.

FODOR LÁSZLÓ

egyetemi tanár

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék

GYURKÓ BRIGITTA

PhD-hallgató

Debreceni Egyetem

Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

A HULLADÉKGAZDÁLKODÁSI KÖZSZOLGÁLTATÁS EGYES FOGYASZTÓVÉDELMI KÉRDÉSEI*

BEVEZETÉS

A hulladékgazdálkodási közszolgáltatás kötelezően igénybe veendő szolgáltatás, amely minden ingatlanhasználót (magánszemélyeket, közületeket egyaránt) érint. A szolgáltatás szervezésével, ellátásával, igénybe vételével kapcsolatos problémák közérdeklődésre tartanak számot. A rendszerváltozást követően rengeteget változott a közszolgáltatás modellje, előbb az államról az önkormányzatokra háruló szolgáltatásszervezési felelősséggel, megújuló

* A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

központi előírásokkal és új tervezési rendszerrel, egyre erőteljesebb – javarészt európai uniós – követelményekkel, a háztartások túlnyomó többségének elérésével.¹ A szolgáltatás egy része (lerakás) esetén megszűnt a települési szint, a regionális létesítményekre uniós források nyíltak meg. A közszolgáltatás infrastruktúrájának kiépülése is foglalkoztatta a közvéleményt, amit jelez, hogy a hulladékkezelő létesítmények helyszíne nem egy esetben dőlt el népszavazáson.² A díjszabás helyi szabályozásának arányossága az Alkotmánybíróság elé – gyakran magánszemély indítványozók révén – került típusügyek egyike volt hosszú időn át (együtt a víziközmű szolgáltatásokéval).³

A nehézségek ellenére – mint amilyenek az önkormányzati rendszer aránytalanságai, finanszírozási ellentmondásai, a lakosság alacsony környezeti tudatossága, a közjogi és a magánjogi rendszerelemek sajátos elegyéből fakadó jogi bizonytalanságok – kiépült a közszolgáltatási rendszer, amelyben számos önkormányzati társulás, külföldi szolgáltató és önkormányzati részesedésű vállalkozás (a 2000-es évek elején összesen mintegy ezer gazdálkodó szervezet) kapott szerepet. A fokozódó uniós elvárások – pl. a 2008-ban módosított keretszabályozás, majd a 2018-ban elfogadott ún. „körforgásos gazdaság” csomag – egyre kisebb arányát engedik meg a lerakható, s egyre nagyobb arányát írják elő a különgyűjtött és hasznosított hulladéknak, amely elvárások teljesítésére a kiépült rendszer nem látszott képesnek. Részben ez az indok⁴

1 E folyamatok ellentmondásaira mutatott rá az MTA RKI kutatása. Pálné Kovács Ilona – Finta István (szerk.): A helyi önkormányzati közszolgáltatások jogi szabályozási és szakpolitikai környezete (zártanulmány), MTA KRTK RKI, Pécs (2013) 60-62.

2 Főleg kistelepülési helyszínek esetén dőlt el ilyen módon a kérdés. Tamás Veronika: Politikai élet a helyi önkormányzatokban. A helyi politika szereplői, mozgásterük és kapcsolataik a helyi politikai rendszerben, MTA TK, Budapest (2014) 150.

3 Itt önkormányzati rendeletek alkotmányosságáról volt szó, tömegesen felmerülő, típuskérdésekkel. Ugyanakkor mind a hulladékkezelési közszolgáltatás, mind a vízdíj kapcsán felmerült (a díjszabás aránytalanságával, diszkriminatív jellegével kapcsolatos) problémák egy része a központi szabályozás hiányosságaira volt visszavezethető. Fodor László: Környezetvédelem az Alkotmányban, Gondolat–DE ÁJK, Budapest (2006) 118.

4 A reformok szükségességét sokan az önkormányzati rendszer gyengeségeivel, illetve kistelepülések esetén a méretgazdaságosság szempontjaival magyarázták. Erre utal, hogy más ágazatokban is hasonló átalakításokra került sor. A hulladékgazdálkodási szektorban olyan deficitek jelentkeztek, mint a hatékonyság hiánya a környezetvédelem és a hulladékban rejlő értékek kiaknázása szempontjából, hibás hulladékgazdálkodási stratégia, felesleges beruházások, a korlátlan számban épült depóniák, sok helyen a szolgáltatások nem megfelelő minősége. Mindemellett a ma is zajló modellváltás nem magyarázható – pusztán – racionális szempontokkal. A közszolgáltatási modellek átalakítása kapcsán általában jellemző, mondhatni természetes, hogy nem lehetséges tisztán racionális érvrendszer, mert a politikai értékek, meggyőződések és a konkrét politikai illetve gazdasági helyzet jelentősen átszövik az evidenciákból

vezette a kormányt a közszolgáltatás modelljének az átalakítására. Ennek lényege, hogy az állam immár nem elsősorban közhatalmi eszközökkel, hanem inkább a szolgáltatás központi szervezése révén, illetve állami tulajdonú vállalatok (közszolgáltatók, koordinációs szerv) s az azoknak biztosított szerepkörök révén gondoskodik a feladatokról.⁵ Az önkormányzati szolgáltatásszervezés szerepe visszaszorul. A közszolgáltatási rendszer 2012-ben megkezdett átalakításával olyan jelenségek párosulnak, amelyek talán a korábbiaknál is jobban foglalkoztatják a közvéleményt.

Mi a hulladékgazdálkodási közszolgáltatással különböző megközelítésekben foglalkoztunk eddig. Az egyik fontos vizsgálati szempontunk a környezet védelme volt. Ez a közszolgáltatás kifejezetten környezetvédelmi közszolgáltatásnak tekinthető, amelyikre uniós és hazai környezetvédelmi előírások egész sora vonatkozik. E környezetvédelmi előírások sajátossága, hogy korántsem csak a hulladékok ártalmaival szembeni (környezetvédelmi, közegészségügyi) védelemre irányulnak, hanem figyelembe veszik azt is, hogy a hulladék maga áru, amelyben olyan értékes anyagok és energiák vannak, amelyek visszaforgathatók a termelési-szolgáltatási szektorba. A hulladékgazdálkodási rendszer modelljének ezen összetett célrendszert a közösség javát leginkább szolgáló, hosszú távon fenntartható módon kell érvényesítenie.⁶ Egy másik vizsgálati szempontunk az volt, hogy vajon hogyan alakul a szolgáltatásszervezésért való felelősség kérdése; milyen beleszólása van ebbe a települési önkormányzatoknak, akik törvény erejénél fogva kötelesek erre, s ezt hogyan változtatja meg az állam egyre jelentősebb szerepvállalása.⁷

építkező közpolitikai reformokat. Pálné Kovács – Finta: i. m. 4.

5 Horváth M. Tamás: A fáraó varázsol. A rezsielőcsökkentés beágyazottsága, Politikatudományi Szemle, 2016a/3, 135-146.

6 A hulladékgazdálkodási ágazat szakmai szempontjait firtató korábbi kutatásra ld. Gyurkó Brigitta: A települési hulladékgazdálkodási közszolgáltatás egyes kérdései. In: Bányai Orsolya – Barta Attila (szerk.): A települési környezetvédelem elméleti és gyakorlati megközelítései, Gondolat, Budapest (2018) 197-211.

7 Az önkormányzatoknak a környezetvédelem terén betöltött szerepére irányuló kutatás kereteire, eredményeire ld. Fodor László – Barta Attila – Fónai Mihály – Bányai Orsolya: Települési környezetvédelem Magyarországon: Egy kutatás előfeltevései, Tér és Társadalom, 2016/3, 19-39.; Fodor László: A falu füstje. A települési önkormányzatok és a környezet védelme a 21. század eleji Magyarországon, Gondolat, Budapest (2019).

Azt láttuk, hogy a szolgáltatás színvonalával, az ellátás biztonságával kapcsolatban évtizedek óta nem látott problémák merülnek fel ismét, az önkormányzatoknak, helyi közösségeknek ugyanakkor egyre kisebb a ráhatása a szolgáltatás színvonalára.⁸ Egyre kevesebb közszolgáltató marad az országban, miközben egyre több szereplő közt oszlanak meg a feladatok. Feltételeztük, hogy ezek a folyamatok fogyasztói szemmel is megragadhatók.

E kutatás keretei között arra kerestünk válaszokat, hogy a közszolgáltatások reformja mennyiben igazodik a fogyasztói érdekekhez, igényekhez. A szakirodalom utal arra, hogy mindazon közszolgáltatások körében, ahol az utóbbi években beavatkozott az állam a helyi szolgáltatásszervezésbe, korlátozva/kizárva a versenyt, elvonva a szolgáltatók gazdasági eredményét (rezsicsökkentéssel, új adókkal, központi árszabályozással), központosítással, már-már tendencia az ellátás minőségének romlása.⁹ Azt vizsgáltuk, hogy ez megmutatkozik-e a hulladékgazdálkodással kapcsolatos fogyasztói panaszokban? Van-e a fogyasztói panaszok kezelésének olyan sajátos rendje, amelyik tükrözi a szektor átalakuló szerkezetét, abban a felelősség megoszlását a különböző szereplők között?

Kutatásunk során igyekeztünk hasznosítani a közszolgáltatás helyzetére vonatkozó szakirodalmi adatokat, illetve saját, korábbi eredményeinket. Emellett számos interjút készítettünk, egykori és jelenlegi közszolgáltatóknál. Áttekintettük a fogyasztóvédelmi hatóságnak az ágazatra vonatkozó, az interneten megtalált éves elemzéseit, számos közszolgáltató internetes oldalát, illetve a közszolgáltatást koordináló szervezet honlapját, panaszkezelési szabályzatát és egyéb dokumentumait. Munkánkat nehezítette, hogy az érintettek (fogyasztóvédelmi hatóság, koordináló szervezet) honlapjáról csak töredékesen lehet elérni a megfelelő dokumentumokat (például jogerős hatósági határozatokhoz csak csekély számban sikerült hozzájutni). Ezek tükrében ugyan a joggyakorlat leírása nem lehetséges empirikus módszerekkel, de további kutatásokhoz hipotéziseket, illetve bizonyos jelenségek magyarázatához adalékokat szolgáltatathatunk.

⁸ Ezt az érintett helyi közszolgáltatások reformjának általános jellemzőjeként írja le Pálné Kovács – Finta: i. m. 5.

⁹ Horváth (2016a): i. m. 139.

1. A HULLADÉKGAZDÁLKODÁSI KÖZZSZOLGÁLTATÁS ÉS A FOGYASZTÓVÉDELEM VISZONYA FOGALMI SZINTEN

A közszolgáltatás fogalmának meghatározására számos szakirodalmi megközelítés ismert. A leginkább lényegre törő definíció szerint olyan feladatok ellátásának biztosításáról van szó, amelyek adott társadalmi és műszaki-technikai feltételek mellett – meghatározott szintig – közösségi szervezést igényelnek, és társadalmi közös szükségletek kielégítését szolgálják. Ehhez képest helyi közszolgáltatások azok, amelyeket települések vagy más helyi-területi közigazgatási egységek keretei között (viszonylagos lehatároltság mellett) szerveznek.¹⁰ Van, aki a szolgáltatásért való állami/önkormányzati felelősségre és a „köz” értelmezésére fekteti a hangsúlyt.¹¹ Egy másik fontos összefüggésben a társadalmi jólét fokozása, biztosítása érdekében a közszektor, a közszolgáltatások megszervezése és a „magángazdaság”, illetve a piaci verseny működése között megfelelő egyensúlyt kell teremteni. Ennek jegyében megkülönböztetjük egymástól a piaci alapon szervezhető (azaz gazdasági) és a nem piaci alapú közszolgáltatásokat, melyek közül utóbbiak esetében profitérdekről s más piaci mechanizmusokról nem beszélhetünk.¹² Emellett van, aki a közszolgáltatások (gazdasági szempontból) új érték teremtő és közösségi jellegét emeli ki, illetve hogy a szolgáltatások köz-jellegét az állam jogi úton határozza meg.¹³ Megint mások csoportosítják a közszolgáltatásokat, egyebek közt a közüzemi szolgáltatások körébe, ahová a hulladékgazdálkodási közszolgáltatás is tartozik. A közszolgáltatásoknak létezik nem jogi – szociológiai, közgazdasági, történettudományi stb. – megközelítése is, mi azonban a szó legszűkebb, jogi értelmezéséből indulunk ki, nem értve bele abba a közhatalmi tevékenységeket sem.

Arra vonatkozóan, hogy mit is tekintünk közszolgáltatásnak, a fogyasztóvédelmi törvény (a továbbiakban: Fgyt.) sajátos definíciót vesz

10 Bartha Ildikó – Horváth M. Tamás: Fogalomtár. In: Horváth M. Tamás – Bartha Ildikó (szerk.): Közzszolgáltatások megszervezése és politikái, Dialóg Campus, Budapest–Pécs (2016) 908, 910.

11 Pump Judit: Közzszolgáltatási modellek a hulladékgazdálkodásban. In: Horváth M. Tamás (szerk.): Kilengések: Közzszolgáltatási változások, Dialóg Campus, Budapest–Pécs (2013) 140.

12 Lapsánszky András: A közzszolgáltatás fogalmának, tartalmának, tagolásának általános alapjai a hírközlési szolgáltatási rendszer mintáján keresztül, Jog, Állam, Politika, 2009/3, 64.

13 Hoffmann István: Alap- és középfokú szolgáltatások szervezése. In: Horváth M. Tamás (szerk.): Piacok a főtéren: Helyi kormányzás és szolgáltatásszervezés, KSKZ ROP 3.1.1. Programigazgatóság, Budapest (2007) 212.

alapul, amikor felsorolja, hogy mely tevékenységekre terjed ki a hatálya. Eszerint¹⁴ ide tartozik a külön törvény alapján termékértékesítési vagy szolgáltatásnyújtási kötelezettség hatálya alá tartozó vállalkozás által e kötelezettség alapján nyújtott víziközmű-szolgáltatás, távhőszolgáltatás, települési szilárd és folyékony hulladék rendszeres begyűjtésére, gyűjtésére, elszállítására és elhelyezésére irányuló szolgáltatás, elektronikus hírközlési szolgáltatás, postai szolgáltatás, villamos energia egyetemes szolgáltatásra jogosult felhasználó részére villamosenergia-vásárlási szerződés vagy hálózathasználati szerződés alapján nyújtandó szolgáltatás, valamint földgáz egyetemes szolgáltatásra jogosult felhasználó részére földgáz-kereskedelmi szerződés vagy elosztóhálózat-használati szerződés alapján nyújtandó szolgáltatás.

A felsorolással adott meghatározás jelentősége, hogy a törvény a közszolgáltatásokra nézve sajátos követelményeket állapít meg. Olyan közismert előírásokról van szó, amelyek alapján a közszolgáltató a fogyasztói panaszok intézésére, a fogyasztók tájékoztatására köteles ügyfélszolgálat működtetéséről gondoskodni. Azzal szemben követelmény például az ügyfelek részére nyitva álló helyiség, a működési rend és a felfogadási idő olyan kialakítása, amely az elérhetőséget aránytalan nehézség nélkül biztosítja az ellátott fogyasztóknak (például időpont-foglalási lehetőségen, telefonon keresztül). Országos hálózat esetén minden megyeszékhelyen lennie kell ügyfélszolgálatnak, és a közszolgáltató 15 napos válaszadási határidővel köteles kezelni a panaszokat (az általánosan irányadó 30 nap helyett). Saját honlappal kell rendelkezni (azon a minimálisan előírt adatokkal és üzletszabályzattal, díjszabással stb.) Ugyancsak rájuk vonatkozik, hogy a fogyasztóvédelmi hatósági feladatok megoszlanak (a járási hivatalok, az országos fogyasztóvédelmi hatósági feladatokat ellátó Pest Megyei Kormányhivatal, a Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal valamint szektoronként változó körben további szervek) között. A fogyasztóvédelmi hatóságokon belül „Rezsipontokat” hoztak létre a fogyasztóknak a vonatkozó jogszabályi előírásokról, a fogyasztók által kezdeményezhető hatósági eljárásokról, továbbá az igénybe vehető igényérvényesítési eszközökről való tájékoztatása érdekében¹⁵.

14 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről 2. § h) pont.

15 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről 17/B. § és 37/B. §.

Több ágazati jogszabály is van, amelyik megadja az általa szabályozott közszolgáltatás definícióját. Így a hulladékról szóló törvény (a továbbiakban: Ht.) is meghatározza a hulladékgazdálkodási közszolgáltatás fogalmát. Eszerint a közszolgáltatás körébe tartozó (értsd: alapvetően a kommunális) hulladék átvételét, gyűjtését, elszállítását, kezelését, valamint a hulladékgazdálkodási közszolgáltatással érintett hulladékgazdálkodási létesítmény fenntartását, üzemeltetését, vagyonkezelését és a hulladékgazdálkodási közszolgáltatás országos szintű megszervezését biztosító, kötelező jelleggel igénybe veendő szolgáltatásról van szó. E meghatározás és a Fgyt. felsorolása nincs egymással összhangban; a Fgyt. nem követte a hulladékgazdálkodási szabályozás koncepcionális változásait.

Az egyik eltérés, hogy a felsorolt tevékenységek a hulladékok több életciklusát fogják át, valamint olyan tevékenységeket is, amelyeket a polgárok nem elsősorban a közszolgáltatás fogyasztóiként, hanem inkább a környezeti feltételeknek kitett (hulladékkezelési létesítmények hatásterületén élő) embereként, a közösség tagjaiként érzékelhetnek. (Ennek következményeire alább térünk ki.)

A másik eltérés, hogy 2012-től nem szerepel folyékony hulladék a kommunális szektorra vonatkozó környezetvédelmi jogi szabályozás terminológiájában. Ez nem pusztán fogalmi kérdés. A nem közművel gyűjtött háztartási szennyvíz (amelyik kifejezés felváltotta a folyékony hulladékot ebben az összefüggésben) illetve az annak begyűjtésére vonatkozó közszolgáltatás immár a vízgazdálkodási-vízvédelmi, és nem a hulladékgazdálkodási szabályozás hatálya alá tartozik.¹⁶ Ahogyan korábban is, mások a szereplői is ennek a közszolgáltatásnak. Ennek megfelelően az ilyen közszolgáltatásra a Ht. sajátos előírásai nem vonatkoznak a fogyasztóvédelem területén sem. Bár a korábbi folyékony hulladék szállítási közszolgáltatást felváltó, új elnevezésű közszolgáltatásra a Fgyt. közszolgáltatókra vonatkozó előírásai megfelelő értelmezéssel így is alkalmazhatók, a fogalmi különbözőség jogbizonytalanságot

¹⁶ 1995. évi LVII. törvény a vízgazdálkodásról IX/A. fejezet.

eredményez.¹⁷ Indokolt lenne a Fgyt. érintett szöveghelyének a Ht., a vízgazdálkodási törvény szóhasználatát követő újrafogalmazása.

A Ht.-nek is vannak, mint említettük, fogyasztóvédelmi előírásai (32/A, 42., 53. §), amelyek kiegészítik a Fgyt.-t. Ezek szerint a Nemzeti Hulladékgazdálkodási Koordináló és Vagyonkezelő Zrt. (a továbbiakban: NHKV, koordináló szerv) a hulladékgazdálkodási közszolgáltatási díjjal, a közszolgáltató pedig az ingatlanhasználó önkormányzati hulladékgazdálkodási közfeladattal kapcsolatos bejelentéseinek intézése, panaszainak kivizsgálása, orvoslása és az önkormányzati hulladékgazdálkodási közfeladattal kapcsolatos általános tájékoztatásnyújtás biztosítása érdekében ügyfélszolgálatot működtet. Ügyfélszolgálati feladatai teljesítése érdekében az NHKV a közszolgáltatók által működtetett ügyfélszolgálatokat is igénybe veheti. A törvényből kiderül az is, hogy az NHKV az ügyfélszolgálati, elszámolási, számlázási és kintlevőség-kezelési feladatai ellátásában külön gazdálkodó szervezetet „vesz igénybe,” amely jogosult a személyes adatok kezelésére is.

Az ügyfélszolgálat sajátos előírásai szerint plusz információkat kell szerepeltetni a honlapon: ilyen, ha van, akkor az alvállalkozó kiléte, továbbá feltöltendők a lomtalanítási információk, a minősítési engedély, az ellátási terület meghatározása.

A Ht. szerint a közszolgáltató köteles az általa működtetett ügyfélszolgálaton a koordináló szerv saját szabályzatában foglaltaknak megfelelően, az általa rögzítettek szerint, a szabályzatban meghatározott körbe tartozó, a közszolgáltatási díj beszedésével kapcsolatos bejelentéseket, panaszokat rögzíteni, megfelelően intézni, és az azok alapján a koordináló szervvel szemben indult fogyasztóvédelmi hatósági eljárásokban a koordináló szervvel együttműködni.

A közszolgáltatói szektorban az ügyfélszolgálatokra vonatkozó, speciális szabályok elsődleges szerepe a szolgáltatás hatékonyságának növelése és az ügyfelek magas színvonalon történő kiszolgálása. A hulladékgazdálkodási

¹⁷ Megjegyezzük, a Kúria egy önkormányzati rendeletet éppen amiatt semmisített meg, hogy továbbra is a folyékony hulladék kifejezést használta. Kúria Köf. 5.032/2014/3. számú határozat.

közzolgáltatás esetében ez különösen igaz, hisz a környezethez való jog alapvető garanciája a megfelelő hulladékgazdálkodási közzolgáltatás teljes körű, magas színvonalú ellátása.¹⁸

A Ht. előírásai tükrözik, hogy az általa szabályozott közzolgáltatás szolgáltatói oldalán jelenleg több szereplő (közzolgáltató, alvállalkozó; NHKV, általa igénybe vett szerv) is van. Ezek alapvetően a tényleges szolgáltatást, az országos szolgáltatásszervezési feladatokat és a számlázást végzik, mégpedig adott esetben teljesítési segédek közreműködésével. A fogyasztói panaszok kezelésére azonban csak az előbbieket (koordináló szerv, közzolgáltatók) kötelesek. A fogyasztók ugyanakkor nem feltétlenül velük állnak közvetlen kapcsolatban a közzolgáltatás igénybevétele során. Számos helyen a korábbi közzolgáltató a törvényi előírások változásai miatt alvállalkozói pozícióba kényszerült, ami a fogyasztói köztudatba még nem ment át. A közzolgáltatás helyi/területi és országos elemei közötti szerepelosztás és hangsúlybeli arányok mozgásban vannak. Összességében a megszokott egy helyett a négy szereplő jelenléte és köztük a felelősségi viszonyok folyamatos változása előrevetíti, hogy a fogyasztók jogérvényesítése csak nehézkesen lehetséges.

A jogalkotó ezzel tisztában volt. A fogyasztóvédelmi intézményrendszerbe újonnan bekapcsolt rezsipontok közreműködhetnek a nehezen átlátható felelősségi viszonyok megértésében és a megfelelő szerv kiválasztásában, akihez a panasz intézhető. A Ht. előírásaiból az is látszik, hogy az NHKV javára és a közzolgáltatók terhére együttműködési kötelezettséget írt elő a jogalkotó, ami az ügyek egy része esetében elősegítheti a fogyasztói panaszok megfelelő elintézését. Ennek kereteit egyébként nem jogszabály, hanem az NHKV saját szabályzata állapíthatja meg, ami piacgazdasági viszonyokra kevésbé jellemző, mindenesetre mutatja a szereplők közti tényleges, aszimmetrikus viszonyt.

¹⁸ A jövő nemzedékek szószólójának elvi állásfoglalása a hulladékgazdálkodási közzolgáltatás működési problémáiról. AJB-4685-1/2018., 2018. 11. 06. [Elérhető: https://www.ajbh.hu/documents/10180/2896961/a_hulladegkazdalkodasi_kozszolgaltatas_mukodesi_problemairol.pdf (letöltés dátuma: 2019. január 21.).]

Azt a kérdést, hogy ezek az intézkedések elegendőek-e fogyasztói szempontból vagy sem, az alábbiakban igyekszünk megvilágítani és megválaszolni.

2. A HULLADÉKGAZDÁLKODÁSI KÖZSZOLGÁLTATÁS HELYZETE KÖRNYEZETJOGÁSZ SZEMMEL

A helyi közzolgáltatások szervezésével rengeteg kutatás foglalkozik. Vizsgálják az egyes ágazatokat,¹⁹ a feladatellátás módjait (saját vagy intézményi, gazdasági társasággal tulajdonosi vagy szerződéses, illetve más önkormányzatokkal való együttműködési formában történik-e).²⁰ A tudományos kutatások számára fontosnak számítanak a funkcionális szempontok (közigazgatás-szervezés, vagyonhasznosítás, finanszírozás, térségszervezés stb.). A hatékonysággal összefüggő kérdések – a szolgáltatás tartalmának és színvonalának változásai, a fogyasztói²¹ és polgármesteri elégedettség, az ellátásbiztonság stb. alapján történő – megválaszolásával értékeli az önkormányzatok illetve az állam teljesítményét. Visszatérő kutatási tárgyak a településmérettel való összefüggések (például a mérethatékonyság, illetve a szolgáltatás színvonala, stabilitása között), az önkormányzati (felelősségi, tulajdonosi) szerepek változásai, az állami, magánvállalati és civil jelenlét, ahogyan az infrastruktúra tulajdonosi szerkezete is. Bemutatják a természetes monopóliumokat (hálózatos szolgáltatásoknál), a kizárólagossági jogokat (pl. a hulladékgazdálkodási közzolgáltatásban), az európai uniós szakpolitikák hatásait (mint amilyen a szolgáltatás tartalmát érintő, szigorú hulladékpolitikai és vízügyi követelmények, illetve az utóbbi években az állami szolgáltatásszervezés számára nyitott kapukat),²² a piaci és regulációs hatásokat (például a finanszírozási modelleket, a hatósági árszabályozást).²³

19 A közzolgáltatási rendszerek mindegyikének „külön története” van, és nem jellemezhetők egyenes vonalú fejlődéssel. Horváth M. Tamás: Eszik vagy isszák? Az ágazati közzolgáltatások rendszertanáról. In: Horváth – Bartha (szerk.): i. m. 26.

20 Horváth M. Tamás: Magunkon kívül. A helyi kormányzati szerepek súlypontjainak áttolódása a formális intézményrendszerek határain túlra. In: Horváth (2007): i. m. 69-119.

21 Ercsey Ida: A szolgáltatásgarancia és a fogyasztói értékelés kapcsolata a közüzemi szektorban, Publikon, Pécs (2014).

22 Horváth M. Tamás: Fordulat a közzolgáltatásokkal kapcsolatos uniós politikában. In Horváth M. Tamás (szerk): Külön utak. Közfeladatok megoldásai, Dialóg Campus, Budapest–Pécs (2014) 185-202.

23 A közzolgáltatási szektor jogi-szabályozási helyzetének a komplex bemutatására irányuló, nagy ívű tudományos vállalkozások egyikét foglalja össze Horváth – Bartha (szerk.): i. m.

Mindezek alapján a környezetvédelmi szempontból érdekes közszolgáltatásokra is érvényes módon írják le a jelenségeket, a különféle modelleket, szabályozási kereteket. Azt is rögzítik, hogy hazai viszonyok között a közszolgáltatások színvonala és hatékonysága terén megmutatkozó problémák milyen viszonyban állnak a közigazgatási rendszer ellentmondásaival, a finanszírozási problémákkal, a gazdasági válsággal, és hogy a 2010-ben megkezdett átalakítások egyik meghatározó eleme a legtöbb közszolgáltatás esetén az állami feladatszervezés előtérbe kerülése²⁴ (vagyis az, hogy csökkent az önkormányzati feladatok mennyisége, amivel egyidejűleg szűkültek a források is, és megváltozott az egész rendszer logikája).²⁵

A jelenlegi tendenciák előzményeként bemutatják, hogy a rendszerváltozás során az önkormányzatok egy meglehetősen hiányos, veszteséges, ugyanakkor fejlesztésre szoruló környezetvédelmi közszolgáltatási rendszert (a közszolgáltatások szervezését, az ellátáshoz szükséges infrastruktúrát, cégek tulajdonjogát) kaptak a kezükbe. Ez egyúttal – főleg a városi önkormányzatok esetén – az önkormányzatok hatalmának is meghatározó forrásává vált, ami az egyik oka lehet annak, hogy a közszolgáltatás modelljére irányuló kormányzati intézkedések nem pusztán szakracionális szempontokból értelmezhetők.²⁶ Ugyanakkor egyet kell érteni azon véleményekkel, amelyek szerint, még ha voltak is ellentmondások például a támogatások felhasználása, az infrastruktúra megtervezése vagy a fogyasztói díjak megállapítása körében, az önkormányzati rendszer érdemei ezen a téren elvülhetetlenek. Gondoljunk csak a közműolló zárásában elért jelentős előrelépésekre, a több ezer (az új uniós környezetvédelmi előírásoknak nem megfelelő, helyi) kommunális hulladéklerakó felszámolására, a helyüket nemzetközi összehasonlításban is megálló hulladékgazdálkodási létesítményekre vagy épp a szektor nyereségessé tételére.²⁷

24 A legfontosabb és legköltségesebb helyi közszolgáltatások kerültek az állami feladat ellátás körébe, mutat rá Sente Zoltán: Sarkalatos átalakulások – Az önkormányzati rendszer, MTA Law Working Papers, 2014/29. [Elérhető: https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_29_Sente.pdf (letöltés dátuma: 2018. január 04.).]

25 Horváth M. (2016a): i. m.

26 Hegedüs József – Péteri Gábor: Az önkormányzatok államosítása. In Magyar Bálint (szerk.): Magyar Polip, II. Noran Libro, Budapest (2014).

27 Hegedüs – Péteri: i. m. 345.

A mi kutatásunk nem foglalkozott mélységeiben a közszolgáltatási szektorral. Csak a környezetvédelmi szempontból releváns hulladékgazdálkodási közszolgáltatást vizsgáltuk, és azt is a teljesség igénye nélkül. A hulladékgazdálkodási közszolgáltatás mellett a többi helyi közszolgáltatást csak annyiban kell megemlítenünk, hogy a hulladékkezelés szükségszerű voltából és ugyanakkor a hulladék hasznosítható voltából kifolyólag a közszolgáltatás színvonalára kihat az, hogy beágyazódik-e egy, a többi közszolgáltatással együtt felépített rendszerbe, azaz csatlakozik-e be- és kimeneteivel a városüzemeltetéshez, a közüzemi szolgáltatásokhoz, az intézményfenntartáshoz, a gazdaságfejlesztéshez stb. Álláspontunk szerint az egyes közszolgáltatások színvonalát és környezeti fenntarthatóságát javíthatja, ha a helyi-térségi közszolgáltatásokat helyi-térségi szinten, a területi adottságoknak megfelelően szervezik, és egy kézben tartják. Így jöhet létre megfelelő kapacitás ahhoz, hogy integrált – például városi, kistérségi szintű – rendszerek alakuljanak ki, amelyek a környezeti fenntarthatóságot biztosítják,²⁸ s egyúttal a helyi gazdaság élénkítéséhez, a foglalkoztatáshoz is hozzájárulhatnak. A fogyasztók számára is könnyebb az eligazodás, ha a különböző közszolgáltatásokért való felelősség (közhatalmi és tulajdonosi feladatok) tekintetében hasonlóak a modellek.

Ezekre az önkormányzatoknak elvben a közszolgáltató kiválasztása (esetenként a közszolgáltatást ellátó vállalat feletti tulajdonjoga), az eszközök tulajdonjoga, a szolgáltatásra vonatkozó rendelet megalkotása, illetve a szolgáltatóval/vagyonkezelővel kötött (közszolgáltatási, koncessziós stb.) szerződések révén van befolyása. A közüzemi szolgáltatások szervezésére vonatkozó helyi hatalom (a közhatalmi, tulajdonosi, intézményi befolyás egyaránt) azonban az utóbbi években visszaszorulóban van, az integrációs-centralizációs intézkedések illetve az állam növekvő szerepvállalása miatt. A szerződéskötés szabadságáról eleve nem beszélhattünk (hiszen azt a különféle közbeszerzési, koncessziós, államigazgatási előírások korlátozták), mára azonban a szolgáltató kiletére való önkormányzati ráhatás – különösen épp a hulladékszektorban – legfeljebb csak jelképesnek nevezhető.

28 Girardet Herbert: *Regenerative Cities*, HCU, Hamburg (2010) 15.

Emiatt egyre csekélyebbek az önkormányzatok érdekeltségei, lehetőségei is. Az önkormányzatok kapcsolati hálói, a saját szolgáltatásszervezési (illetve kapcsolódó fejlesztési) vívmányok nem csak a szolgáltatásszervezés oldalán, hanem a fogyasztók magatartásának a befolyásolása körében is komoly szerepet játszhattak eddig, főleg a nagyobb városokban. Például a közszolgáltatók zöldboltokat, újrahasznosítási pontokat hoztak létre, és számtalan egyéb eszközzel szolgálták ki a fogyasztókat. Központi feladatszervezéssel féltő, hogy ezek elvesznek,²⁹ ami miatt csökkenhet a hatékonyság és a színvonal. A modellváltás³⁰ egyébként olyan kérdéseket is felvet, mint az uniós követelményeknek (az alapvető szabadságok, az ágazati irányelvek), a nemzetközi beruházásvédelmi megállapodásoknak való megfelelés.

E tanulmány születésének idején különösen ellentmondásosnak tűnik, és a környezetjog illetve környezetpolitika fogalmaival nehezen értelmezhető a helyzet a hulladékgazdálkodási közszolgáltatás területén. Mi sem jellemzi jobban az ágazatban zajló folyamatokat, mint az, hogy a 2012-ben elfogadott Ht.-t öt év alatt négyszáznál is több ponton módosították. A szolgáltatás díját már évek óta nem helyben, hanem központilag állapítják meg; az NHKV előzetes véleménye szükséges a hulladékgazdálkodási közszolgáltató kiválasztásához. A víziközmű-szolgáltatási szektorhoz hasonlóan ebben az ágazatban is lezajlott a (jelentős részben külföldi tulajdonú) magáncégek felváltása állami-önkormányzati tulajdonú cégekkel (kizárólagossági jogokon és nyereségelvonás révén), a szolgáltatók számának radikális csökkenésével járó integráció, ugyanakkor a feladatok és jogosítványok központosítása is. Egy sor további intézkedés – útdíjak, lerakási járulék, rezsi-csökkentés –

29 Például az önkormányzati hulladékgazdálkodási cégek újrahasznosítási központokon, környezetbarát termékek forgalmazásán, versenyeken, iskolaprogramokon, kiadványokon stb. keresztül járultak hozzá a lakossági szemléletformáláshoz – jelentősen túllépve a közszolgáltatás minimális kereteit. A még megmaradt (az modellváltás révén fel nem számolt) helyi vívmányokkal ma az aktuális modell végrehajtója, az NHKV „reklámozza magát”. [Elérhető: http://greenfo.hu/hirek/2018/12/09/szemeteljunk-jol-hulladeggazdalkodasi-kozszoaltaltatok-lakossagi-szemleletformalomunkaja?fbclid=IwAR0TQCD_cprunAfPX_m-ift9KAsiWYLUTSy39IaXLKXxH2AIWuUPYJL OVLs (letöltés dátuma: 2019. január 21.).] Egy másik példa: a korábbi modell szerint működő, kisebb hulladékgazdálkodási cégek – ahol arra szükség volt – járműveik egy részével be tudtak kapcsolódni az önkormányzati utak síkosságmentesítésébe. A cégek eltűnésével ez a lehetőség sem adott már.

30 Horváth ezt úgy írja le, hogy a közpolitikát közhatalmi eszközök helyett – állami – vállaltszervezési eszközökkel folytatják, ami magától értetődővé teszi az eszközrendszer változását. (Társadalmi eredményesség helyett tulajdonosi eredményesség, nyilvánosság helyett üzleti titkok, közösségi preferenciák rangsorolása helyett osztalékfelosztás stb.). Horváth (2016a): i. m. 143.

miatt már 2015-re több száz településen megszűnt a hulladékgazdálkodási közszolgáltatás, amit a katasztrófavédelemnek kellett szolgáltató-kijelöléssel pótolnia. Újabb centralizációs lépésekre került sor, megjelent egy állami közszolgáltató cég is, és így a hulladékkezelési közszolgáltatási szektorban 2018-ra már csak néhány tucat közszolgáltató kapott megfelelőségi véleményt.³¹ A hulladékgazdálkodást 19 – a megyehatárokat nem követő – régióba szervezték.

Okkal vethető fel a kérdés, hogy – az önkormányzatok terhére megállapított törvényi kötelezettségek ellenére – mennyiben beszélhetünk még helyi közszolgáltatásról az érintett területeken.³² Az igazi probléma azonban nem kizárólag a tulajdonosi-irányítási struktúra, a felelősségi viszonyok megváltozása (a helyi szinttől való eltávolodás), hanem hogy az intézkedésekkel (az ágazatból való töké kivonás miatt) a szükséges fejlesztések, infrastruktúra-beruházások nem kerülhettek közelebb.³³

A hulladékgazdálkodási közszolgáltatás helyzetével kapcsolatban az ombudsman 2018 novemberében kiadott egy állásfoglalást, további ellentmondásokra mutatva rá, amelyek közül csak néhányat emelünk ki.³⁴ Az említett hulladéklerakási járulékot például nem a hulladéktermelő, hanem a közszolgáltató fizeti, aki azt nem háríthatja át a fogyasztóra, jóllehet a vegyes hulladék keletkezését valójában nem tudja mérsékelni, vagyis a díj nem ösztönzi a szelektív gyűjtést, a hulladékok újrahasznosíthatóságát, a tudatos fogyasztói magatartást.³⁵ A szolgáltatásellátás hiányosságai, romló minősége, a lakosságot nem ösztönző megoldások miatt nő a veszélye annak, hogy a lakosok a hulladékot elégetik. Az NHKV olyan közszolgáltatási terv alapján

31 Az NHKV adata. [Elérhető: <https://nhkv.hu/kozerdeku-adatok/kulonos-kozzeteteli-lista/5-1-1-megfelelosegi-velemennyel-rendelkezo-hulladeggazdalkodasi-kozzszolgaltatok-adatai-2/> (letöltés dátuma: 2018. december 07.).]

32 Szilágyi János Ede: A magyar víziközmű-szolgáltatók integrációja jogi nézőpontból, *Pro Futuro*, 2014/1, 144-162.; Pump Judit: Jogági gubancok a közérdek érvényesítésében: A tizenkét fejű sárkány, avagy minden egyben? *Közjavak*, 2016/3, 14.

33 Pálné Kovács Ilona – Finta István (szerk.): Összefoglaló tanulmány a projekt keretében készült 50 települési esettanulmány főbb tapasztalatairól, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, Pécs (2014) 65.

34 A jövő nemzedékek szószólójának elvi állásfoglalása a hulladékgazdálkodási közszolgáltatás működési problémáiról, A/JB-4685-1/2018.

35 A díj jövedelemvonó természetére mutat, hogy 2018 végén (és nem előbb) felmerült a díj eltörlése.

hoz döntéseket, amely már második alkalommal csak az év végére készült el. A törvény által az önkormányzatokhoz telepített feladatok ellátásához szükséges szabályozási³⁶ és gazdálkodási jogosítványok jelentős részét már az NHKV birtokolja, amelynek a döntései ellen ugyanakkor nincs jogorvoslat. A díjakat az NHKV szedi be és osztja tovább a közszolgáltatóknak, de a számítási mód a tényleges költségek fedezését (illetve a számítás helyességének a nyomon követését) nem teszi lehetővé; ráadásul az NHKV késedelmesen fizet, ami veszélyezteti a napi feladatellátást.

Amint arra már utaltunk, a hulladékgazdálkodás szabályozása környezetvédelmi és gazdasági szempontokat egyaránt érvényesíteni kényszerül. A választott hazai megoldás ezzel együtt (sem szakpolitikai, sem fogyasztói szempontból) nem tűnik kényszerpályának, még a hulladékgazdálkodási politika terén viszonylag rosszul teljesítő kelet-európai országokkal való összehasonlítás tükrében sem. Szlovákiában például a 2016-ban bevezetett szabályozás alapján a területi önkormányzatok kötnék szerződést a gyártói felelősség elvének megfelelően létrehozott koordináló szervezetekkel, amelyek aztán a hulladékot vagy visszajuttatják a termelési szektorba, vagy átadják ártalmatlanításra egy hulladékkezelőnek. A polgárok illetve az önkormányzatok számára a szelektíven gyűjtött hulladék elszállítása nem kerül semmibe, illetve az általuk befizetett díjakat csak a nem elkülönítetten gyűjtött háztartási hulladékok kezelésére lehet fordítani.³⁷ Csehországban nagyobb szerepe van a versenynek; az önkormányzatokén túl külföldi szolgáltató cégek meghatározó és sikeres szerepvállalása mellett igyekeznek növelni a szelektíven gyűjtött hulladékok arányát.³⁸ Lengyelországban 2013-tól monopóliumok jöttek ugyan létre (kizárólagossági jogokon keresztül), de

36 Korábban az önkormányzatoknak települési hulladékgazdálkodási terveket kellett készíteniük (és rendelettel elfogadniuk), a magasabb szintű tervekhez igazodva, a helyi adottságoknak megfelelően. A helyi szintű terveket időközben kiiktatták a rendszerből, ami egyúttal a helyi sajátosságok érvényesülése ellen hat. Erre az OECD 2018-as környezetpolitikai teljesítményértékelése is felhívta a figyelmet. OECD Environmental Performance Reviews: Hungary, OECD, Paris (2018) 53. [Elérhető: https://read.oecd-ilibrary.org/environment/hungary-2018_9789264298613-en#page53 (letöltés dátuma: 2018. június 10.).]

37 Das Abfallgesetz in der Slowakei. Merkblatt der Deutsch-Slowakischen Industrie- und Handelskammer (2016) 4. [Elérhető: https://www.dsikh.sk/fileadmin/AHK_Slowakei/Merkblaetter/Abfallgesetz_in_der_Slowakei.pdf (letöltés dátuma: 2019. január 21.).]

38 <https://eu-recycling.com/Archive/5668> (2014); <http://eu-recycling.com/Archive/13655> (2016).

a fogyasztók választási lehetőséget kaptak a hulladékgyűjtés módját illetően, s a díjak differenciálása nagymértékben ösztönöz a szelektív gyűjtésre.³⁹

3. A HULLADÉKGAZDÁLKODÁSI KÖZSZOLGÁLTATÁS MODELLJÉNEK ÁTALAKULÁSA FOGYASZTÓI SZEMPONTBÓL

A szolgáltatás színvonalának a környezeti-környezetvédelmi, fenntarthatósági aspektusai mellett a fogyasztói szempontok is megragadhatók, részint átfedésben az előzőekkel, részint érdemleges eltérésekkel. Utóbbiak közül emelünk ki néhányat.

Míg az árak központi intézkedésekkel történt befagyasztása, illetve a rezsicsökkentés a szolgáltatás fenntarthatóságának és a környezeti érdekeknek a háttérbe szorítását hozták, addig ugyanezek az intézkedések a fogyasztók jelentős részénél kiszámíthatóbb és alacsonyabb háztartási költségeket eredményeztek.

Ugyanakkor az ellátásban jelentkező fennakadások, kiszámíthatatlanná váló szállítási napok, egyes szolgáltatáselemek – mint az üvegek szelektív gyűjtése, a lomtalanítás – országos szintű leépülése vagy lokális kiesése a szolgáltatás már rövidtávon is érezhető romlásaként jelentkeznek mindazokon a településeken, ahol korábban ezek megoldottak voltak.

A hulladékgazdálkodási közszolgáltatás azonban annál jóval összetettebb, hogy a fogyasztói érdekeket leszűkíthetnénk a hulladék elszállítására. Érdemes is rámutatni, hogy korábban ezt a közszolgáltatást hulladékgyűjtési, illetve hulladéklerakási közszolgáltatásként értelmezték,⁴⁰ amelyek közül az ingatlanhasználók az elsők voltak közvetlen kapcsolatban, azt vették

39 Addig a lakosoknak külön kellett szerződést kötniük egy szolgáltatóval. 2013-tól az önkormányzatok kötnék szerződést, pályázati eljárás eredményeként. Boas Berg, Agnieszka – Zloch, Jan – Radziemska, Maja – Adamcová, Dana – Vavrková, Magdalena D.: Waste Management Law by Example of a Small European Commune, Infrastruktura I Ekologia Terenów Wiejskich/Infrastructure and Ecology of Rural Areas, IV/1/2017, 1334.

40 Pl. Péteri Gábor: Nagyobb felelősség, átalakuló feladatok, új szerepek. Helyi közszolgáltatások és döntéshozatal változása a polgármesterek véleménye alapján (1991–2006). In: Horváth (2007): i. m. 36.

igénybe. Most hulladékgazdálkodási közszolgáltatásról beszélünk, ami kifejezésre juttatja (egyebek között) azt, hogy a hulladékgazdálkodás egy többciklusú folyamat, amelyik ideális esetben visszajuttatja a hulladékban levő nyersanyagokat illetve energiát a gazdaság körforgásába. Ennek megfelelően a fogyasztói elégedettséghez a hulladék biztonságos kezelése kapcsán érzett elégedettség is hozzátartozhat. A tudatos, környezeti kérdésekben átlagos tájékozottsággal rendelkező fogyasztótól elvárható, hogy ne elégedjen meg azzal, hogy megszabadul a hulladékatól, hanem érdekeli az is, hogy a tőle elkülönítetten elszállított hulladékot valóban elkülönítve is kezelik. Ezentúl az is legyen számára fontos, hogy a kezelés olyan módon történik, hogy az az ő és mások egészségét semmilyen módon nem veszélyezteti.⁴¹

Egy olyan modell, amelyikben a szelektíven gyűjtött hulladék jelentős részét a hulladéklerakókra viszik vagy elégetik, azaz nem kezelik elkülönítve és nem hasznosítják (ami a jelenlegi hazai állapotokra jellemző), nem csak a környezeti szempontokkal nem egyeztethető össze, de a fogyasztói érdekeket is leszűkítve és egyoldalúan kezeli, és egy gazdasági szempontból is vitatható üzleti modellt támogat.

Álláspontunk szerint ebből a szempontból az igazi rezsicsökkentés nem az, ha közhatalmi intézkedéssel befagyasztják a szolgáltatási díjakat, hanem ha a számos nyugat-európai országban már bevált, illetve a szomszédos Szlovákiában is 2016 óta alkalmazott modellt alkalmazva, a díjszabási kedvezménnyel vagy a díj elengedésével ösztönzi az elkülönítetten való gyűjtést, s fizetni csak a lerakóba/égetőbe juttatandó hulladékmennyiség után kell. Az elkülönítetten gyűjtött hulladékot pedig valóban a megfelelő helyre – gazdasági hasznosításra – juttatják el a szolgáltatók illetve koordináló szervezeteik.

⁴¹ Gondolhatunk itt a NIMBY (NIMBY = not in my backyard) attitűdre, amely a hazai lakosságot is jellemzi. Számos alkalommal fordult elő, hogy bár a lakosok elfogadták egy-egy hulladékezelő létesítmény szükségességét, a lakókörnyezetükben való elhelyezés ellen már tiltakoztak. „Jó” példa erre az Északkelet-Pest megyei vagy az Észak-balatonai regionális hulladéklerakó beruházásainak az ügye, amelyekben a társult illetve helyszínként szóba került önkormányzatok közül több helyi népszavazást is tartott a helyszínről, elutasító eredménnyel. A probléma mögött beazonosítható a településvezetők felelőssége is, az információhiány illetve a bizalmatlanság kialakulása. [Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-83641-67152>; elte.pene.hu/7.felev/.../Gyakorlat/hulladeklerako%20telepulesfejl.doc] Kerekes Sándor – Marjainé Szerényi Zsuzsanna: Helyi környezetpolitika, NKE, Budapest (2015) 156.

Mindebből az a sajátossága is következik az általunk vizsgált közszolgáltatásnak, hogy a szolgáltatás színvonala függ a fogyasztók együttműködési készségétől, környezettudatosságától. A környezettudatosság formálása részint információkkal, tudatformálással, fiatal korban neveléssel is történhet.

Ebből a szempontból rendkívül fontos szerepe lehetne a helyi közösségeknek, amelyek képesek tagjaik – fogyasztói, illetve környezeti szempontból is releváns – magatartását koordinálni. Környezetvédelmi szempontból helyi közösségként igen sokféle csoport értelmezhető:

- Egy terület (település, tájegység) lakosai, akiknek az egészségét a környezet adott minősége meghatározza.
- Hasonló elkötelezettségű emberek csoportjai, például egy településrész, társasház vagy utca lakói, akiket adott esetben már könnyebb lehet összefogni valódi közösséggé (például hazánkban is van olyan hely, ahol a lakók maguk kezdeményezték és szervezték meg a szelektív hulladékgyűjtést, még annak kötelező bevezetése előtt).⁴²
- A környezet- illetve természetvédelem érdekeinek érvényesítésére létrejött egyesületek és alapítványok, amelyek például a hulladékgyűjtéssel, komposztálással kapcsolatos szemléletformálás, felvilágosítás révén gyakran járulnak hozzá a közszolgáltatás színvonalának a javításához.
- Az egy-egy közszolgáltatást igénybe vevő személyek köre is értelmezhető közösségként, a szolgáltatás (például ivóvízellátás, szennyvízkezelés, hulladékkezelés) minőségéhez, biztonságához fűződő közös érdekeik alapján. Ugyanakkor itt a közösségjelleg kevésbé tudatosul és intézményesül, miközben esetünkben – mint kötelezően igénybe veendő közszolgáltatásnál – kényszerközösségről van szó.⁴³
- Egy oktatási intézmény diáksága (például egy papírhulladékot gyűjtő iskolai közösség).

⁴² A „grass-root” közösségekre szép példákat említ még Lányi András: Amíg a fű kinő – avagy tíz ok, amiért nem veszek benne részt, *Parola*, 2014/1, 20.

⁴³ Ez a közösség-képző tényező különösen Pump Judit munkáiban jelenik meg. Ld. például Pump (2013): i. m. 140-141.

- Egy (környezettudatosságra nevelő) család.
- Egy gazdasági – például termelői – közösség (amelyik például vegyi anyagoktól mentes és a zöld hulladékot hasznosító zöldségtermesztésre és értékesítésre jön létre) stb.

A közösségformálás leginkább helyi (települési, kistérségi) szinten kecsegtet valódi eredményekkel. Ebből a szempontból (is) a központi illetve nagyobb térségi szintű szolgáltatásszervezés az együttműködési hajlandóságra illetve eredményességre kedvezőtlen.

A társasházi lakóközösségek szerepét a szelektív gyűjtés jelenlegi gyakorlati problémáinak a megoldása érdekében erősíteni kellene. Emellett a gazdasági ösztönzésnek is szerepe kell, hogy legyen, következően abból, hogy egy környezetvédelmi közszolgáltatásról, egy környezeti probléma kezeléséről van szó, és a környezetpolitikának jogszabályokban is rögzített alapelve a szennyező fizet elv. A hulladék termelőjét érdekeltté kell tenni abban, hogy minél kevesebb hulladékot termeljen, illetve azon belül minél kevesebb olyan hulladékot, amelyik nem hasznosítható újra. Mindezt úgy kell elérni – ez is egy sajátossága a szektornak – hogy ne a szolgáltatás megkerülését válassza a fogyasztó a költségei csökkentése érdekében (például elégetve, elásva a hulladékát).

A hulladéklerakási díj jelenleg alkalmazott rendszere, amelyben a közszolgáltató nem háríthatja tovább a fogyasztóra a hasznosíthatatlan hulladékkal járó plusz költséget, a fogyasztót nem ösztönzi, miközben a közszolgáltatót lehetetlen helyzetbe hozza, hiszen ő a szelektív gyűjtés eredményességére csekély befolyással bír.

4. PROBLÉMÁK HATÓSÁGI SZEMMEL

A szolgáltatóknak kötelezettsége a szolgáltatás nyújtásával (a szolgáltatás minőségével, a szerződéses kötelezettségek teljesítésével vagy akár az ügyintézással) közvetlen kapcsolatban álló magatartásukra, tevékenységükre vagy mulasztásukra vonatkozó, szóban (telefonon, személyesen, elektronikus formában) vagy írásban érkező panaszbejelentéseket rögzíteni, érdemben

megválaszolni, és rendezésüket kiemelt feladatként kezelni, a fogyasztók felvetéseit kivizsgálni, a feltárt hibákat orvosolni. Rendszeresen elemezniük kell a beérkezett észrevételeket és a tapasztalatokat, abból a célból, hogy azokat felhasználják szolgáltatásaik és ügyfélkezelési rendjük továbbfejlesztésére.

A szolgáltatónál tett panasz azonban nem mindig hoz megfelelő eredményt, és a fogyasztó az esetek egy részében eljut a fogyasztóvédelmi hatósághoz.⁴⁴ 2012-től a közüzemi szektorban – nem csak a hulladékgazdálkodásra vonatkozóan – a fogyasztói jogok érvényesülését a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság (NFH) majd annak megszűnését követően a Pest Megyei Kormányhivatal minden évben vizsgálja a kormányhivatalokhoz érkező beadványok alapján, s erről jelentéseket tesz közzé. Ezek a jelentések alkalmasak a gyakorlati problémák szisztematikus feltárására. A 2013-ra vonatkozó jelentés⁴⁵ a közszolgáltatási modell reformja kapcsán rögtön megállapította, hogy a Ht. hatályba lépését (2013. 01. 01.) követően megnövekedett a fogyasztóvédelmi hatóságokhoz benyújtott beadványok száma. Az akkori 736 beadvány jelentős része a számlázással illetve díjfizetéssel volt kapcsolatos, ugyanakkor ezek tartalmi elemzése alapján elmondható, hogy a fogyasztók gyakran a fogyasztóvédelem eszközeit igyekeznek igénybe venni jogszabályi kötelezettségeik megkerülésére is. Így, sokan voltak, akik nem kívántak tudomást venni arról, hogy a közszolgáltatás igénybe vétele kötelező, s hogy a jogviszonyt nem szerződés, hanem jogszabály hozza létre. A panaszok egy része arra irányult, hogy a közszolgáltató nem biztosított a ténylegesen keletkező hulladék mennyiségének megfelelő, kisebb méretű edényzetet, amivel egyébként ugyancsak panaszok alapján az ombudsman

⁴⁴ A közszolgáltató illetve 2017-től a koordináló szerv által az elszámolással, számlázással, díjfizetéssel kapcsolatban, illetve a díjhátralék esedékességét követően megtett intézkedésekre, valamint a közszolgáltató hulladékgazdálkodási közszolgáltatást érintő értesítési, tájékoztatási, szolgáltatásnyújtási kötelezettségére vonatkozó rendelkezések természetes személy ingatlanhasználókkal, társasházakkal, illetve lakásszövetkezetekkel szembeni megsértése esetén a fogyasztóvédelmi hatóság jár el; Ht. 83. § (1) bekezdés. Az ellátásbiztonság, illetve a díjalkalmazás tekintetében a fogyasztóvédelmi hatósági feladatok a Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal feladatkörébe tartoznak. Mi e tanulmány keretei közt csak az előbbieket vizsgáljuk.

⁴⁵ Összefoglaló jelentés a villamosenergia-, földgáz-, víziközmű-, távhő- és hulladékgazdálkodási közszolgáltatás átfogó ellenőrzéséről a beérkezett fogyasztói beadványok alapján, NFH, Budapest (2014) 9-10.

is foglalkozott.⁴⁶ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a kérdéskör törvényi és önkormányzati rendeleti szabályozás tárgya. Azt, hogy a közszolgáltató egyáltalán többféle méretű edényzetet köteles rendelkezésre bocsátani, csak később írta elő a Ht. egyik módosítása. Az ilyen típusú kérdések tehát nem feltétlenül oldhatók meg fogyasztóvédelmi eszközökkel.

Ugyancsak nem fogyasztóvédelmi kérdés, de gyakran szerepel a beadványokban, hogy az üdülőingatlanok esetén a fogyasztók sokallják a 6 hónap után megállapított díjfizetési kötelezettséget, miközben ennél esetleg jóval rövidebb ideig tartózkodnak az ingatlanban. Ez is olyan kérdés azonban, amit legfeljebb a jogalkotónál lehet vitatni, hiszen a hat hónapra vonatkozó minimális fizetési kötelezettséget a Ht. állapítja meg. A rezsicsökkentés mértékének a kiszámítása is sok bizonytalanságot okozott a fogyasztók illetve a közszolgáltatók körében,⁴⁷ és voltak fogyasztók, akik a követelések behajtásának a módját (az előzetes figyelmeztetés elmaradását, a díjhátralék összegéhez társuló behajtási költségeket) kifogásolták.

A beadványok egy része a közszolgáltatók panaszkezelését kifogásolta, mégpedig jellemzően a 15 napos válaszadási határidő elmulasztása, illetve a telefonos ügyfélszolgálat elérhetetlensége miatt. Egyes esetekben a hiányos honlap is panaszok forrása volt.

A következő évi jelentés alapvetően ugyanezeket a problémákat jelezte, jelentősen kevesebb (612) beadvány alapján.⁴⁸

⁴⁶ Ld. erre vonatkozóan az AJB-4051/2014. számú ügyben illetve az AJB-397/2015. számú ügyben kiadott közös jelentéseket. Az ombudsman szerint a kisebb gyűjtőedény választásának a lehetősége a szelektív gyűjtésre, komposztálásra ösztönözhet. Álláspontunk szerint ez nálunk – a környezettudatosság alacsony szintjére tekintettel – vitatható, mert ugyanúgy ösztönözheti a hulladék elégetését is.

⁴⁷ A fogyasztóvédelmi hatósága rezsicsökkentés végrehajtását több hulladékgazdálkodási közszolgáltatónál is ellenőrizte, s a hatóság a 10%-os mértékű csökkentést nem érvényesítő szervezeteket a különbözet és további, fejenként 10000 Ft kötbér fizetésére kötelezte. Összefoglaló jelentés 2013, Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság, Budapest, 17-18.

⁴⁸ Összefoglaló jelentés a villamosenergia-, földgáz-, víziközmű-, távhő- és hulladékgazdálkodási közszolgáltatás átfogó ellenőrzéséről a beérkezett fogyasztói beadványok alapján, NFH, Budapest (2015) 11-12.

2015-ben a beadványok száma tovább csökkent (557), ugyanakkor tartalmukban és megalapozottságukban megfigyelhetők változások. Viszonylag magas volt azon beadványok aránya (kb. 25%), amelyek benyújtására a közszolgáltató előzetes megkeresése nélkül került sor, s ezért a hatóságok érdemi vizsgálat nélkül elutasították őket. Ugyanakkor megnőtt azon esetek száma, amelyekben a szolgáltató nem vitte el a hulladékot az előírt időpontban, nem ürítette ki megfelelően az edényt, netán valamilyen okból (például díjtartozás miatt) megtagadta a hulladék elszállítását. Emellett a közszolgáltatók panaszkezelésével kapcsolatos beadványok száma csaknem a korábbiak felére csökkent.⁴⁹

A jelentés is kiemeli, hogy a panaszok jelentős része azzal függ össze, hogy a fogyasztók nem kellően tájékozottak a szolgáltatás szüneteltetésének a lehetőségét illetően, elmulasztják bejelentési kötelezettségüket, de az is gyakori, hogy a szolgáltatók támasztanak nehezen teljesíthető feltételeket (pl. 0 forintos közüzemi számla, ami téli temperáló fűtés mellett vagy akárcsak évi egy-két napi vízfogyasztás mellett már nem teljesíthető).

A panaszok kezelését a hulladékgazdálkodási szektorban – figyelemmel az ezt érintő fogyasztói kifogások jelentős számára – 2016-ban ún. országos témavizsgálat keretében is vizsgálta az NFH. Ez az év azért érdekes számunkra, mert a közszolgáltatási modell reformja ekkor már javában zajlott, ugyanakkor az NHKV 2016-ban még épp, hogy csak létrejött. Az akkor megvizsgált (a nagyszámú beadványból szűrőpróbaszerűen kiemelt) 475 esetből 110 ügyben (23%) találtak valamilyen szabálytalanságot a közszolgáltatóknál. A kifogások túlnyomó része abból fakadt, hogy a közszolgáltatók nem adtak megfelelő tájékoztatást a békéltető testület és más fogyasztóvédelmi fórumok igénybevételének a lehetőségéről. A mintán belül tíznél is kevesebbszer fordult elő, hogy a panaszkezelés 15 napos határidejét mulasztották el, illetve hogy egyáltalán nem foglalkoztak a panaszokkal. Ritka esetben fordultak elő a jegyzőkönyvezéssel, írásba foglalással kapcsolatos hibák. A hatóság a díjhátralék beszedésével kapcsolatos közszolgáltatói intézkedéseket

⁴⁹ Összefoglaló jelentés a villamosenergia-, földgáz-, víziközmű-, távhő- és hulladékgazdálkodási közszolgáltatás átfogó ellenőrzéséről a beérkezett fogyasztói beadványok alapján, NFH, Budapest (2016) 12-13.

is vizsgálta, figyelemmel arra, hogy országos szinten jelentős kintlévőség halmozódott fel, amelynek a kezelését épp 2016-tól az NHKV feladatává tették. A vizsgált minta alig 8%-ában jelentkezett, hogy a szolgáltató teljesen, s alig 5%-ban, hogy az előírt 30 napon belül elmulasztotta felhívni a fogyasztók figyelmét a díjfizetési kötelezettség elmulasztására. (Kiderült ugyanakkor, hogy a díjhátralék adók módjára való behajtásának a kezdeményezése a legtöbb esetben azért maradt el, mert azt a tartozás alacsony összege nem tette lehetővé az adózás rendjére vonatkozó előírások alapján.) Végeredményben az akkor még létező Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság úgy ítélte meg, hogy az érintett vállalkozások nagyrészt megfelelően alkalmazzák a jogszabályi előírásokat, ezáltal is biztosítva a fogyasztói érdekek érvényesülését.⁵⁰

A 2017-ben beérkezett beadványok (a járási hivatalokhoz benyújtott tájékoztatás-kérések, eljárás-kezdeményezések) elemzése alapján a témavizsgálat arra az eredményre jutott,⁵¹ hogy a folyamatos hatósági jelenlétnek és a fogyasztói tudatosság erősödésének köszönhetően az egyes közszolgáltatási területekkel kapcsolatos beadványok száma folyamatos csökkenést mutat (2016-ban még 534, míg 2017-ben már csak 470).

Megjegyezzük, hogy különösen 2014-től az Állami Számvevőszék (ÁSZ) az önkormányzati hulladékgazdálkodási cégeket ellenőrzi.⁵² Az ÁSZ számos olyan szempontot vizsgál, amely fogyasztói szempontból is érdekes. Így, például hogy a közszolgáltatási díjak megállapítása megfelel-e a központi előírásoknak, az önkormányzat a közszolgáltatásról megalkotta-e a rendeletét, a kommunális cégek a közérdekű adatokhoz való hozzáférést biztosítják-e, kinnlevőségeik (a díjtartozások) behajtását kérik-e az önkormányzattól. Bizonyos szabálytalanságok mellett az ÁSZ jelentései olyan jelenségekre is felhívják a figyelmet, mint például a gazdálkodás veszteséges volta. Látni kell

50 Összefoglaló jelentés a hulladékgazdálkodási közszolgáltatók és az elektronikus hírközlési szektor panaszkezelésének, valamint a hulladékgazdálkodási közszolgáltatók díjhátralék esedékességét követően megtett intézkedéseinek vizsgálatáról, 8. NFH, Budapest, 2016. szeptember.

51 Ennek már csak a vezetői összefoglalóját találtuk meg. [Elérhető: http://www.fogyasztovedelem.kormany.hu/sites/default/files/vezetoi_osszefoglalo_KEO_2017.pdf (letöltés dátuma: 2019. január 30.).]

52 Warvasovszky Tihámér: A többségi önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságok ellenőrzési és elemzési tapasztalatai. In: Auer Ádám – Boros Anita – Szólik Eszter (szerk.): Az önkormányzati vagyongazdálkodás aktuális kérdései, Dialóg Campus, Budapest (2018) 135.

ugyanakkor, hogy bár az ÁSZ erről hallgat, 2015-ben a hulladékgazdálkodási tevékenység finanszírozási problémáihoz már a hulladékgazdálkodási rendszer átalakítását célzó, központi intézkedések nagy mértékben hozzájárultak.⁵³

5. FOGYASZTÓI PANASZOK ÉS CÍMZETTJEIK

A közüzemi szolgáltatásokkal kapcsolatban meghatározhatók bizonyos típusproblémák, amelyek gyakori panaszok tárgyát képezik. Ilyenek lehetnek a számlára, a mérésre/leolvasásra, a szerződésszegésre, eszközkárosodásra stb. vonatkozó panaszok. Ezekbe a típusokba a hulladékgazdálkodási közszolgáltatással kapcsolatos panaszok is többé-kevésbé besorolhatók. Az alábbiakban néhány sajátos, a hulladékgazdálkodási ágazatra jellemző esetet tekintünk át, figyelemmel arra, hogy kutatásunk során milyen problémákkal találkoztunk a leggyakrabban.

- Tipikus, hogy a számlán szereplő számlaadatra – pl. a számlakövetelés összegére, jogalapjára – vonatkozott a kifogás.
- A fogyasztók számos panasza irányult arra is, hogy a számlát nem, illetve késve kapták meg, vagy utóbb kiderült, hogy egyáltalán nem készült számla.⁵⁴ A kiemelkedően magas számlakövetelések összege érinti a legérzékenyebben a fogyasztókat. A hulladékgazdálkodási ágazatban ez különösen nagy gondot okoz, mivel tömegjelenségről van szó. A 2016-ban létrejött NHKV a mai napig küzd a számlázási feladatokkal. Féléves késéssel kapják kézhez a lakosok a számlákat, amelyek összegét kénytelenek egyszerre befizetni. Gyakorta előfordul, hogy a fizetési felszólítások hamarabb érkeznek, mint a befizetendő szolgáltatási díjról szóló számla.
- A mérőórákkal, a méréssel, a leolvasással kapcsolatos beadványok a közüzemi szolgáltatásoknál jellemzőek. Ide sorolhatók például a hibás mérésre, hibás leolvasásra vagy a lejárt hitelesítésű mérőre vonatkozó fogyasztói panaszok. Ez a hulladékgazdálkodásban egyelőre csak külföldön (pl. Németországba, Dániában)⁵⁵ jelenik

⁵³ Gyurkó: i. m. 201, 204.

⁵⁴ Az esetek nagyobb részében levonható az a következtetés, hogy a szolgáltató által követelt összeg jogos volt, ám a fogyasztók számára a jelenlegi gazdasági helyzetben pénzügyi nehézséget okoz a számlák kiegyenlítése.

⁵⁵ Dániában a mérési infrastruktúra a szállítójárműveken elhelyezett, hitelesíthető erőmérő cellákból,

meg, ahol mérik az átvett hulladék mennyiségét, amihez a díjszabás igazodik.

- Az „egyéb panaszok” (pl. eszközkárosodás iránti felelősség) problémaköre a hulladékgazdálkodásban meglepően gyakori. A lakosság nincs tisztában azzal, hogy a gyűjtőedényzet nem képezi a saját tulajdonukat, hanem az ingatlanhoz tartozik. Így egy-egy ingatlan adásvétele esetén az ingóságokkal együtt gyakran „költöztetik” az edényzetet is. Ez konfliktushoz vezet, mert abban az esetben, ha a közszolgáltató az általa vezetett elektronikus rendszerben azt érzékeli, hogy már kiadásra került az edény, akkor a lakos kénytelen egy újat vásárolni, amelynek ára 15.000-25.000 Ft. (Az első ingyen bocsátja használatba a szolgáltató.) Az ilyen tárgyú panaszok tehát megalapozatlanok. Eszközkárosodás esetén a helyzet ugyanez, kivéve, ha a szolgáltató elismeri a kárt. Erről lehet szó, pl. ha a begyűjtő jármű nem kompatibilis az edénnyel, és ennek eredményeképp az edény a jármű tömörítő tartályába zuhan.

Az említett példák két különböző szereplő tevékenységi körébe tartoznak, ennek megfelelően a panaszok útja is kétféle lehet, amit az NHKV vonatkozó szabályzata igyekszik megvilágítani. A fogyasztók a panaszaik kezelése és megoldása érdekében a közszolgáltatók ügyfélszolgálataihoz fordulhatnak a következőkkel kapcsolatban: a hulladékgazdálkodási közszolgáltatás megrendelése, szüneteltetése, megszüntetése, újraindítása, edénytípus-csere, adatváltozások, díjkedvezmények érvényesítése, társasház szétválasztása egyéni fizetőhelyekre, kártérítés, edénypótlás, eseti megrendelés, tartálymosás kérelem, sérült/rongált edény cseréje, edényjavítás megrendelése, az ürítési gyakoriság növelése/csökkentése, eseti lomtalanítás, szelektív gyűjtés, elhagyott hulladék illetve közterületi rendezvényen keletkezett hulladék eseti elszállítása, fizetési mód változtatása. (Emellett ügyfélszolgálati feladatok⁵⁶ a fogyasztók által

rádiófrekvenciás leolvasókból, helymeghatározó készülékből, az utasfülkében elhelyezett kis érintőképernyős számítógépből, egy GPRS alapú adatátviteli rendszerből és egy irodai kezelőszoftverből áll. Az adatok bekerülnek az adatbázisba, a lakos pedig a megtermelt mennyiség után fizet díjat.

56 Gyakran fogyasztói tévedésekből adódnak konfliktusok, így csak mellékesen jegyeznénk meg, mi nem tartozik a fogyasztói panaszok közé: A méltányossági kérelem (részletfizetés, fizetési halasztás), a tulajdonosváltozás, adatváltozások bejelentése, a számlamásolat, csekkpótlás kérése, az egyedi számla kérése, az általános bejelentések a szolgáltatásokról (pl. javaslatok, igények jelzése stb.), a tájékoztatás kérése.

bejelentett adatváltozásokkal kapcsolatos feladatok, szolgáltatási szerződések kötése, szerződéses adatok módosítása, kedvezmények és méltányossági kérelmek ügyintézése, pénztár működtetése, általános tájékoztatás.)

A számlázással, illetve a befizetésekkel (túlfizetések visszafizetése, részletfizetés stb.), a díjhátralék rendezésével kapcsolatosan a fogyasztók kizárólag az NHKV-hez fordulhatnak panaszaikkal.

A panaszok kezelésére vonatkozóan, mint említettük, egységes szabályozást⁵⁷ hozott létre a koordináló szerv. Célja a hozzá és (kizárólag a számlázással, befizetésekkel kapcsolatban) a hulladékgazdálkodási közszolgáltatást végző társaságokhoz érkező panaszok, bejelentések, észrevételek kielégítő, magas színvonalon és ügyfélbarát módon történő megoldása.

Látható, hogy a felsorolt ügýtípusok gyakran nehezen választhatók el egymástól (például a közszolgáltatónál bejelentett változást az NHKV-nak is át kell vezetnie, hogy a számlák adattartalma megfelelő legyen), ezért a szabályzat a közszolgáltatók és az NHKV közti kommunikációról is rendelkezik, arra vonatkozó határidőket állapítva meg. Arra az esetre, ha a számlázással kapcsolatos probléma a közszolgáltató hibájából fakad, akkor az NHKV hozzá továbbítja kivizsgálásra a nála emelt panaszt. Ha fogyasztóvédelmi hatósági eljárás alá vonják a két szereplőt (akár együtt), szintén elvárt az együttműködés.

Az NHKV ugyanakkor nem tekinti magára nézve irányadónak a Fgytv.-ben az írásbeli panaszok megválaszolására előírt 15 napos határidőt, s az általános 30 napos határidőt rögzítette szabályzatában. Ezt problematikusnak tartjuk, hiszen bár a közszolgáltatás materiális részét valóban nem az NHKV végzi, s a jogszabályok sem őt nevezik meg közszolgáltatóként, a fogyasztó, illetve a Fgytv. szempontjából a közszolgáltatási jogviszonynak része az ellenérték rendezésével kapcsolatos ügyintézés is.

57 A Koordináló szerv Ht. 53. § (4) bekezdésébe foglaltak szerinti szabályzata a közszolgáltatási díj beszedésével kapcsolatos bejelentések és panaszok intézésének és a Koordináló szervvel szemben indult fogyasztóvédelmi hatósági eljárásokban a Koordináló szervvel történő együttműködés rendjéről, Budapest, 2017. október 25. [Elérhető: https://nhkv.hu/wp-content/uploads/2016/08/Panaszkezelesi_szabalyzat_NHKV_20171025.pdf?dl=1 (letöltés dátuma: 2019. január 23.).]

Az NHKV tevékenységével illetve mulasztásával kapcsolatban néhány, az interneten is elérhető határozatot vizsgálhattunk meg. Az ezekben kiszabott fogyasztóvédelmi bírságok a panaszkezelési határidő elmulasztásához, illetve a számlázással, felszólításokkal kapcsolatos mulasztásokhoz kötődnek.⁵⁸

ZÁRSZÓ

Egyetértünk azzal, hogy a közzolgáltatási szektorban változásokra volt szükség, ugyanakkor a 2012 óta zajló reform – egyelőre legalábbis – nem hozta meg a társadalom számára kívánatos eredményt. Bár valóban voltak hátulütői annak, amikor több száz közzolgáltató tevékenykedett az országban, azonban a szolgáltatók piacon maradásának feltétele volt a kintlévőségek és a szolgáltatási díjak beszedése. A lakosok személyesen kötöttek szerződést, fizethettek díjakat az ügyfélszolgálatokon. A számlázás is folyamatosan, szünet nélkül működött, nem csorbítva az NHKV elmaradásaihoz hasonló módon a fogyasztói érdekeket.

A jelenlegi rendszer véleményünk szerint úgy „fogyasztóbarát,” hogy csak a fogyasztók egyes, rövidtávú szempontjait (pénztárcáját) veszi figyelembe. Olyan fogyasztót feltételez, akitől csekély tájékozottság illetve tudatosság várható el a szolgáltatás jelentőségét és színvonalát illetően. Összességében inkább úgy látjuk, hogy a fogyasztói szempontok hátrébb sorolódtak másokhoz képest, mindezt ráadásul egy kiszámíthatatlanul változó szabályozási környezetben és a különböző logikájú jogágak, jogintézmények zavarba ejtő keveredése mellett (különösen veszjósló, hogy a szolgáltatásszervezésbe jelentős számú településen a katasztrófavédelmi igazgatóság belépésére volt szükség,⁵⁹ vagy az, hogy a koordináló szerv közhatalmi jellegű jogosítványokat is kapott).

58 Pest Megyei Kormányhivatal Fogyasztóvédelmi Főosztály PE/002/243-2/2018, PE/002/970-2/2018, PE/002/926-2/2018 sz. ügyek. Jellemző, hogy a határozatok egyike 30, míg egy másik 15 napos határidőt tekintett irányadónak az NHKV panaszkezelésére vonatkozóan. A hatóság honlapján egyébként további ügyeknek is van nyoma, de az adott tartalmat onnan eltávolították.

59 Horváth (2016a): i. m. 139.

A hatóságokhoz eljutó panaszok száma nem áll egyenes arányban a problémákkal. Ha ugyanis az emberek azt látják, hogy esetük nem egyedi, hanem tömeges, akkor alappal feltételezhetik, hogy a megoldás sem egyedi, hanem intézményi szintű kell, hogy legyen. A beadványok jelentős részben elmaradnak azért is, mert a hazai fogyasztói tudatosság általános jellemzője, hogy sokan nem tesznek panaszt, ha vásárlásukkal, fogyasztásukkal összefüggésben a szolgáltató, kereskedő részéről sérelem éri őket. A közszolgáltatási szektorra ez különösen jellemző Magyarországon, még a rendszerváltást megelőző idők beidegződéseként.⁶⁰ Ráadásul esetünkben a fogyasztóknak részben magával az állammal szemben kellene jogait érvényesíteniük, amire a kilátások nem feltétlenül tűnnek számukra kedvezőnek. Egy további meghatározó oka lehet a kifogások viszonylag alacsony számának a lakosság környezeti tudatosságában tapasztalható deficit, amit sajnos a közszolgáltatás jelenlegi helyzete, mint mindennapos fogyasztói tapasztalat tovább ronthat. A tartalmuknál fogva fogyasztói panaszként értelmezhető megkeresések jelentős arányban érkeznek az önkormányzatokhoz, amelyek azonban legfeljebb a közvetítő, békéltető informális szerepében segíthetnek már. Az ombudsmanhoz is érkeznek panaszok, aki azonban nyilvánvalóan csak az ügyek meghatározott részével – például a környezethez való jog sérelmével illetve egyes, a szabályozás és az intézményrendszer hiányosságaira visszavezethető típusproblémákkal – összefüggésben tud fellépni. Mindezek azt is mutatják, hogy a fogyasztóvédelmi hatóságokhoz érkező beadványok számából a fogyasztói tudatosságra, a szolgáltatás színvonalára vagy a panaszkezelési eljárás hatékonyságára vonatkozó következtetések csak kellő óvatossággal vonhatók le.

⁶⁰ Garai István – Újlaki-Váti László (szerk.): Fogyasztóvédelem Magyarországon civil szemmel, OFE, Budapest (2003) 96-99.

ÁRVA ZSUZSANNA

egyetemi docens

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Közigazgatási Jogi Tanszék

ÚJ KÖZIGAZGATÁSI ELJÁRÁS – HATÉKONYABB FOGYASZTÓVÉDELEM*

BEVEZETÉS, ELŐZMÉNYEK

Az utóbbi néhány évben lezajlott, a közigazgatást érintő változások közül talán a legnagyobb hatású és nagy visszhangot kapott újítás az új eljárási szabályok bevezetése volt egy törvénycsomag részeként. A közigazgatási szervek eljárását tekintve a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvényt (a továbbiakban: Ket.) az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (a továbbiakban: Ákr.) váltotta fel, de a csomag részét képezte a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (a továbbiakban: Kpr.) és a közigazgatási perekkel összefüggő bírósági szervezeti változások is. Az új közigazgatási eljárási szabályok kidolgozásával összefüggésben 180 törvény, 420 kormányrendelet és 470 miniszteri rendelet legalább részleges felülvizsgálata is megtörtént, amely miatt a

* A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

törvényjavaslathoz fűzött általános indokolás azt emelte ki, hogy az Ákr. elfogadása egyben deregulációs folyamatként is értelmezhető.¹ Ezen eljárási reform több tekintetben érintette a fogyasztóvédelmi hatóságok eljárását is.

Figyelemmel arra, hogy az Ákr. számos újítást vezetett be a 2017 előtt hatályban volt Ket-hez képest, így érdemes áttekinteni, hogy melyek azok az új jogintézmények, amelyek a fogyasztóvédelmi hatósági eljárás szempontjából valóban relevánsak lehetnek, és amelyek tükrében értékelhetővé válnak a reformok. Az Ákr. a közvélemény számára is jól érzékelhető változásokat hozott a közigazgatási eljárásjog egészét tekintve, amelynek talán legérzékenyebb és legtöbbet hangoztatott pontja a jogorvoslati rendszer átalakítása volt. A törvény által bevezetett novumok azonban nem merültek ki ennyiben, csupán ez volt az a szegmens, amely a legnagyobb sajtóvisszhangot kapta, többnyire a részletszabályok ismerete hiányában. A törvényjavaslathoz fűzött indokolás és a tudományos irodalom azonban leginkább az egyszerűsítés, a közigazgatási hatósági eljárás gyorsítása és a hatóságok közötti együttműködés elvét emelte ki az új kódexszel kapcsolatban, amelyhez szorosan kapcsolódik a végrehajtási szabályok és az erre vonatkozó szemlélet megváltozása is. A tanulmány szintén ezen csomópontokat veszi górcső alá a fogyasztóvédelem szemszögéből vizsgálva a változásokat.

1. AZ EGYSZERŰSÍTÉS

Az Ákr-t ismertető konferenciákon² elhangzottak alapján a változások kulcspontja az egyszerűsítés volt, hiszen a Ket. egyik legnagyobb ódiumává az vált, hogy az abban foglalt eleve nem kis mennyiségű szabályanyag a Ket. hatályon kívül helyezéséig folyamatosan tovább duzzadt, amelynek köszönhetően egy meglehetősen összetett, számos részletszabályt magába foglaló aprólékos eljárási jog kristályosodott ki. Ezzel szemben, amint azt Hajas Barnabás kiváló összegzése is bemutatta és konkrét számadatokkal is

1 Magyarország Kormánya: T/12233. számú törvényjavaslat az általános közigazgatási rendtartásról, Budapest, 2016. 53. [Elérhető: <http://www.parlament.hu/irom40/12233/12233.pdf> (letöltés dátuma: 2018. november 30.).]

2 Például Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Közigazgatási Jogi Tanszéke által „Közigazgatási bíráskodás válaszüton” címmel szervezett konferencia. 2016. október 10., Budapest.

alátámasztotta,³ az Ákr. mint norma terjedelme hozzávetőlegesen csupán a Ket. negyedét teszi ki, ami jelentős csökkenésnek és önmagában is egyszerűsítésnek tekinthető.

A mennyiségi változásokon túl is számos észszerűsítés történt azonban. Ezek közé sorolható az Ákr. hatálya is, hiszen az Ákt. bár szintén éppúgy elsődleges eljárási törvénynek minősül, mint a Ket, azonban a privilegizált eljárások hiánya már igen hangsúlyos és minőségi változást eredményez. Míg a Ket. ugyanis a kivett eljárások mellett számos privilegizált eljárást ismert és elismert, addig az Ákr. ilyen alkalmazására már nem ad lehetőséget. Így bár a kivett eljárások köre megváltozott, illetve bővült (például újként kerültek be az adó- és vámigazgatási eljárások⁴), immáron csupán arra van lehetőség, hogy más jogszabály az Ákr.-hez képest – az Ákr. szabályaival összhangban álló – kiegészítő szabályt tartalmazzon⁵. Ez utóbbira a Ket. is lehetőséget adott – a kivett és privilegizált eljárások mellett mintegy háromszintű megoldását alkalmazva –, azonban a privilegizált eljárások esetében éppen az általános eljárás jelleg került háttérbe, illetve szűnt meg. Tekintettel arra, hogy ezen privilegizált eljárások száma ráadásul folyamatosan nőtt, így az egész Ket. elsődlegessége kérdőjeleződött meg az idők folyamán, hiszen 2017 év végére már a Ket. 15 pontja mindösszesen 60 féle eljárást sorolt ebbe a körbe⁶. Ide tartozott a Ket. 13. § (2) bekezdés d) pontja alapján a termékek és a szolgáltatások forgalmazására, illetve értékesítésére, valamint az ezekkel összefüggő kereskedelmi gyakorlatokra vonatkozó követelmények ellenőrzésével, illetve a piacszabályozással kapcsolatos eljárásokban, ideértve a gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök és egészségügyi technológiák társadalombiztosítási támogatásával kapcsolatos eljárás is, amelyet a 2008. évi CXI. törvénnyel történt módosítás illesztett a privilegizált eljárások körébe. Ezen megoldással szemben az Ákr. azt is kifejezetten kimondja, hogy a kivett

3 Hajas Barnabás: Az Ákr. mint általános szabályrendszer. [Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/szakma/az-akr-mint-altalanos-szabalyrendszer/> (letöltés dátuma: 2018. november 30.).]

4 Az adóigazgatási eljárások kapcsán a törvényjavaslathoz fűzött általános indokolás is kiemelte, hogy ezek a mintaadó európai országokban is kivett eljárásoknak minősülnek. Magyarország Kormánya: i. m. 52.

5 Ákr. 8. § (3) bekezdés.

6 Hajas Barnabás: Általános közigazgatási rendtartás – Ket. kontra Ákr, Új magyar közigazgatás, 2016/4, 33-46. [Elérhető: http://www.kozszov.org.hu/dokumentumok/UMK_2016/4/03_Altalanos_kozig-rendtartas.pdf (letöltés dátuma: 2018. november 30.).]

eljárások között nem említett közigazgatási hatósági eljárásokra vonatkozó jogszabályok a törvény [Ákr.] rendelkezéseitől csak akkor térhetnek el, ha azt a törvény megengedi.⁷

A közigazgatási irodalom a privilegizált eljárások hiányát, mintegy a jogintézmény megszüntetését nem fogadta osztatlan lelkesedéssel és néhányan a szabályozás tartósságát megkérdőjelezve azok viszonylag rövid időn belül történő visszaszivárgására is esélyt láttak⁸; jelen tanulmány lezárásáig az Ákr. egyéves hatályban léte alatt nem történt ilyen irányú lépés.

2. A GYORSÍTÁS ELVE

2.1. *Automatikus döntéshozatal, sommás eljárás és teljes eljárás*

Az eljárás gyorsítását célzó rendelkezések bevezetése már a Ket. időszakában megkezdődött, így 2016-tól megjelent a függő hatályú döntés⁹, majd 2017-től a sommás eljárás, amely szabályokat a jogalkotó már az Ákr. koncepciójából vette át azok alkalmazási körét jelentősen kiterjesztve. Az Ákr. szabályrendszere több szinten is hozzájárul a gyors eljárás mint alapvető közigazgatási eljárási elv kiteljesítéséhez. Ezek egyike, hogy az eljárások körében három típus különböztethető meg: az automatikus döntéshozatal, a sommás eljárást, valamint a teljes eljárást, amelyek közül az első bevezetéséhez az e-közigazgatás térnyerése is hozzájárult és arra elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény is alkalmazandó. Ezen eljárás alkalmazásnak akkor van helye, ha a döntés mérlegelést nem igényel, nincs ellenérdekű ügyfél, a döntéshez szükséges valamennyi adat rendelkezésre áll, továbbá az automatikus döntéshozatal alkalmazását törvény vagy kormányrendelet kifejezetten megengedi. A sommás eljárás immáron általánossá vált a feltételek teljesülése esetén, azaz ha a hiánytalanul előterjesztett kérelem és mellékletei, valamint a hatóság rendelkezésére álló adatok alapján a tényállás tisztázott, és az ügyben nincs

⁷ Ákr. 8. § (2) bekezdés.

⁸ Lásd Csáki-Hatalovics Gyula Balázs: Az Ákr. szabályainak primátusa az egyes nemzetközi hatások tükrében. In: Csáki-Hatalovics Gyula Balázs – Szabó Krisztián (szerk.): Eljárásjogi kodifikáció – nemzetközi hatások, Budapest, Patrocinium (2018) 130.

⁹ A közigazgatási bürokráciacsökkentéssel összefüggő törvénymódosításokról szóló 2015. évi CLXXXVI. törvény nyomán.

ellenérdekű ügyfél. Sommás eljárásban a döntést nyolc napon belül meg kell hozni, ám ha az előírt feltételek valamelyike hiányzik, akkor teljes eljárást kell lefolytatni, amely esetben pedig függő hatályú döntést meghozatalára van mód. E körben garanciális elem, hogy amennyiben az automatikus döntéshozatali eljárásban és a sommás eljárásban hozott döntéssel szemben fellebbezésnek nincs helye, a döntés közlését követő öt napon belül az ügyfél kérheti, hogy a hatóság a kérelmét ismételten, teljes eljárásban bírálja el, így ezen eljárásban már lehetőség nyílik az esetleges hibák orvoslására.¹⁰

A kódex előkészítését végző Hajas Barnabás arra is felhívja a figyelmet, hogy az Ákr. szabályrendszere valóban garantálja az ügyintézési határidő betartását és annak általánossá válását, hiszen külön feltétel nélkül is a sommás eljárás alkalmazandó, míg ha annak feltételei hiányoznak, akkor a teljes hatályú eljárás lehetősége nyílik meg a függő hatályú döntés meghozatalával. Az Ákr. azonban a Ket-hez képest már a függő hatályú döntés alkalmazási körét is pontosítja azáltal, hogy figyelemmel van arra, hogy a közigazgatási szerv hallgatása adott esetben a közérdeket is sértheti, amely már egy nemkívánatos következménye volt a függő hatályú döntés alkalmazásának.¹¹

2.2. „Nettó” helyett „bruttó” ügyintézési határidő

Az Ákr. ügyintézési határidőkkel kapcsolatos egyik legfontosabb újítása, hogy a teljes eljárásra általánosan irányadó 60 napos határidőt általános és „bruttó”¹² jelleggel vezeti be, amely időtartam alatt valóban be kell fejezni az ügyet. Mindez alapvető jelentőségű változás mind az ügyfelek, mind a közigazgatási szervek számára. Több tudományos publikáció is rámutatott arra a tényleges helyzetre, hogy bár a Ket. tartalmazott szabályt az ügyintézési határidőre és annak be nem tartásának a következményeire nézve, azonban a Ket. más szabályai miatt mégis vajmi kevés esély volt arra, hogy egy átlagos érdemi ügyintézészt igénylő ügy egyáltalán észszerű határidőn belül befejeződjön. Emellett sajátos volt az is, hogy az ügyintézési határidő pontos kezdőnapját és a befejezésként figyelembe veendő aktust is később illesztette a szabályok közé a jogalkotó. Az ügyintézési határidőt ugyan számszerűen

¹⁰ Ákr. 42. §.

¹¹ Hajas (2016): i. m. 21.

¹² Magyarország Kormánya: i. m. 54.

nemcsak a Ket., de az azt megelőző államigazgatási eljárásról szóló 1957. évi IV. törvény is rögzítette már, azonban még a Ket. kihirdetésekor hatályos szövegezésében sem szerepelt az, hogy a határidő mikor jár le a hatóság számára. A jogi helyzet rendezetlenségét a bírósági gyakorlat sem korrigálta, így kezdetben a Ket. Szakértői Bizottság módszertani állásfoglalása rögzítette a határidő-számítás javasolt módját, amely állásfoglalás – hasonlóan más ilyen produktumhoz – kötelező erővel nem bírt. Először 2009. október 1-jétől¹³ épült be a Ket-be az a szabály, hogy az ügyintézési határidőn belül a hatóságnak a közlésről is intézkedni kell. Könnyen belátható, hogy ezt megelőzően a rendelkezés hiányában végrehajthatatlanok maradtak a határidő túllépését szankcionáló rendelkezések, hiszen a döntésre bármilyen dátum nyomtatható és valamely a postára adással kapcsolatos anomália következtében (pl. kisebb hatóság esetében az ügyintéző betegsége, szabadsága miatt) az ügyfélnek akár újabb heteket is várnia kellett, mire valóban lezárult az ügy. Ez a garanciálisnak számító elem mellett sem lehetett azonban általában előre tudni vagy megbecsülni, hogy az elsőfokú eljárás mikor fejeződik be, hiszen az ügyintézési határidőbe nem számított bele – többek között – a hatásköri vagy illetékességi vita egyeztetésének, valamint az eljáró hatóság kijelölésének időtartama, a jogsegélyeljárás időtartama, a hiánypótlásra, illetve a tényállás tisztázásához szükséges adatok közlésére irányuló felhívástól az annak teljesítéséig terjedő idő, a szakhatóság eljárásának időtartama, az eljárás felfüggesztésének időtartama vagy a kérelem, a döntés és egyéb irat fordításához szükséges idő és egyáltalán a szakértői vélemény elkészítésének időtartama, illetve például a kérelmező ügyfelet az eljárási költség előlegezésére kötelező döntés közlésére irányuló intézkedéstől az annak teljesítéséig terjedő idő. Mivel ezek közül a hiánypótlás az ügyek jelentős részében előfordult, míg más ügyekben pedig gyakran szükségessé vált szakértő, illetve jogszabályi előírás következtében a szakhatóság igénybevétele, az ügyek jelentős részben a tényleges ügyintézési idő a Ket-ben szereplő időtartam sokszorosára nőtt és a törvényi előírás csak mintegy „nettó” ügyintézési határidőként funkcionált. Egyes átmeneti helyzetekben pedig a hatóságok akár azért is generáltak hatásköri vitát, hogy az így adódó időtöbblettel¹⁴ gazdálkodva kiküszöböljék valamely szervezeti

13 Lásd 2008. évi CXI. tv. 23. §.

14 Ez az időtöbblet a hatásköri vita megegyezéssel történő rendezése hiányában jellemzően akár néhány

változás kapcsán keletkező ügyintézőhiányt, ami a szervezeti átalakítások miatt esetenként és átmeneti jelleggel jelentkezett, sokszor éppen a hatáskörök járási hivatalok részére történő átcsoportosítása esetén.

Az Ákr. által rögzített határidő ezzel szemben tehát bruttó elven működik, így az Ákr. 50. § (5) bekezdése alapján az ügyintézési határidőbe csak az eljárás felfüggesztésének, szünetelésének és – ha függő hatályú döntés meghozatalának nincs helye – az ügyfél mulasztásának vagy késedelmének időtartama nem számít be. Tekintettel azonban arra, hogy az elmúlt évek folyamán az eljárás felfüggesztésének lehetősége fokozatosan szigorodott, míg a szüneteléshez pedig az ügyfél akartnyilvánítása is szükséges, megállapítható, hogy az ügyfél kifejezett közrehatása hiányában az eljárásnak az objektív jellegű 60 napon belül be kell fejeződnie, ami az Alaptörvény XXIV. cikkében foglalt észszerű időn belül történő eljárás elvét is inkább kielégíti. Ugyanakkor Hajas Barnabás arra is felhívja a figyelmet, hogy az Alaptörvény P) cikkében foglalt szabályoknak megfelelően, amelynek értelmében természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége, egyes eljárások esetében az ügyintézési határidő kezdete az általános szabályoktól eltérhet. Szintén az általános szabályoktól történő eltérést engedi meg az Ákr. 50. § (3) bekezdése, amely a teljes eljárásban irányadó hatvannapos határidőnél hosszabb határidőt törvény, rövidebb határidőt jogszabály állapíthat meg.

Ilyen hosszabb határidőt állapít meg a fogyasztóvédelmet érintően a termékek piacfelügyeletéről szóló 2012. évi LXXXVIII. törvény, amelynek 17. § (4) bekezdése alapján a piacfelügyeleti hatóság piacfelügyeleti eljárásában az ügyintézési határidő a szokásos 60 helyett 70 nap és az ügyintézési határidőbe nem számít bele a tárgyalás időtartama. Szintén törvényben külön is rögzített határidő a fogyasztóvédelmi hatóság közszolgálatással kapcsolatos eljárására

hónap is lehetett.

vonatkozó ügyintézési határidő, amely jelenleg az általános szabályokkal ugyan egyezően, de külön is meghatározott módon 60 nap.¹⁵

A fentiek alapján megállapítható, hogy az Ákr. által előírt általános bruttó határidő-számítás következtében valóban sokkal gyorsabbá vált az ügyintézés, amelynek az átmeneti időszakban az is egy sajátos következménye volt, hogy amennyiben volt rá mód, akkor a hivatalbóli eljárásokat a hatóságok igyekeztek még a korábbi, számukra kedvezőbb szabályokat tartalmazó Ket. alapján megindítani.

2.3. Hatósági ellenőrzések, hivatalbóli eljárások

Kifejezetten a fogyasztóvédelmi eljárások során is releváns terület a hatósági ellenőrzések köre, amelyet – a Ket.-hez hasonlóan – az Ákr. is külön fejezetben szabályoz. A jogintézmény azon sajátosságát ugyancsak megőrizte a jogalkotó, hogy sajátos módon illeszkedik az általános eljáráshoz, amely szerint akár meg is előzheti azt – így például, ha a jogszabályi rendelkezések betartását kívánja a hatóság ellenőrizni –, de adott esetben az eljárás folyamatába is ékelődhet, például, ha konkrét hatósági határozatban foglalt kötelezettség végrehajtását kívánják ellenőrizni. Ugyanakkor az Ákr. sajátos felépítéséből adódóan, amely a kérelemre és a hivatalból indult eljárásokat elkülöníti egymástól, a hatósági eljárásra a hivatalbóli eljárás szabályait rendeli alkalmazni azzal együtt, hogy az ügyintézési határidő e körben nem irányadó, bár ahogyan azt Hajas Barnabás megjegyezte, annak alkalmazása sem kizárt.¹⁶ Az említett utaló szabályoknak köszönhetően így a hatósági ellenőrzés tényleges lefolytatására vonatkozó szabályok látszólag rövidültek és egyszerűsödtek, valójában azok a hivatalbóli eljárásra vonatkozó utaló szabályoknak köszönhetően csökkenhettek mennyiségileg, hiszen mögöttesen annak rendelkezéseit kell rá alkalmazni. Lényegi változás azonban, hogy míg a Ket. kifejezetten előírta jegyzőkönyv felvételét, addig az Ákr.-ben a hatósági ellenőrzés lezárásával összefüggésben ilyen nem találunk, kizárólag azokat az esetköröket, ha jogsértést tapasztal a hatóság. Ezt a hiátust orvosolandó került az Ákr.-be az a rendelkezés, amely szerint az ügyfél kérelmére lefolytatott hatósági ellenőrzés „sikeressége” esetén, azaz ha a hatóság jogsértést nem tapasztal, hatósági bizonyítványt állít

¹⁵ 1997. évi CLV. tv. 46. § (5) bekezdés.

¹⁶ Hajas (2016): i. m. 25.

ki, hivatalból folytatott hatósági ellenőrzés eredményéről pedig a hatóság az ügyfél kérelmére állít ki hatósági bizonyítványt. Ezt leszámítva azonban az eljárás kidolgozásában résztvevő Hajas Barnabás azt emelte ki, hogy a hatóság felelősségi körébe tartozik az eljárás megfelelő dokumentálása, amely különösen egy hatósági eljárás megindításánál döntő fontosságú.¹⁷ Különösen igaz ez a fogyasztóvédelmi ellenőrzések esetén, ahol a próbavásárlás és a mintavétel lehetőségét a fogyasztóvédelmi törvény írja elő.

A fogyasztóvédelmi eljárások szempontjából is lényeges szerkezeti változás volt a hatósági eljárások már említett külön alcím alá rendelése, valamint a hatósági ellenőrzés szabályainak a pontosítása, amely utóbbihoz kapcsolható rendelkezés volt azon szabály közbeiktatása is, amely szerint a nem konkretizált határidők esetében az eljárási cselekményre 8 napot biztosít a jogalkotó, ami elsősorban a hatósági ellenőrzések után és következtében megindult hivatalbóli eljárások megkezdődése szempontjából releváns.

Az Ákr. tehát a Ket-tel szemben élesebben különválasztotta a kérelemre és a hivatalból indult eljárásokat, amely utóbbiak egy külön fejezetben, az Ákr. VII. fejezetében kaptak helyet, amely kizárólag a kérelemre indult eljárásokhoz képesti eltéréseket tartalmazza. Az egyébként is objektívvá váló ügyintézési határidő kapcsán itt további megszorításokat is találhatunk, hiszen a hivatalbóli eljárásokban szünetelésnek nincs helye, és az ügyintézési határidőbe csak az eljárás felfüggesztésének időtartama nem számít be. A határidő túllépését pedig a jogalkotó akként szankcionálta, hogy ha a hatóság a hivatalbóli eljárásban az ügyintézési határidő kétszeresét túllépi, a jogsértés tényének megállapításán és a jogellenes magatartás megszüntetésére vagy a jogszerű állapot helyreállítására kötelezésen túl egyéb jogkövetkezményt nem alkalmazhat, és ebben az esetben ugyanazon ügyféllel szemben, ugyanazon ténybeli és jogi alapon nem indítható új eljárás.¹⁸

Fogyasztóvédelmi ügyekben ugyan az eljárások egy része bejelentés alapján indul meg, azonban ezeket mégsem tekinthetjük kérelemre indult eljárásoknak, hanem olyan közvetetten kérelemre indult eljárásoknak,

¹⁷ Hajas (2016): i. m. 25.

¹⁸ Ákr. 103. § (2)-(4) bekezdés.

amelyekre valójában a hivatalbóli eljárás szabályait kell alkalmazni. Ugyan az ügyintézési határidőt érintő megszorítások az észszerű időn belül történő eljárás elvét érintően kétségtől garanciális jellegűek és az alapvető jogok érvényesülését segítők, azonban nyilvánvaló tény, hogy a hatóságok számára kezdetben nehézséget okozott az új szabályoknak történő maradéktalan megfelelés és ilyen esetekben a bizonyítás és az ügy lezárása az előírt időtartamon belül. A hivatalbóli eljárások ugyan konkrét ügyféllel szemben zajlanak, azonban általánosságban a közérdek érvényesítését szolgálják és különösen igaz ez az olyan ügyekben, mint a fogyasztóvédelmi eljárások. A határidő túllépésének következményeként elmaradó jogkövetkezmény pedig ellentétben áll azzal, hogy a fogyasztók széles köre védelemben részesüljön. E vonatkozásban tehát a változó szemlélet mindenképpen kihívásokat okoz a hatóságok számára. A járási hivataloknak különösen fontos ezt összeegyeztetni a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. tv. (a továbbiakban: Fgytv.) 47/C. § (5) bekezdésében felsorolt azon esetkörökkel, amikor a hatóság számára kötelező a bírság alkalmazása, így ha a jogsértés a fogyasztók széles körét érinti vagy ha a tizennyolcadik életévüket be nem töltött személyek védelmét célzó jogszabályi rendelkezés megsértésére került sor.

3. EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS MELLÉRENDELTSÉG

A fogyasztóvédelmi igazgatásban résztvevő szervek szerteágazó jellege¹⁹ miatt, valamint a központi piacfelügyeleti információs rendszer működtetése és a hatékonyság növelése szempontjából különösen fontos az, hogy az eljárási törvény a hatóságok közötti együttműködést miként biztosítja. Az egyablakos ügyintézés elvét már a Ket. is bevezette a belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv implementálása következtében, azonban az Ákr. a Ket-hez képest is tovább pontosította és egyszerűsítette a szakhatóságokra vonatkozó szabályrendszert, amely mellett újdonságként jelentkezett a kapcsolódó eljárás, valamint a megelőző eljárás

19 Az általános és különös szervek rendszeréről lásd a korábbi időszakot tekintve Joó Imre – Szikora Veronika: A fogyasztóvédelem intézményrendszere, In: Szikora Veronika (szerk.): Magyar fogyasztóvédelmi magánjog - európai kitekintéssel, FOME, Debrecen (2010) 363-388., míg a jelenlegi időszak kapcsán Árva Zsuzsanna: Fogyasztóvédelem a közigazgatási reformok keresztmetszetében, In: Szikora Veronika – Árva Zsuzsanna (szerk.): A fogyasztók védelmének új irányai és kihívásai a XXI. században, DE ÁJK, Debrecen (2018) 295-312.

lefolytatására vonatkozó könnyítés.²⁰ Ezen szabályok közül a kapcsolódó eljárással összefüggésben bevezetett könnyítések önmagában is bírnak fogyasztóvédelmi relevanciával, hiszen egyes konkrét ügyfajtákban (például külföldről behozott jármű forgalomba helyezése) az ügyfélnek több, egymásra épülő eljárást kell kezdeményeznie és ezekben az ügytípusokban már részletesebb tájékoztatást kaphat, amely nyomán az ügyfél kérheti az iratok közvetlen továbbítását is a további hatóságnak.²¹ Ugyanakkor a közigazgatásban a területi²² és központi²³ szinten is lezajlott reformok szintén az együttműködés erősítése mellett hatnak, hiszen az integrált közigazgatási szervezetekben az együttműködés általános modellje (mint a szakhatósági eljárások) mellett egyéb alternatív megoldások is alkalmazhatók, „amelyek egyszerűbb és gyorsabb eljárásokat eredményeznek”²⁴, valamint figyelembe veszik a konkrét valóságos élethelyzeteket.

Az Ákr. megőrizte azt, a már a Ket. által bevezetett intézményt, amely lehetőséget ad arra, hogy a hatóság ne határozattal zárja az ügyet, hanem a hatóság és az ügyfél hatósági szerződést kössön egymással, hozzáátve, hogy ilyen esetben az ügyfél és a közérdek számára is előnyös megoldást tartalmaz a szerződés. Ugyan a hatósági szerződés megkötését bizonyos esetekben jogszabály is előírhatja, sőt bizonyos ügytípusok határozat helyett hatósági szerződéssel zárulhatnak (például műszaki vizsgáló állomások létesítése a korábban hatályos szabályok alapján²⁵), a hatósági szerződés megkötésére az esetek döntő többségében önkéntesen kerül sor. A jogintézmény klasszikus területe az építési igazgatás mellett éppen az erre teret adó fogyasztóvédelmi igazgatás, ahol már a kilencvenes évektől igyekeztek a mellérendeltség elvét érvényesíteni a klasszikus hatósági jelleg helyett²⁶. Ezt az arculatot a Fgytv.

20 Hajas (2016): i. m. 21-22.

21 Ákr. 45. §.

22 Lásd még Barta Attila: Területi államigazgatás Magyarországon, Gondolat, Budapest (2013) 145-153., valamint 164-176.

23 Lásd részletesen Árva: i. m. 302-306.

24 Magyarország Kormánya: i. m. 53.

25 A vizsgálóállomás engedélyezésének részletes eljárási szabályairól és a vizsgáló állomással kötendő hatósági szerződés tartalmáról szóló 302/2009. (XII. 22.) Korm. rendelet még kizárólagosan hatósági szerződéssel tette lehetővé az állomás létesítését, azonban a jelenleg hatályos 181/2017. (VII. 5.) Korm. r. már szakított ezzel a gyakorlattal.

26 Bencsik András: A fogyasztóvédelem szakigazgatási alapjai. In: Lapsánszky András (szerk.): Közigazgatási jog: fejezetek szakigazgatásaink köréből, Complex, Budapest (2013) 348-349.

mind a mai napig őrzi²⁷, amelynek érvényesítési módját és kereteit éppen az eljárási törvények biztosítják. Az Ákr. egyértelműsítette, hogy a hatósági szerződés szintén közigazgatási szerződés, de megőrizte a hatósági szerződés klaudikálóan kógens jellegét is a szerződésszegés következményei körében, amely alapján az ügyfél szerződésszegése esetén a szerződés végrehajtható okiratnak minősül²⁸, illetve az alapján a végrehajtás megindítható, amelyet az ügyfélnek el kell fogadnia, míg a hatóság részéről bekövetkező esetleges jogsértések miatt az ügyfélnek közigazgatási bírósághoz kell fordulnia a megállapítás, illetve kikényszerítés érdekében. Ez utóbbira legkésőbb a szerződésszegés tudomására jutásától számított harminc napon belül kerülhet sor, ám a bírósághoz fordulást megelőzően az ügyfélnek még a hatóságot a teljesítésre is fel kell szólítania.

A hatósági jogalkalmazás szuprematív jellegével szemben, a fogyasztóvédelmi eljárások szempontjából is releváns, hogy az ügyfélre vonatkozó rendelkezések között külön garanciális elemek vonatkoznak a kiskorúakra és a fogyatékossgal élő személyekre, amely által az Ákr. az Alaptörvény XV. cikkében foglalt jogok védelmét is biztosítani kívánja.²⁹

4. JOGORVOSLATI RENDSZER

Az elsőfokú eljárás lezárása után a jogorvoslati eljárás mint eshetőleges szakasz következhet, amelynek átalakítása a közvélemény számára is szembeűnő volt, illetve annak tűnt. Ugyanakkor a törvényjavaslat indokolása is kiemelte, hogy az évente induló többmillió hatósági ügynek csak mindössze 0,5%-ában nyújtanak be fellebbezést, ám ezen ügyek jelentős részében, csaknem az ötödében, bírósági felülvizsgálatot is kezdeményeztek,³⁰ ami azt jelenti, hogy a jogorvoslati kérelemmel érintett ügyek nagy valószínűséggel egyébként is bíróság elé kerülnek, miközben az ügýtípusok harmadában pedig a Ket. alapján is kizárt volt a fellebbezés. A jogorvoslati rendszer egésze kapcsán az indokolás még arra is rámutatott, hogy a bírósági felülvizsgálat fő jogorvoslati

27 Fgytv. 47. § (6) bekezdés.

28 A Ket. terminológiája alapján azonban az Ákr. tartalmilag ezzel azonosan rendelkezik.

29 Hajas (2016): i. m. 20.

30 Magyarország Kormánya: i. m. 54.

eszközzé emelése várhatóan a joggyakorlat egységességét is elősegíti és a bírói függetlenség folytán a korrupciós kockázat csökkentéséhez is hozzájárul.³¹

A jogorvoslati rendszer tekintetében az utóbbi időszakban az eljárásjogok ugyan szinte változatlan módon két nagy csoportot különböztettek meg, melyek közül az elsőbe az ügyfél által kezdeményezhető eszközök sorolhatók, míg a másodikba a hivatalbóliak, amely utóbbiakat a Ket. döntésfelülvizsgálati rendszereknek tekintette. Az Ákr. ezzel szemben visszatért a hivatalbóli jogorvoslatok elnevezéshez. Az első csoport kapcsán valóban gyökeres átalakítás történt a tekintetben, hogy főszabállyá a közigazgatási per vált, és a határozat elleni fellebbezés lehetősége arra a két estre szűkült, ha a határozatot a járási (kerületi) hivatal vezetője vagy – a képviselő testület kivételével – helyi önkormányzat szerve, vagy rendvédelmi szerv helyi szerve hozta meg. Figyelemmel azonban a járási hivatalok és a jegyző közötti hatáskörmegosztás alakulására, ez a változás valójában nem is jár akkora hatással, mint azt elsőre gondolhatnánk. A járási rendszer megteremtése előtt a jegyző minősült általános államigazgatási hatóságnak a legalsó szinten, amely szerv hozzávetőlegesen 500 fajta hatósági ügyben volt köteles eljárni. A járási hivatalok létrehozása után ezen ügyek fokozatosan kerültek és kerülnek át a járási hivatalokhoz, amely folyamat jelenleg is zajlik. A fogyasztóvédelem szervezetrendszerét utoljára a fogyasztóvédelmi hatóság kijelöléséről szóló 387/2016. (XII. 2.) Korm. r. alakította át, amely szerint fogyasztóvédelmi hatósági ügyekben a fővárosi és megyei kormányhivatal járási (fővárosi kerületi) hivatala, egyes meghatározott ügyekben pedig a fővárosi és megyei kormányhivatal megyeszékhely szerinti járási (fővárosi kerületi) hivatala, továbbá a Pest Megyei Kormányhivatal, valamint a fogyasztóvédelemért felelős miniszter jár el.³² Mivel a miniszter fő feladat- és hatásköre főként irányítási és jogalkotási jellegű feladatokra, valamint az együttműködési megállapodások megkötésére terjed ki, így a konkrét elsőfokú hatósági tevékenységek jelentős részét a járási (adott esetben a megyeszékhely járási) hivatalok végzik és csak kisebb részben a Pest Megyei Kormányhivatal, így a fogyasztóvédelmi hatósági ügyek jelentős részében a fellebbezés mint jogorvoslat rendelkezésre áll. Figyelemmel arra, hogy a Pest Megyei Kormányhivatal hatáskörébe elsősorban

31 Magyarország Kormánya: i. m. 54.

32 387/2016. (XII. 2.) Korm. r. 1. § (1) bekezdés.

eleve is a másodfokú ügyek tartoznak³³, amely döntésekkel szemben az Ákr. sem biztosít további fellebbezési lehetőséget és más elsőfokú hatáskörei pedig nem is feleltethetők meg a hatósági ügy definíciójának, elmondható, hogy a fogyasztóvédelmi ügyekben biztosított a fellebbezés lehetősége. Így a Pest Megyei Kormányhivatal végzi még a közigazgatási hatósági döntés bírósági felülvizsgálata esetén a bírósági döntés Fgytv. szerinti közzétételével kapcsolatos feladatokat, illetve hozzájárul a fogyasztóvédelmi hatáskörben eljáró járási hivatal, illetve a megyeszékhely szerinti járási hivatal által megkötendő hatósági szerződés érvényességéhez.³⁴ Ezen túl pedig ezen szervhez kell bejelenteni a képzések megszervezését, a közérdekű igényérvényesítés, valamint vezeti a Magyar Államkincstárnál azt a számlát, amelyre a fogyasztóvédelmi bírságok befolynak, illetve áellenőrzést végez a vezetékes PB-gázzal, a hulladék közszolgáltatás, a szennyvíz és a rezsicsökkentés végrehajtásával kapcsolatban.³⁵

A kérelemre induló jogorvoslatok száma az Ákr. hatályba lépése óta a korábbi négyről ugyan kettőre csökkent, azonban az újrafelvételi eljárás eltörlése a gyakorlatban alig érezhető, míg az Alkotmánybíróság eljárásának szabályai Hajas Barnabás szavait idézve okafogyottá váltak³⁶. E körben a fogyasztóvédelmi eljárások szempontjából lényeges, hogy a fogyasztóvédelem alapjogi relevanciával is bír, ugyanis a korábbi alkotmánnyal szemben a jelenlegi Alaptörvény az M cikk (2) bekezdésében rögzíti, hogy Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit, fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait³⁷.

33 387/2016. (XII. 2.) Korm. r. 1. § (4) bekezdés.

34 387/2016. (XII. 2.) Korm. r. 4. § (2)-(3) bekezdés.

35 387/2016. (XII. 2.) Korm. r. 3. § (3) bekezdés.

36 Hajas (2016): i. m. 23.

37 Ugyanakkor mindez az Alkotmánybíróság 8/2014. (III. 20.) AB határozatában akként értelmezte az említett rendelkezést, hogy „[a]z M) cikk (2) bekezdése második mondatából általánosságban az államnak az a kötelezettsége következik, amely – az Alaptörvényben szereplő alkotmányos értékek figyelembevételével – a fogyasztók érdekeit védő, az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben fellépő intézményrendszer létrehozására és fenntartására, továbbá a fogyasztók jogait biztosító jogszabályok megalkotására vonatkozik”. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az erre épülő alkotmányjogi panaszokat alapos indokolás nélkül is befogadná. Lásd pl. 3305/2018. (X. 1.) AB végzés, illetve a pénzügyi fogyasztóvédelem kapcsán Veres Zoltán: Gondolatok a fogyasztóvédelem alkotmányos rangra emelése kapcsán, különös tekintettel a pénzügyi fogyasztóvédelemre, Jogelméleti Szemle, 2013/1, 179-183. [Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/veres53.pdf> (letöltés dátuma: 2018. december 01.).]

A megfogalmazás kétségkívül tükrözi azt a kontinentális országokra jellemző szabályozási modellt, amelyben az államok a fogyasztói jogokat elsősorban a verseny szempontjait biztosítva védik és biztosítják.³⁸ Ugyanakkor az alapjogi rangra emelés nemcsak intézményi, hanem eljárási következményekkel is bír, amely miatt ezen ügyekben lehetőség nyílik egy bírósági döntés nyomán alkotmányjogi panasz igénybevitelére is.

A fenti módosítások eredményeként tehát a fellebbezés és a közigazgatási per maradt az új kódexben mint az ügyfél által kezdeményezhető jogorvoslati eszköz. Ezek közül általánossá ugyan az utóbbi vált, azonban az előbb említettek nyomán valóban fogyasztóvédelmi ügyekben a fellebbezés továbbra is igénybe vehető. A fellebbezés részletszabályait tekintve változás, hogy a fellebbezést indokolni kell és csak olyan új tényre lehet hivatkozni, amelyről az elsőfokú eljárásban az ügyfélnek nem volt tudomása, vagy arra önhibáján kívül eső ok miatt nem hivatkozott. Az Ákr. tehát megszüntette azt a hosszú éveken át adott lehetőséget, amely a fellebbezést mindenféle, adott esetben „mondvacsínált” okból is lehetővé tette, avagy az ügyfélnek lehetősége volt arra is, hogy egyes bizonyítékokat eleve a fellebbezési eljárásra „tartálékoljon”. A fellebbezés ilyen módon nemcsak másodlagos eszközzé, de indokoláshoz kötötté is vált. Ugyanakkor megmaradt a hatóság számára az a lehetőség, hogy a fellebbezés alapján a hatóság a jogszabályt sértő döntést módosítsa vagy visszavonja, vagy ellenérdekű ügyfél hiányában, amennyiben a fellebbezésben foglaltakkal egyetért, akkor a nem jogszabálysértő döntését is visszavonhatja, illetve a fellebbezésben foglaltaknak megfelelően módosíthatja.³⁹ Mindezen lehetőség hiányában a másodfokú döntést – amennyiben jogszabálysértő – megvizsgálja, ám döntése kapcsán nincs kötve a fellebbezésben foglaltakhoz, így adott esetben egy fogyasztóvédelmi bírságot kiszabó döntés – amennyiben új jogszabálysértéseket is feltárnak – súlyosítására is sor kerülhet. Kifejezetten az eljárás gyorsítását célzó rendelkezés, hogy ha a döntés meghozatalához nincs elég adat, vagy ha egyébként szükséges, a másodfokú hatóság tisztázza a tényállást és meghozza a döntést, amely nyomán tehát elkerülhető az a helyzet, hogy a másodfokú

³⁸ Bencsik: i. m. 340.

³⁹ Ákr. 119. § (1)-(2) bekezdés.

hatóság csupán megsemmisítse a döntést új eljárásra kötelezve az elsőfokon eljáró szervet, amely az ügyek valódi és érdemi befejezését segíti elő.⁴⁰

Fogyasztóvédelmi szempontból bár kevésbé jelentős azon rendelkezés, amely szerint az automatikus döntéshozatal, illetve a sommás eljárás alkalmazása esetén nincs lehetőség fellebbezésre, hiszen a már említettek szerint ilyenkor 5 napon belül a teljes eljárásban történő elbírálás kérhető.

Az Ákr. által elsődlegessé váló jogorvoslat, azaz a közigazgatási per kapcsán az Ákr. csupán a legfontosabb összefüggéseket tartalmazza, hiszen azt részletesen a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény szabályozza, míg a közigazgatási bíróságokat érintő szervezeti változásokat a 2018. évi CXXX. törvény határozta meg. E körben kiemelendő, hogy a 2016. év végi reformcsomag három részből állt, így annak a bírósági szervezetet érintő rendelkezései is voltak, amelyeket azonban az Alkotmánybíróság előzetes normakontroll eljárásban hozott 1/2017. (I. 17.) határozata megsemmisített a sarkalatosságra vonatkozó szabályok megsértése miatt. A 2018. december 21. napján kihirdetett, a közigazgatási bíróságokról szóló törvényt azonban a Parlament már minősített többséggel fogadta el, így kifejezetten is tartalmazza a sarkalatossági záradékot. Az új jogszabály részletes bemutatása nem jelen tanulmány feladata, annyit azonban mégis érdemes rögzíteni, hogy a jogszabály felállítja a közigazgatási törvényszékeket és a Közigazgatási Felsőbíróságot.

A közigazgatási perek bár már kívül esnek a közigazgatási szervek hatókörén, azonban az eljárás gyorsítása mint cél ezen eljárásokban is érvényesült. Így a bíróságoknak a korábban általános jellegű kasszációs jogköre megszűnt és helyette a reformatórius jogkör vált főszabállyá, amelynek köszönhetően elkerülhető az ügyek újraindulása a közigazgatási szerv előtt, majd egy esetleges újabb jogorvoslati eljárási kör és rosszabb esetben egy ismételt megsemmisítés és új eljárásra kötelezés, amely miatt akár éveket is húzódhatott egy ügy tényleges befejezése, figyelemmel az ügyintézési határidő fent már említett nettó jellegű szabályozására.

⁴⁰ Ákr. 119. § (6) bekezdés.

5. VÉGREHAJTÁS

A hatósági eljárások utolsó eshetőleges szakaszát a végrehajtási eljárás jelenti, amelynek előfeltétele a döntés véglegessé válása és az önkéntes teljesítés elmaradása.⁴¹ Az Ákr. szakított a jogerő mint terminus technikus közigazgatási hatósági eljárásokban történő használatával, ami egyébként is nehezen értelmezhető volt az ügyfelek számára.⁴² Figyelemmel az anyagi és alaki jogerő közötti különbségekre és a mintaadó német-osztrák jogtudományban alkalmazott terminológiára, az Ákr. ezek helyett a döntés véglegessé válását mint fogalmat vezette be, amely plasztikusan fejezi ki, hogy a végleges döntésen a közigazgatási hatóság már nem változtathat, kivéve a törvényben meghatározott eseteket. A véglegesség a döntés közlésével áll be, amely végrehajthatóvá válik, ha azt a kötelezett nem teljesíti.

A végrehajtást – ha törvény, kormányrendelet vagy önkormányzati hatósági ügyben helyi önkormányzat rendelete másként nem rendelkezik – az állami adóhatóság fogatosítja.⁴³ Ilyen esetben az Ákr. szabályait nem is kell alkalmazni⁴⁴, hiszen az adóigazgatási eljárások a kivett eljárások körébe tartoznak és az adóhatóság végrehajtási eljárását az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény tartalmazza. Figyelemmel arra, hogy a fogyasztóvédelmi szabályok az általános körbe tartoznak, a fogyasztóvédelmi bírság behajtása ezután az adóigazgatási eljárásban található köztartozásokra vonatkozó szabályok szerint zajlik.

Mivel az Ákr. is lehetővé teszi azonban a fent említett módon kiegészítő szabályok megalkotását, a végrehajtást érintő lényeges változás, hogy a fogyasztóvédelmi hatóság elsőfokú határozatát azonnal végrehajthatónak nyilváníthatja, ha hatósági szerződést megszegő ügyféllel szemben kell jogkövetkezmény megállapítani vagy környezetvédelmi okból, illetve a fiatalkorúak fizikai, szellemi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődésének védelme érdekében, továbbá jogsértő tartalmú kereskedelmi kommunikáció vagy

⁴¹ Ákr. 132. §,

⁴² Ákr. 82. §-hoz fűzött indoklás. Magyarország Kormánya: i. m. 90.

⁴³ Ákr. 134. § (1) bekezdés.

⁴⁴ Ákr. 131. § (2) bekezdés.

internetes honlapesetén. Ezekben az esetekben egyébként a fogyasztóvédelmi hatóság határozatát – jogorvoslatra tekintet nélkül – közzé is teszi.⁴⁵

ÖSSZEGZÉS

Az Ákr. sok tekintetben valódi egyszerűsítést és gyorsítást hajtott végre, az egyszerűsítés, mint fő célkitűzés megvalósítását némiképpen árnyalja, hogy 2020. január 1-jétől hatályba lép a közigazgatási szabályszegésekről szóló 2017. évi CXXV. törvény, amely mintegy általános szankciókódexként érvényesül. A kódex hatályba lépésével összefüggésben szükségessé vált az átmeneti szabályok megalkotása, amelyet a közigazgatási szabályszegések szankcióinak átmeneti szabályairól, valamint a közigazgatási eljárásjog reformjával összefüggésben egyes törvények módosításáról és egyes jogszabályok hatályon kívül helyezéséről szóló 2017. évi CLXXIX. törvény tartalmaz. Ennek 10. §-a a fogyasztóvédelemről szóló törvénybe illesztett egy utaló szabályt, amely a Kormányt hatalmazza fel, hogy a fogyasztóvédelmi hatóság által – közigazgatási hatósági hatáskörben eljárva – alkalmazandó kiegészítő eljárási szabályokat rendeletben meghatározza, amely rendelet jelen tanulmány lezárásáig még nem született meg. Ugyanakkor bár érthető azon célkitűzés, amely az Ákr. szétaprózódását kívánja meggátolni és igyekszik annak állandóságát biztosítani, azonban az utaló szabályok nagy száma a jogalkalmazók munkájának a megkönnyítése ellenében hat. Az eljárásjogi egyszerűsítés csak a jogalkalmazás egyik – bár jelentős – szelete, hiszen a közigazgatási hatóságoknak az egyébként igen szerteágazó anyagi jogi szabályokat kell alkalmaznia, ami különösen igaz ez az olyan új jogterületeken, mint a fogyasztóvédelem.⁴⁶

Az ügyintézési határidő bruttó jellegűvé válása szintén egyértelműen az eljárások gyors befejezését szolgálja, azonban a gyors eljárás csak részben teszi a közigazgatás működését hatékonyrá, egyes esetekben azonban a jogsértések felderítése ellenében hathat, hogy a hatóságnak a 60 napos határidő alatt

⁴⁵ Fgytv. 51. § (1) bekezdés.

⁴⁶ Trócsányi László Igazságügyi Miniszter is kiemelte, hogy az olyan új jogterületeken, mint amilyen a fogyasztóvédelem is, „szinte ontják az új jogszabályokat”. [Elérhető: <http://www.jogiforum.hu/hirek/37755> (letöltés dátuma: 2018. december 01.).]

mindenképpen le kell zárnia az ügyet. Különösen igaz ez a fogyasztóvédelemben oly jellemző hivatalbóli eljárásokra, ahol egyrészt érvényesíteni kell azt az eljárási szabályt, hogy a határidőt kétszeresen túllépő hatóság, a jogsértés tényének megállapításán és a jogellenes magatartás megszüntetésére vagy a jogszerű állapot helyreállítására kötelezésen túl egyéb jogkövetkezményt nem alkalmazhat, és ugyanazon ügyféllel szemben, ugyanazon ténybeli és jogi alapon nem indítható új eljárás, miközben a Fgytv. 47/C. § (5) bekezdése meghatározza azon esetköröket, amikor a hatóság számára kötelező a bírság alkalmazása.

Összességében tehát a változás kétségkívül kedvező irányba mutat, azonban a jogalkalmazó szervek számára megfelelő időt kell biztosítani nemcsak az eljárási, de a szervezeti változások kezelésére is, amely átmeneti időszakban akár a jogérvényesítés hatékonysága is csorbát szenvedhet ideiglenesen.

NÁDAS GYÖRGY

egyetemi docens

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék

ÁLTALÁNOS SZERZŐDÉSI FELTÉTEL-E A KOLLEKTÍV SZERZŐDÉS?*

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Eörsi Gyula megjegyzi, hogy a modern gazdaságos termelés – a tömeges sorozatgyártás, a félig és teljesen automatizált munkafolyamatok – messze menő műszaki szabványosítást igényelnek, és ez a szerződési feltételek szabványosítása irányába hat. Rámutat, hogy a gazdaságosság azt kívánja, hogy a feleknek ne kelljen minden esetben tövéről-hegyére megvitatni az ilyen tárgyú szerződések minden feltételét, hanem álljanak a rendelkezésükre kész szerződés sémák, amelyek a szerződések túlnyomó részénél a leginkább alkalmazkodnak a gazdasági-műszaki adottságokhoz, és amelyek segítségével a szerződéskötés egyszerűbb, gyorsabb, tehát olcsóbb.¹

* A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

1 Eörsi Gyula: Kötelmi jog. Általános rész, Tankönyvkiadó, Budapest (1988) 41.

Az ma már természetes a magánjog világában, hogy tömegesen jönnek létre szerződések általános szerződési feltételek alkalmazásával. Az azonban, hogy mindez a munkajog szabályozási körében is megjelenik vagy megjelenhet, a mai napig kérdéses. A munkajog által szabályozott kötelmi viszonyok igen sokrétűek és sok irányban ágaznak el, hiszen az individuális és a kollektív munkajog területén is ismertek olyan szerződések, olyan jogviszonyok, amelyek egyértelműen a megállapodás jegyeit mutatják.²

1. ÁLTALÁNOS SZERZŐDÉSI FELTÉTELEK AZ INDIVIDUÁLIS MUNKAJOGBAN

Az általános szerződési feltételekkel kapcsolatosan a Polgári Törvénykönyv, illetve a polgári jog egyik fontos követelménye, hogy az általános szerződési feltételek semmiképpen sem lehetnek tisztességtelenek.³ Azonban az teljesen egyértelmű, hogy az általános szerződési feltételekhez is szükséges az a minimális konszenzus, hogy az általános szerződési feltételt a másik fél mindenképpen elfogadja.⁴ Ehhez képest kell, illetve lehet vizsgálni a kollektív szerződések jellegét, illetve azt, hogy milyen mértékben tekinthetők legitimnek azok a kollektív megállapodások, amelyek a jelenleg hatályos munkajogi szabályok szerint köttenek. Már olyan értelemben mindenképpen, hogy a hatályos szabályozás a szerződéskötési képességet újradefiniálta, hiszen az a szakszervezet jogosult kollektív szerződést kötni, amely az adott hatályossági körben igazolja, hogy munkaviszonyban álló tagjainak száma eléri a munkáltatóval munkaviszonyban álló – munkáltatói érdekképviselői szervezet által kötött szerződés esetében a kollektív szerződés hatálya alá tartozó – munkavállalók létszámának tíz százalékát.⁵

Az individuális munkaviszonyok világában a munkáltatói szabályzat egyértelműen az általános szerződési feltétel irányába ható jogintézményként

² Egyértelműen ilyennek tekinthető a kollektív szerződés (Mt. 276-277. §) és az üzemi megállapodás (Mt. 267-268. §).

³ Ez következik a Ptk. 6:103. § (3) bekezdéséből, amely szerint a vállalkozás és a fogyasztó közötti szerződés részévé váló tisztességtelen szerződési feltétel semmis.

⁴ Leszkoven László: Az általános szerződési feltételek útján létrejövő szerződések, *Gazdaság és Jog*, 2014/10, 6.

⁵ Mt. 276. § (2) bekezdés.

értékelhető, illetve értelmezhető.⁶ A Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (Mt.) az általános szerződési feltételt nem definiálja, ebből következően a Ptk. vonatkozó rendelkezéseiből indulhatunk ki.⁷ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 6:77. § (1) bekezdés szerint általános szerződési feltételnek minősül az a szerződési feltétel, amelyet az alkalmazója több szerződés megkötése céljából egyoldalúan, a másik fél közreműködése nélkül előre meghatározott, és amelyet a felek egyedileg nem tárgyaltak meg. Ehhez képest az Mt. 17. § (1) bekezdése szerint a munkáltató a 15-16. §-ban meghatározott jognyilatkozatait általa egyoldalúan megállapított belső szabályzatban, vagy egyoldalúan kialakított gyakorlat érvényesítésével (a továbbiakban együtt: munkáltatói szabályzat) is megteheti.

A fenti rendelkezések egybevetéséből álláspontom szerint okszerűen juthatunk el addig a következtetésig, hogy a munkáltató szabályzata általános szerződési feltételként is értelmezhető.⁸ A bírói gyakorlat is megerősíti, hogy annak megítélésénél, miszerint általános szerződési feltételnek minősül-e egy kikötés, kizárólag annak a körülménynek van relevanciája, hogy annak tartalmát az alperes alkufolyamat eredményeként, a fogyasztóval közösen vagy maga az alperes, előre, több szerződés megkötése céljából a fogyasztó kizárásával határozza meg,⁹ ami álláspontom szerint megfelelően irányadó az individuális munkajog nyilatkozataira és megállapodásaira. A munkafeltételek kialakítása, az esetleges díjazási formák meghatározása, a munkaidő beosztása mind olyan alakító jog, hatalmasság¹⁰ a munkáltató oldalán, amelyek gyakorlását a fent említett szabályzat kiadása útján is megteheti. E körben az a kérdés is felvethető, hogy az egyedi munkaszerződés minek minősül.¹¹ Az esetek döntő többségében a munkáltató által előkészített okirat aláírásával

6 Gyulavári Tamás – Kun Attila: Munkáltatói jogalkotás? A munkáltatói szabályzatok szerepe a munkajogi szabályozásban, Magyar Jog, 2012/3, 157-170.

7 Az Mt. 31. §-a alkalmazni is rendeli a munkaviszonyban a Ptk. általános szerződési feltételeket szabályozó rendelkezései közül a 6:77-78. §, 6:80. § és 6:81. §-át.

8 Gyulavári Tamás – Kun Attila: A munkáltatói szabályzat az új munka törvénykönyvében, Magyar Jog, 2013/9, 556-567.

9 Fővárosi Ítéltábla 4.Pf.21.272/2011/10.

10 Bíró György (szerk.): Általános tanok és személyek joga. Második kiadás, Novotni, Miskolc (2014) 136-137.

11 Gyulavári Tamás és Kun Attila szerint a munkaszerződés is lehet blankettaszerződés. Gyulavári – Kun (2013): i. m. 556-567.

jön létre ténylegesen a munkaviszony, így a munkavállaló érdemi tárgyalási pozíciót nem is foglal el, hiszen már előre gyártott, elkészített szerződés kerül a részéről is aláírásra. Joggal merül fel a kérdés, hogy ilyen konstrukcióban a szerződési szabadság, az alkupozíció, a munkavállaló érdekeinek érvényesítési lehetősége milyen mértékben biztosított. A szerződési feltételek részletes megtárgyalása, az ajánlat, az ellenajánlat érdemben történő megvitatása tehát az esetek túlnyomó többségében szóba sem kerül.

2. A KOLLEKTÍV SZERZŐDÉS ÁLTALÁNOS SZERZŐDÉSI FELTÉTEL JELLEGE

A munkajogi környezetből adódó másik sajátosság, amely a magánjogi jogviszonyok és a magánjogi szabályozás között létrejövő szerződésekhez képest jelentős különbség, hogy míg a magánjogi jogviszonyokban a szerződő felek igyekeznek minél pontosabb és szélesebb körű szabályozási keretet biztosítani a szerződéses viszonyokban azáltal, hogy a szerződés részletes feltételrendszert határoz meg a szolgáltatás és ellenszolgáltatás teljesítése vonatkozásában, a munkajogi jogviszonyokban a munkáltató, amely a jogviszonyban betöltött pozíciójából eredően alapvetően diktálja a szerződési feltételeket, igyekszik minél szűkebb tartalmi keretek között létrehozni a munkaviszonyt, ezzel biztosítva azt a mozgásteret, amelyet egyébként éppen a fent idézett és a munkáltatói szabályzat kiadását lehetővé tévő szabály is megenged.

Az érdemi tárgyalásokra vonatkozó munkáltatói igényt, vagy az ilyen irányú szándékot tovább gyengíti a kötelező legkisebb munkabérre vonatkozó jogszabályi környezet, hiszen ezek a rendelkezések a munka díjazása vonatkozásában is jelentős mértékben megszabják a felek szerződéses pozícióinak határát, leszűkítve azokat a lehetőségeket, amelyek mentén a felek a szerződés feltételeiről érdemben tárgyalhatnának. A munkaviszony sajátosságából következik, hogy alapvetően a munkavégzés feltételeit, a munkaszerződés teljesítésének körülményeit a munkáltató határozza meg, a munkaidő beosztásával, a pihenőidők meghatározásával, a szabadság kiadásával, a munkavégzés egyéb feltételeinek biztosításával olyan helyzetbe hozza a jogalkotó munkáltatót, amely messze túlmutat a magánjogi szerződéses viszonyokat létrehozó jogalanyok jogosultságain.

Ezen az egyoldalúságon enyhíthet valamelyest a kollektív munkajog intézményrendszere.¹² A kollektív munkajog két intézmény köré is szerződéses kapcsolatrendszerrel telepít, jelesen a szakszervezet kollektív szerződést, az üzemi tanács normatív tartalmú üzemi megállapodást köthet. A tanulmány címében feltett kérdésre nyilvánvalóan nem adható egyértelmű válasz, tekintettel arra, hogy a kollektív szerződés mint jogintézmény kötelmi jogviszonyt feltételez a felek között, így az általános szerződési feltétel törvényi definíciója nem feltétlenül igaz a kollektív szerződésre,¹³ azonban, miután a szerződést kötő felek a kollektív szerződés normatív tartalmában is megállapodnak, az már anélkül válik az adott hatályossági körben valamennyi munkavállalóra nézve kötelező szabállyá, hogy velük a munkáltató ezeket a feltételeket egyenként megtárgyalta volna.

A kollektív megállapodásnak markánsan elkülönülő két része van, amelyek közül az egyik, mely a szerződéskötő felek belső viszonyainak szabályait igyekszik rendezni, nem tekinthető sem általános szerződési feltételnek, sem szabályzatnak, hiszen a kollektív szerződést kötő felek egymás közötti kapcsolatrendszerét igyekeznek ebben a részben a felek megállapodásukkal szabályozni.¹⁴ Ezzel szemben a munkaviszonyra vonatkozó szabályok megalkotása körében már jól kimutathatók azok a jegyek, amelyekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a munkavállalók vonatkozásában a kollektív szerződés igenis olyan szerződési feltételrendszer, melyet velük sem a munkáltató, sem a szerződés kötésére jogosult szakszervezet egyedileg nem tárgyal meg, az a feltételrendszer azonban mégis a munkaszerződésük, illetve a munkaszerződés alapján létrejövő munkaviszonyuk meghatározó részévé válik.¹⁵

Lényeges kérdés annak vizsgálata, hogy kinek áll érdekében ilyen típusú szerződéses megállapodást létrehozni. A munkáltató oldaláról közelítve a kérdést, azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy a jó kollektív szerződés munkáltatói érdek, hiszen szabályozott keretek között folyamatos

12 Gyulavári – Kun (2012): i. m. 157-170.

13 Lőrincz György: A munkaviszonyból keletkező kötelmek szabályozásáról, *Gazdaság és Jog*, 2014/12, 6.

14 Mt. 277. § (1) bekezdés a) pont.

15 Kiss György: Az új Ptk. és a munkajogi szabályozás, különös tekintettel az egyéni munkaszerződésekre, *Polgári Jogi Közlemények*, 2000/1, 3-17.

együttműködés alakítható ki a szerződést kötő szakszervezettel vagy szakszervezetekkel, másrészt a normatív tartalmi egységben olyan lehetőségeket és felhatalmazásokat kap a munkáltató, amelyek az egyedileg megtárgyalt szerződések kapcsán nem, vagy csak nagy nehézségek árán lennének elérhetők.¹⁶

A kollektív szerződés alkalmazása, alkalmazhatósága, illetőleg a szerződéskötési érdek a munkavállalók oldaláról már közel sem ilyen egyértelmű álláspontom szerint. A munkavállalói igényérvényesítés a kollektív megállapodások körében a szakszervezeteken keresztül artikulálható, tekintettel arra, hogy a kollektív szerződés kötésére a szerződéskötési képességgel rendelkező szakszervezet jogosult.¹⁷ A hatályos szabályozás ezt a képességet a munkavállalói létszám 10%-át megjelenítő taglétszámhoz köti. Önmagában már ez a viszonylag alacsonyan meghatározott legitimációs küszöb is kérdéseket vet föl a munkavállalói érdek egyértelmű és kifejezhető megjelenítése kapcsán.

A munkavállalók oldaláról komoly jelentőséggel bírhat a kollektív szerződés léte vagy éppen annak hiánya. Hiszen a kollektív szerződés létéről vagy annak hiányáról már a munkaviszony létesítésekor a munkáltató írásban tájékoztatni köteles az új munkavállalót.¹⁸ Az Mt. 46. §-ából természetesen az is következik, illetve következnie, hogy amennyiben a kollektív szerződéssel kapcsolatosan bármilyen változás következik be a munkáltatónál, úgy arról is az Mt. 46. §-ában meghatározott módon tájékoztassa a munkáltató a munkavállalókat. A kollektív szerződésben szabályozott és az egyedi munkaszerződéseket is érdemben meghatározó rendelkezések változása olyan, a munkavállalótól függetlenül bekövetkező módosítás lesz, amellyel összefüggésben a munkavállaló jogi védelmet egyedi jogvitában, vagy a munkáltatóval történő konzultáció kapcsán nem kap, illetve nem is kaphat. A kollektív szerződéssel összefüggésben felmerülhet annak a vizsgálata, hogy megfelelő-e valamennyi rendelkezés a jogszabályoknak vagy a munkaviszonyra vonatkozó

¹⁶ Szalma József: A munkaszerződés, a szolgálati szerződés és a kollektív szerződés, Magyar Jog, 2014/1, 55.

¹⁷ Mt. 276. § (1) bekezdés b) pont.

¹⁸ Mt. 46. § (1) bekezdés g) pont.

szabálynak. Amennyiben a válasz nemleges, úgy természetesen merül föl az érvénytelenség kérdése, azonban a munkavállaló a kollektív szerződéssel kapcsolatos jogvitát csak rendkívül korlátozott körben indíthat megítélésünk szerint, tekintettel arra a tételes jogi szabályra, amely a semmisségre történő hivatkozást az érdekelt fél vonatkozásában biztosítja. Az érvénytelenség szabályainak ilyen viszonylag szűkebb körű alkalmazása azt is jelenti egyben, hogy a kollektív szerződés érvénytelenségével kapcsolatban a fenti Mt. 27. § hívható fel, amely szerint semmis az a megállapodás, amely munkaviszonyra vonatkozó szabályba ütközik, vagy munkaviszonyra vonatkozó szabály megkerülésével jött létre, vagy nyilvánvalóan a jó erkölcsbe ütközik. A (2) bekezdés a színlelt megállapodás semmiségét mondja ki, illetőleg azt, hogy ha pedig a megállapodás más megállapodást leplez, azt a leplezett megállapodás alapján kell megítélni. A semmis megállapodás a 27. § (3) bekezdése alapján érvénytelen, kivéve, ha ahhoz a rendelkezést megállapító munkaviszonyra vonatkozó szabály más jogkövetkezményt fűz. Semmisségre az érdekelt határidő nélkül hivatkozhat. A megállapodás semmiségét a bíróság hivatalból észleli. A semmiség megállapítása tehát egy kollektív szerződés esetében is csak akkor szóba jöhető lehetőség, ha az Mt.-ben meghatározott semmiségi ok mutatható ki a kollektív szerződés oldalán. Ezzel együtt azonban rögzíthető az is, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményei vonatkozásában az Mt. 31. §-a révén a Ptk. szabályai is alkalmazhatók, alkalmazandók, ami adott esetben a helyzet tisztázása helyett további kérdéseket vethet fel¹⁹ a két törvénykönyv eltérő szabályozási elvei folytán, amely kérdések megválaszolásában nem ad eligazodást az esetjog sem.²⁰ Az Mt. 31. §-a a Ptk. alkalmazási körét, illetve alkalmazási lehetőségeit egyébiránt tételesen meghatározza, ebből következően a Ptk. egyéb szabályai nem alkalmazhatók a munkajogviszonyokban.

A polgári jog az általános szerződési feltételek alkalmazhatóságát bizonyos korlátokhoz, illetőleg szabályok alkalmazásához köti. Lényeges megítélésünk szerint az, hogy az általános szerződési feltétel akkor válik a szerződés részévé, ha alkalmazója lehetővé tette, hogy a másik fél annak tartalmát

19 Petrovics Zoltán: A kollektív szerződés érvénytelensége. In: Pál Lajos – Petrovics Zoltán (szerk.): Visegrád 15.0 – A XV. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai, Wolters Kluwer, Budapest (2018) 437.

20 Balogh Áron Péter: A kollektív szerződések nem létezése és érvénytelensége, Miskolci Jogi Szemle, 2017/2, 151.

a szerződéskötést megelőzően megismerje, és ha azt a másik fél elfogadta.²¹ A kollektív szerződések vonatkozásában az előírás nem ennyire rigorózus, ahogyan arra már utaltunk, a munkáltató arról tájékoztatja a munkavállalót, hogy kollektív szerződés hatálya alatt áll-e vagy sem. Az persze más kérdés, hogy ez a tájékoztatás megfeleltethető-e annak a követelménynek, amelyet a Polgári Törvénykönyv az általános szerződési feltételekkel összefüggésben megkövetel.²² Amennyiben általános szerződési feltételként értelmezzük a kollektív szerződést, akkor igaz-e a fentebb kifejtett tétel, amely szerint a munkavállaló nem szerződő fél a kollektív szerződés vonatkozásában, és mint ilyen a megtámadás jogával sem élhet? A feltett kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy amennyiben az általános szerződési feltételként definiált kollektív szerződésnek részesévé válik az egyedi munkavállaló, akkor a szerződést megtámadhatja, feltéve, hogy az Mt.-ben meghatározott megtámadási jogcímeiket megfelelően igazolni képes.²³

A kérdés az az, hogy vajon a Ptk. 6:77. § (1) bekezdésében szabályozott általános szerződési feltétel mennyiben alkalmazható a kollektív szerződések vonatkozásában. Véleményünk szerint általános szerződési feltételként csak korlátozott körben, hiszen nincs arról szó, hogy a kollektív szerződés alkalmazója több szerződés megkötése céljából egyoldalúan a másik fél közreműködése nélkül előre meghatározott volna, és amelyet a felek egyedileg nem tárgyaltak meg, hiszen a szakszervezettel, mint a kollektív szerződés kötésére jogosult másik féllel, a feltételek megtárgyalásra kerültek. Azonban az egyes munkavállalókkal a kollektív megállapodás rendelkezései nem kerültek megvitatására, így ebben az értelemben mindenképpen azt az álláspontot képviselhetjük, hogy bizonyos mértékig a kollektív szerződés

21 Ptk. 6:78. § (1) bekezdés.

22 Az Mt. által is alkalmazni rendelt Ptk. 6:77-78. §-ának kizárólag az az értelmezés felel meg, miszerint fenn kell állnia a megtárgyalás reális lehetőségének, ami amellett, hogy a szerződési feltételt a szerződő fél megismerhette, illetve erről nyilatkozik, azt is magában foglalja, hogy valóban legyen esélye a módosításra, és az általános szerződési feltételt ily módon fogadja el. Leszkoven: i. m. 4. Vékás Lajos is utalt a jelenlegivel azonos módon fogalmazó 1959. évi Ptk. kapcsán arra, hogy helyesebb lenne a „nem volt módja a klauzula tartalmát alakítani (befolyásolni)” fordulat használata, így ebből is következik, hogy nem pusztán a megismerésnek, hanem a feltétel tényleges tartalmának alakítására való reális lehetőségnek van jelentősége. Vékás Lajos: Javaslat az általános szerződési feltételek Ptk.-beli szabályozásának kijavítására, Jogtudományi Közlöny, 2000/12, 485-492.

23 Mt. 28. §.

tekinthető általános szerződési feltételnek.²⁴ A kollektív szerződés ebből következően tehát anélkül válik a munkaszerződés részévé, és határozza meg a munkaviszony tartalmát, hogy a munkavállaló azt előzetesen megismerte volna, a kollektív szerződésben foglalt feltételeket elfogadta volna.

A Ptk. szerint a másik felet arról az általános szerződési feltételről, amely lényegesen eltér a jogszabályoktól, vagy a szokásos szerződési gyakorlattól, külön tájékoztatni kell.²⁵ Ennek a rendelkezésnek a munkajogban történő megjelenítése igen lényeges lenne, tekintettel arra, hogy a Munka Törvénykönyve a kollektív szerződés esetében az egyes címek végén külön felhatalmazó rendelkezésekkel segíti elő a kollektív alkuk minél szélesebb körben történő megkötését. Ez azt is jelenti, hogy a kollektív szerződésben a szerződő felek a jogszabályi rendelkezésekhez képest eltérő megállapodást is köthetnek.

A kollektív szerződések jogi megítélését továbbá árnyalja az a rendelkezés, amely szerint a kollektív szerződésben foglalt feltételek nem csak az azt kötő felekre, illetőleg nem csak annak a szakszervezetnek a tagjaira irányadók, akik, illetve amelyek a szerződést kötötték. Azon munkavállalók esetében, akik tagjai annak a szakszervezetnek, amely a kollektív szerződés megkötésére jogosult, és ezzel a jogával él, nyilván sokkal átláthatóbb, és a szerződés tényleges tartamára sokkal nagyobb befolyással bíró lehetőségük van. A szakszervezeten belüli munkavállalók esetében azonban erre reális lehetőség nem kínálkozik. A szakszervezeteknek természetesen elemi érdekük, hogy minél több munkavállalót tudjanak tagjaik között, ezért általában elvárható az, hogy a szakszervezet a szerződési feltételeket, a szerződési pozíciókat azokkal a munkavállalókkal is igyekszik megismertetni már előzetesen, illetve igyekszik kikérni a véleményüket, akik nem tagjai a szakszervezetnek.

A fenti szabályozás több problémát is felvet, nevezetesen, mi a helyzet abban az esetben, ha a szerződéskötés időpontjában a szerződéskötésre jogosult szakszervezet utóbb a szerződéskötési képességét elveszíti, mert már nem tudja tagjai között az adott hatályossági körben a munkavállalók legalább

²⁴ Vékás: i. m. 485-492.

²⁵ Ptk. 6:78. § (2) bekezdés.

10 %-át.²⁶ Ebben az esetben az Mt. világos rendelkezése alapján meg kell állapítani, hogy ettől az időponttól kezdődően a kollektív szerződést már alkalmazni nem lehet, annak hatálya megszűnik. A fentiekből jól láthatóan azon munkavállalók vonatkozásában, akik a szerződést kötő szakszervezetnek, szakszervezeteknek nem tagjai, a kollektív szerződésben meghatározott és a munkaviszonyra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazó megállapodással szemben tényleges jogi védelmet az Mt. nem biztosít.

Érdemes vizsgálat tárgyává tenni azt a kérdést is, hogy a kollektív szerződés, amennyiben elfogadjuk annak általános szerződési feltétel jellegét, milyen szerepet játszik a szerződés létrejöttében. A munkaerőpiacra lépő, illetve a munkaerőpiacon mozgó munkavállalók manapság igyekeznek minél szélesebb körben tájékozódni az esetleges leendő munkahelyeiket érintően, ebből következően feltérképezhetők azok a kollektív szerződési rendelkezések is, amelyek egy-egy munkáltató esetében a munkaviszonyt alapvetően befolyásolják. Ebből következően a munkavállaló, amennyiben ezeket a rendelkezéseket megismeri, illetve megismerheti, úgy a kollektív szerződés tartalma is jelentős mértékben befolyásolhatja a munkaviszony létesítése körében. Természetesen annak a lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy a munkaviszonyt létesíteni kívánó személy nem ilyen körülmények között, így nem ismeri előre a kollektív szerződésben foglalt rendelkezéseket. Ebben az esetben a munkáltató a munkaszerződés aláírásakor, esetlegesen azt követően kötelező jelleggel tájékoztatja a munkavállalót. A probléma nyilván abban foglalható e körben össze, hogy a szerződési akaratot alapvetően befolyásolhatja a kollektív szerződésben foglalt rendelkezés-összesség, hiszen ezek a szabályok lényeges hatással vannak az individuális munkaviszonyba lépő munkavállalók által nyújtott szolgáltatás teljesítésével kapcsolatosan.

A Ptk. fentebb már idézett szabálya szerint az általános szerződési feltétel akkor válik az egyedi szerződés részévé, ha azt az alkalmazó lehetővé tette, hogy a másik fél a szerződéskötést megelőzően megismerje. A kollektív szerződés vonatkozásában ilyen előírást nem találtunk, így arra a megállapításra kell jussunk, hogy a kollektív szerződés a munkaszerződés aláírásával

²⁶ Balogh: i. m. 160-162.

a munkaviszonyt lényegesen meghatározó szerződési elemmé válik, akkor is, ha a munkáltató erről előzetesen nem adott részletes tájékoztatást.²⁷

A polgári jog által kimunkált elvek között az is megjelenik, hogy nem annak van jelentősége, hogy hány szerződés esetében alkalmazza az általános szerződési feltételt annak kidolgozója, hanem annak, hogy a feltételek több szerződés megkötése céljából kerültek kialakításra.²⁸ Sajátos kérdéseket vet fel a munkajog kapcsán ez a megközelítés, továbbra is vitás, illetve vitatható az a kérdés, hogy a munkaszerződés és a munkaviszony elválik-e egymástól, vagy szinonimaként használhatjuk a fogalmakat. Megítélésünk szerint a munkaszerződés a munkajogviszony létesítő okirata, azonban a munkajogviszony mindazon jogok és kötelezettségek együttese, amelyek a feleket jogosítják, illetve kötelezik, éppen a munkaszerződés alapján. Azt azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy olyan esetekben, amikor kollektív szerződés is hatályos a munkaviszonyt érintő körben, a munkavállaló jogait és kötelezettségeit alapvetően meghatározza és befolyásolja a kollektív szerződés.²⁹ Amennyiben a kollektív szerződés megléte mellett még az is megállapíthatóvá válik a konkrét munkaviszony létesítése körében, hogy a munkaszerződést meghatározó feltételeket sem tárgyalták meg részleteiben a felek, hanem azt a munkáltató készítette elő, és a konszenzus létrejött, illetve létrehozatala rendkívül szűk körben mutatható ki, akkor gyakorlatilag egy blankettaszerződéssel és egy általános szerződési feltételrendszerrel találja szembe magát a munkavállaló, amelynek részletes megtárgyalására nem volt lehetőség. Az így megkötött munkaszerződést, illetve annak aláírását követően a munkáltató tájékoztatja a munkavállalót arról, hogy kollektív szerződés hatálya alatt áll-e. Az Mt. 46. §-ából azonban az nem feltétlenül következik, hogy a kollektív szerződés részletes tartalmát is megismerheti, vagy megismerteti a munkáltató a munkavállalóval, hiszen az Mt. 46. § (1) bekezdés g) pontja annyit ír elő, hogy a munkáltató arról köteles tájékoztatni a munkavállalót, hogy kollektív szerződés hatálya alá tartozik-e. Amennyiben a munkáltató a munkavállalót csak a munkaszerződés megkötését követően, és kizárólag a kollektív

²⁷ Ez következik az Mt. már hivatkozott 46. §-ából is.

²⁸ Petrik Ferenc (szerk.): Polgári jog – Kommentár a gyakorlat számára, I-IV. Ötödik kiadás, HVG-ORAC, Budapest (2018) 6:103. §.

²⁹ Ez következik abból, hogy az Mt. 277. § (1) bekezdés a) pontja szerint a kollektív szerződés szabályozhatja a munkaviszonyból származó vagy az ezzel kapcsolatos jogot vagy kötelezettséget.

szerződés létezéséről tájékoztatja, annak tartalmáról nem, azt a munkavállaló nem ismerheti meg a munkaszerződés aláírását megelőzően, úgy a kollektív szerződés általános szerződési feltétellel válása legalábbis vitatható. Ugyanis az általános szerződési feltétel alkalmazásával létrehozott jogviszonyok esetében a szerződést teremtő konszenzus egyfajta „megkettőződéséről” van szó.³⁰ Ebből következően az általános szerződési feltételek és az egyedi rendelkezések vonatkozásában külön-külön is konszenzusra kellene jutnia a feleknek, ehhez pedig e rendelkezések megismerése nélkülözhetetlen. A szerződéses tartalom megismerése hiányában nem lehet szó konszenzusról, és ebből következően megkérdőjelezhetővé válik annak a munkajogi szabálynak az alkalmazhatósága, amely szerint a munkavállalóra ennek ellenére kiterjed a kollektív szerződés hatálya,³¹ ekként törvényileg pótolva a munkavállaló beleegyezését olyan munkafeltételek vonatkozásában, amelyek alapvetően kihatnak a megélhetése alapjául szolgáló munka körülményeire. Abban ugyan megegyezik a magyar és a nyugat-európai szabályozás, hogy a munkáltatói és a szakszervezeti szövetségek által megkötésre kerülő kollektív szerződés a szövetség tagjaira is kiterjed,³² azonban jelentősége lehet annak, hogy a kollektív szerződés hatályba lépését követően létesítendő munkaviszony esetében a leendő munkavállaló a munkakörülmények vonatkozásában kellő tájékoztatást kapott-e, ennek elmaradása esetén, a munkafeltételek nem teljes körű megismerése akár a munkaszerződés érvénytelenségét, illetőleg akár nemlétező szerződéssé nyilvánítását³³ is maga után vonhatja.

Ebben a helyzetben a munkavállaló szerződésszerű teljesítése is jelentős mértékben függhet attól, hogy milyen információk birtokába került. Ugyancsak befolyásolja a munkáltató szerződésszerű teljesítését is a kollektív szerződés léte, tekintettel arra, hogy a kollektív megállapodások a munkabér egyes elemeire, a béren kívüli juttatásokra, egyéb szociális juttatásokra nézve is tartalmazhatnak rendelkezéseket. Az általános szerződési feltételek ugyanis jellemzően túllépnek a jogszabályi rendelkezések pusztá megismétlésén és

30 Leszkoven: i. m. 3-9.

31 Gyulavári – Kun: i. m. 556-567.

32 Prugberger Tamás: A munkajogi koalíciós jog, különösen a kollektív szerződés néhány, a jogalkotásra és a jogalkalmazásra kiható elvi problémájához, *Magyar Jog*, 2008/4, 216-225.

33 Kiss Gábor – Sándor István: A szerződések érvénytelensége. Második, hatályosított kiadás. Új magánjog sorozat 3. HVG-ORAC, Budapest (2014) 2.1. pont.; Balogh: i. m. 152.

a szerződési szabadsággal élve, az általános szerződési feltétel alkalmazója számára előnyös jogi feltételeket rögzítenek.³⁴

Az általános szerződési feltétel jelleget tovább erősíti, illetve erősítheti az ágazati párbeszéd bizottságokról és a középszintű szociális párbeszéd egyes kérdéseiről szóló 2009. évi LXXIV. törvény (ÁPB tv.). Az ágazati párbeszéd bizottságok egyik legfontosabb feladata, hogy kollektív szerződést, illetve egyéb megállapodást kössenek.³⁵ Az ágazati párbeszéd bizottságot a jogszabályi rendelkezések alapján a munkáltatói érdekképviseltek és az ágazati szakszervezetek hozhatnak létre.³⁶ Ez azt is jelenti, hogy a munkavállalótól, mint az individuális munkaviszony alányától az esetleges kollektív megállapodást kötő felek még távolabb kerülnek, hiszen az ágazatban a törvény rendelkezései alapján reprezentatívnak minősülő munkáltatói érdekképviselői szervek, illetve szakszervezetek jogosultak kollektív megállapodást kötni.

Szükséges azonban kiemelnünk azt is, hogy az ágazati párbeszéd bizottságok vonatkozásában a kollektív szerződéskötési képesség szigorúbb szabályok szerint alakul, mint a Munka Törvénykönyve rendelkezései alapján szerződést kötő felek esetében. Tudniillik, a kollektív szerződés megkötéséhez az szükséges, hogy a szerződést kötő fél alapszabálya, illetve legfőbb döntéshozó szerve erre felhatalmazza.³⁷ Amennyiben a felhatalmazás, illetve a szerződés kötéséhez szükséges jogosultság a szerződést kötő felek oldalán rendelkezésre állt, és ennek alapján létrejön a felek között a kollektív megállapodás, úgy az ilyen módon létrejött kollektív szerződés hatálya kiterjed a kollektív szerződést kötő munkáltatói érdekképviselő tagjára és a vele munkaviszonyban álló munkavállalókra.³⁸ Ebből a rendelkezésből is jól látszik, hogy a munkavállalók vonatkozásában a kollektív szerződéses megállapodások anélkül lesznek irányadók, hogy a véleményük verifikált formában megjelenjen. Nyilván abból a feltételezésből kell kiindulnunk, hogy a szerződést kötő

³⁴ Leszkoven: i. m. 3-9.

³⁵ ÁPB tv. 4. § (2) bekezdés; Szabó Imre Szilárd: A kollektív szerződések szerepe a megújult munkajogi szabályozásban, Magyar Munkajog, 2015/1, 30.

³⁶ ÁPB tv. 5. §.

³⁷ ÁPB tv. 14. § (4) bekezdés.

³⁸ Mt. 279. § (3) bekezdés.

szakszervezet megfelelő legitimációval rendelkezik a szerződés aláírását érintően, ez pedig csak azt jelentheti, hogy a munkavállalók közössége a szerződés tervezetét megtárgyalta, és a szerződés tartalmának ismeretében hatalmazta fel az szakszervezetet a kollektív szerződés aláírására.

További lehetőségként merül föl az ÁPB tv. 17. §-a alapján az, hogy a szerződést kötő felek együttes kérelmére a miniszter a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsról szóló 2011. évi XCIII. törvény szerinti országos munkáltatói és munkavállalói érdekképviselők, illetve érdekképviseleti szövetség képviselői, valamint az illetékes ágazati miniszter véleményének kikérése után, az ágazatba főtevékenység alapján besorolt munkálatókra kiterjesztheti. Ezzel a rendelkezéssel, azon túlmenően, hogy az általános feltételek jellege erősödik, egy nagyon lényeges elvi irányváltás is bekövetkezik az ilyen típusú kollektív megállapodások kapcsán, nevezetesen, hogy közjogi aktus szükséges a kollektív szerződés hatálybalépéséhez.

Joggal merül fel a kérdés, hogy mi módon válik az ilyen típusú kollektív szerződés a munkaszerződés alapján létrejövő munkajogviszony meghatározó elemévé. A Munka Törvénykönyve a kollektív szerződést munkaviszonyra vonatkozó szabályként definiálja, és mint ilyen, akként tekint a kollektív szerződésre is, mint egy sajátos keretek között megalkotott jogszabályra.³⁹ A kollektív szerződés közjogi megközelítése ezzel is tovább erősödik, hiszen mint általános szabály, jelentősen meghaladja egy szerződés kereteit.

Az általános szerződési feltételek egyik sajátossága, hogy azt a szerződést megfogalmazó fél szabadon módosíthatja, feltéve, hogy a módosításról is megfelelő módon tájékoztatja a másik felet. A munkajogi szabályozás ebben a tekintetben közel sem ilyen egyértelmű, hiszen a kollektív szerződések módosítása nem feltétlenül jelenti azt, hogy a módosítás lényeges tartalmáról a munkavállalót külön tájékoztatnák. Jól látható tehát, hogy a munkaviszonyt dinamikus befolyásolja, befolyásolhatja a kollektív szerződés léte, annak esetleges megváltozása. A kollektív szerződés ismerete a munkavállaló oldaláról is igen lényeges lenne, annál is inkább, mert – ahogyan arra már utaltunk – a kollektív szerződés munkaviszonyra vonatkozó szabályként

³⁹ Szabó: i. m. 16.

történő definiálása azt is jelenti, hogy elvben a munkaszerződés és a kollektív szerződés összeütközés esetén vizsgálni kell, hogy mely rendelkezések lesznek az irányadók. A Polgári Törvénykönyv a kérdést egyértelműen rendezi, hiszen amennyiben az általános szerződési feltétel és a szerződés más feltétele egymástól eltér, az utóbbi válik a szerződés részévé.⁴⁰ A Munka Törvénykönyve a munkaszerződésekkel összefüggésben a 43. §-ban rögzíti, hogy a munkaszerződés a munkaviszonyra vonatkozó szabálytól a munkavállaló javára eltérhet, jogszabály eltérő rendelkezése hiányában.

A kollektív szerződés jogi jellegét is vizsgálni szükséges, mert azt kijelenthetjük, hogy a kollektív szerződés is szerződés, de vajon egyértelműen megállapítható-e a kollektív szerződés valamennyi rendelkezése vonatkozásában az, hogy a szerződést kötő felek olyan kötelmi helyzetben vannak a szerződés aláírását követően, amely alapján kölcsönösen szolgáltatások nyújtására vállalnak kötelezettséget. A kollektív szerződés ún. kötelmi részében ez a fajta megközelítés jól tetten érhető, hiszen ebben a részben a felek az egymáshoz fűződő viszonyukat, azt a kapcsolatrendszert határozzák meg, amely mentén együttműködnek. Kölcsönös szolgáltatásnyújtásról azonban itt sem feltétlenül beszélhetünk, tekintettel arra, hogy a Munka Törvénykönyve bizonyos feltételeket határoz meg, kötelezettségeket ír elő a munkáltatónak a szakszervezetekkel kapcsolatban. A szakszervezetet azonban szolgáltatásnyújtási kötelezettség a szó magánjogi értelmében nem terheli. A kollektív szerződésnek leginkább általános szerződési feltételként értelmezhető része szolgáltatás nyújtására vonatkozó kötelezettségeket nem a szerződést kötő felek vonatkozásában határoz meg, hanem a munkavállaló és a munkáltató viszonyában értelmezi a kölcsönös szolgáltatásnyújtás kötelezettségét. A kölcsönös szolgáltatásnyújtással összefüggő jelentős kérdés, amely az általános szerződési feltételek kapcsán is felmerül, hogy a vállalt kötelezettség nem teljesítése esetén milyen kényszerítő eszköz áll a másik fél rendelkezésére annak érdekében, hogy a szerződésszerű teljesítést kikényszerítse.

⁴⁰ Ptk. 6:80. §.

KONKLÚZIÓ

A fentiekből jól levezethető módon megállapíthatjuk, hogy a kollektív szerződés többarcú jogintézmény, az eddigiekhez képest bővíthetjük a megállapítást azzal is, hogy több tekintetben az általános szerződési feltétel képét mutatja. Nyilvánvalóan nem lehet a polgári jogszabályai szerint megítélni a kollektív szerződést ebben a tekintetben, azonban az mindenképpen helytálló megállapítás lehet, hogy a kollektív szerződések az individuális munkaviszonyban a munkavállaló vonatkozásában általános szerződési feltételként működnek. A munkavállaló a munkaviszony létesítésekor rövid tájékoztatást kap a törvény alapján a kollektív szerződés létéről, vagy annak hiányáról, azonban a lényeges tartalmi elemeket a munkaviszony létesítésekor a munkáltató nem köteles megismertetni a munkavállalóval. Nyilvánvaló érdek természetesen a munkáltató oldalán is a kollektív szerződéses rendelkezések megismertetése, hiszen a Munka Törvénykönyvéből következően munkaviszonyra vonatkozó szabályként kell a kollektív megállapodásokra tekintenünk.

Megállapítható az is, hogy a kollektív szerződéssel, annak rendelkezéseivel szemben a Polgári Törvénykönyvben megfogalmazottakhoz képest a munkavállaló védelme jóval csekélyebb körben jelenik meg, hiszen nem minősül a kollektív szerződés viszonylatában a munkavállaló fogyasztónak, illetve érvénytelenségi per esetében igazolnia kell az érdekeltségét, ellenkező esetben a kollektív szerződés teljes vagy részleges semmissége iránt sem indítható peres eljárás. Álláspontom szerint a kollektív szerződésre vonatkozó jogszabályi rendelkezések mindenképpen módosításra szorulnak, tisztázni kellene a jogalkotás szintjén azt a viszonyt, amely a kollektív szerződéses rendelkezéssel létrejön a munkavállaló oldalán, hiszen a kollektív szerződésnek ez a normatív jellege mindenképpen a munkaviszonyok közjogias oldalát erősíti, azzal, hogy a polgári jogban biztosított védelmi szintet nem bocsátja a munkavállaló rendelkezésére.

RAB HENRIETT

egyetemi docens

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék

A MUNKAVÁLLALÓI STÁTUSZ EGYES KÉRDÉSEI*

Egy fogyasztóvédelem kérdéskörében végzett kutatás esetében joggal vetődhet fel a kérdés, hogy a munkavállalói státusz vizsgálata miért szükséges. Munkajogásként erre azt a magyarázatot tudom adni, hogy a munkavállaló a munkaerőpiac fogyasztójaként is értelmezhető számos aspektusból. Fogyasztó, mert a munkaviszonyban a felek mellérendeltsége felborul, eltolódik a munkáltató irányába, így a munkavállalóknak külön védelemre van szüksége, melyet a munkajogi és szociális jogi szabályok teremtenek meg. Fogyasztó akkor is, amikor munkáltatói szabályzatok, kollektív szerződések előírhatnak számukra kötelezettségeket, ahogyan az általános szerződési feltételek körében is ilyenekkel találkozhatunk. A jogok biztosításának útja is szükségszerűen a fogyasztóéhoz hasonlóan alakul a munkajogban is: kiemelt szerepet kap az eljárás gyorsasága, a költségek mérséklése és az egyeztetés, békéltetés kérdése is. Ahogyan az egyenlő bánásmód kérdése is a különbségek mérséklését, a munkavállalók általános védelmét mozditja elő, amikor

* A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

például a munkaerőkölcsönzött munkavállaló és a klasszikus munkavállaló közötti egyenlőséget kívánjuk megteremteni. A munkajog napjainkban komoly kihívásokkal néz szembe, melyek a munkaerőpiac működésének megváltozásával függenek össze. Megváltozott a szereplők elvárási rendszere, a foglalkoztatási szerkezet is alapvetően átalakul, mely az informatikai háttér előretörésével szintén az online fogyasztók védelmével állítható párhuzamba. Tanulmányomban ezen sajátosságok mentén kívánom a munkavállalói státusz egyes kérdéseit feldolgozni.

1. MUNKAJOGI KERETEK A MUNKAVÁLLALÓ FOGALMA KÖRÉBEN

A munkaerőpiac szereplőinek helyzete alapvetően egy egyensúlyhiányos körtelmi helyzet, melyben a munkavállaló és a munkáltató pozíciójából eredően sem tud egyenrangú partner lenni. A munkaerőpiaci környezet meghatározza azt, hogy milyen mértékben képesek a felek érvényesíteni érdekeiket. Egy munkaerő kínálati túlsúly mellett létező munkaerőpiacon a munkáltatói nyomásgyakorlás sokkal jelentősebb mértékben mutatható ki, míg egy munkaerő-hiánnyal küzdő foglalkoztatási helyzetben a munkavállalói igények megjelenítésére nagyobb lehetőség kínálkozik. A jogviszony érdekérvényesítési lehetőséggel kevésbé bíró munkavállalói oldala számára a munkajog és a szociális jog biztosítja a többletgaranciákat és a védelem lehetőségét. Hasonlóképpen a piaci viszonyok között a fogyasztóvédelem területén is is eltérő erőviszonyokkal szembesülünk, amely a klasszikus magánjogi viszonyokhoz képest egy erősen egyensúlyhiányos helyzet rendezését célozza. A fogyasztók védelmének célja – általánosan megfogalmazva – az, hogy a szerződéskötés során kialakult egyensúlyhiányos helyzetet kiegyenlítse, és a magánjogi viszonyokban megszokott mellérendeltséget érvényre juttassa. Az egyensúlyi eltolódás létrejöttének okai a fogyasztók informáltságának hiányában, kiszolgáltatottságában, a szerződést kötő másik fél gazdasági erejében, tehát a magánjogi viszonyokkal ellentétes alá-fölé rendelt viszonyban jelennek meg.¹ Erre figyelemmel a munkavállaló és a fogyasztó megítélése a magánjog szempontjából

¹ Osztovits András: A fogyasztó fogalma az új Ptk-ban. [Elérhető: <https://ptk2013.hu/szakcikkek/osztovits-andras-a-fogyasztó-fogalma-az-új-ptk-ban/2267> (letöltés dátuma: 2019. január 04.).]

hasonlóan alakul. A munkavállaló esetében a védelem a munkajogi kógens előírások által biztosított. Ennek egy jelentős eleme a munkaviszony alanyi körének és tartalmának kijelölése.

A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (továbbiakban: Mt.) a munkajogi foglalkoztatási feltételek rendezése előtt alapvető szabályokat rögzít arra, hogy kik lehetnek általános jelleggel a munkaviszony alanyai. Tekintve, hogy a munkavégzés célja a megélhetés, önfenntartás biztosítása², a munkaviszony alanyaira vonatkozó szabályok csak a minimálisan szükséges korlátokat fektetik le, mely alapvetően egybeesik a vonatkozó nemzetközi jogi előírásokkal. A munkavállalás joga, így tulajdonképpen csak életkori alapon korlátozott. A munkáltató esetében még ez az előírás sincsen. Ezen általános keretek mellett külön fejezetben az egyes atipikus foglalkoztatási formák keretei között sajátos rendelkezések szerepelnek, ahogyan az Mt. hatályán kívüli közsférára vonatkozó, speciális foglalkoztatási formák, szolgálati viszonyok esetében is eltérő szabályokkal találkozhatunk.

Az Mt. 32. §-a értelmében a munkaviszony alanyai a munkáltató és a munkavállaló, míg az Mt. hatálya a 2. § (1) bekezdése szerint a munkáltatóra, a munkavállalóra, és a kollektív szereplőkre a munkáltatói érdek-képviselői szervezetre, az üzemi tanácsra, valamint a szakszervezetre terjed ki. A munkaviszony alanyai mindenképpen szűkebb körben kerülhetnek csak meghatározásra, mivel közöttük áll fenn a munkaviszony. A törvény a 32. §-ban a jogviszony alanyainak jogállását határozza meg, amikor a munkáltató és a munkavállaló elnevezését rögzíti. Tekintettel arra, hogy ettől eltérő szabályt a törvény nem tartalmaz, így az atipikus munkaviszonyok esetében is e két alanyról beszélhetünk, legfeljebb valamely oldalon alanyhalmozódásra kerül sor. A munkaerő-kölcsönzés esetében például a munkaviszony alanyiséga a két munkáltató – kölcsönbeadó és kölcsönbevevő – okán összetettebb. A munkaviszony fogalmát is felhasználva a szolgáltatás nyújtójaként megjelenő pozíció munkavállalóként jelentkezik, míg a szolgáltatást igénybevevő/fogadó oldal munkáltató lesz. A kollektív szereplők bizonyos szempontból résztvevői

2 A munkaviszony definíciója is ezt támasztja alá, mely szerint: A munkaviszony a munkáltató és a munkavállaló között létrejött olyan jogviszony, melynek keretében az ember a munkaerőjét bocsátja díjazás ellenében az azt szervezetszerűen igénybevevő munkáltató rendelkezésére.

a foglalkoztatásnak is, hiszen a szakszervezet sztrájk kezdeményezési joga, vagy a kollektív szerződésben megállapodott munkaidő szabályok közvetlen kihatással vannak az egyének által a konkrét munkavégzésre kötött munkaszerződés elemeivel és a munkaviszony alapvető tartalmával is. A fogyasztói pozícióval összehasonlítva a kollektív szereplők jelenléte egy többletvédelmi jogosítvány a munkaviszonyban, melyet a fogyasztóvédelem esetében a jogi (védelmi) szabályozása kompenzál.

A munkaviszony sajátos kötelmi jellege folytán hordoz magán egyedi jegyeket, ezen elemek leginkább a munkaviszonynak a megbízási, vállalkozási jogviszonytól való elhatárolásakor szoktak előtérbe kerülni. A munkaviszony alanyi oldala vonatkozásában a jogviszony alá-fölé rendelt jellege bír jelentőséggel, illetőleg, hogy a munkáltatói oldal vonatkozásában a törvény általános megengedő szabályt rögzít csak. További kérdést jelenthet – amely elsősorban az adójogi szabályok és gazdasági jog vonatkozásában okoz problémát – a munkáltató és a munkavállalói pozíció egybeolvadása. Munkajogilag ez az alá-fölé rendeltség és a munkáltatói jogkör szempontjából vizsgálható, azonban a gazdasági jog a jogállás vonatkozásában is tartalmaz kitételeket. Általánosságban az alanyi oldal azonosságának kérdésében eligazítást ad a Ptk. 6:3. §, amelynek b) pontja szerint a kötelelem megszűnik (Ptk. eltérő rendelkezése híján), ha ugyanaz a személy lesz a jogosult és a kötelezett. A polgári jogban ez a követelés és a tartozás egyesülését jelenti, amely a kötelelem megszűnését eredményezi. Ettől eltérő a helyzet azonban a munkajogban, amikor is a munkáltatói jogkör gyakorlójának helyébe jogutódként (pl. természetes személy munkáltató esetében örökléssel) a munkavállaló is kerülhet, vagy fordított esetben a munkavállaló munkáltatói jogkör gyakorlójává is válhat (pl. gazdasági társaság munkavállalójának gazdasági társaság vezetői tisztségviselői megbízása esetén). Ezen helyzetek a munkajogban értelemszerűen nem eredményezhetik a munkaviszony megszűnését. Munkajogilag a felek közötti személyes kötelmi jelleg a felek viszonyát szabályozó rendelkezések között, illetőleg a munkajogviszonyt alapelvei szinten rendező Mt. 6-12. §-okban található.³

3 A munkáltatóra és a munkavállalóra vonatkozó szabályok elemzése során felhasználtam a Bíró Noémi – Nádas György – Rab Henriett – Sipka Péter – Zaccaria Márton Leó: A munka törvénykönyvről szóló 2012. évi I. törvény magyarázata, Opten, Budapest (2012) kötetben már megfogalmazott álláspontomat és a lefektetett rendszerezési logikát, természetesen a jelen cikk keretében megfogalmazni kívánt kérdések szempontjára kihegyezve a kérdést.

Az Mt. 34. §-a egyértelmű szabályokat fogalmaz meg a munkavállalóval szemben: Munkavállaló az a természetes személy, aki munkaszerződés alapján munkát végez. További előírás, hogy: Munkavállaló az lehet, aki a tizenhatodik életévét betöltötte. Ettől eltérően munkavállaló lehet – az iskolai szünet alatt – az a tizenötödik életévét betöltött tanuló, aki nappali rendszerű képzés keretében tanulmányokat folytat. A gyámhatóság engedélye alapján a jogszabályban meghatározott kulturális, művészeti, sport-, hirdetési tevékenység keretében a tizenhatodik életévét be nem töltött személy is foglalkoztatható.

A törvény 34. §-a részletezi, hogy ki lehet egy munkaviszonyban általánosságban munkavállaló. Természetesen a foglalkoztatást megelőzheti az alkalmassági vizsgálat, melyre vonatkozóan külön jogszabályok tartalmazznak előírásokat abban az esetben, ha a munkáltató által meghatározott munkaköröknél elengedhetetlen. Az általános szabályoktól eltérő specialitásokról rendelkezhetnek külön jogszabályok, ezekben az esetekben természetesen az abban foglaltakat kell előtérbe helyezni és alkalmazni.

Főszabály szerint munkavállaló az lehet, aki a 16. életévét betöltötte – függetlenül a tankötelezettségtől.

A főszabálytól eltérően a 15. életévét betöltött fiatalkorúakkal is köthető munkaszerződés, de csak abban az esetben, ha nappali képzés keretében folytat tanulmányokat és kizárólag az iskolai szünet idején. Azonban előírás, hogy csak a törvényes képviselő előzetes hozzájáruló nyilatkozata birtokában lehetséges a foglalkoztatásuk. A nyilatkozat beszerzése a munkáltató kötelezettsége.

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény szintén 16. életév betöltésében határozza meg a tankötelezettség határát, továbbá rögzíti az iskolai szünetekre vonatkozó szabályokat is, melynek keretei között kerülhet sor a tanuló foglalkoztatására. Gyakorlatban felmerülő kérdés, hogy a magántanulók esetében is alkalmazni kell-e ezeket a szabályokat, amelyre szintén a köznevelési törvény adja meg a választ, mikor a magántanuló tanulmányait is a nappali iskolarendszerű képzés keretei között helyezi el, ezzel kiterjesztve rájuk a szabályokat.

Ha 16 év alatti fiatalkorúval kulturális, művészeti, sport vagy hirdetési tevékenység céljából szeretnének munkaviszonyt létesíteni, erre abban az esetben van lehetőség, amennyiben a gyámhatóság előzetesen engedélyt ad és az érintett tevékenységet külön jogszabály meghatározza. Tekintettel azonban arra, hogy ilyen külön jogszabály jelenleg még kizárólag a sporttevékenység vonatkozásában van érvényben. A hatósági engedély beszerzéséig nemcsak munkában állásra nincs lehetőség, de a munkaszerződés megkötésére sem, elsősorban azért, mert az engedély határozza meg azokat a feltételeket, amiknek a teljesülése mellett létesíthető a munkaviszony.

Fontos megjegyezni, hogy a munkaviszony alanyi oldalára vonatkozó szabályok kógens rendelkezéseket tartalmaznak, melyektől eltérni nem lehet sem a felek közötti megállapodásban, sem kollektív szerződésben, sem más munkaviszonyt érintő szabályozásban.

Az Mt. általános követelményeihez képest számos helyen találunk a munkajogi szabályozásban is szigorúbb rendelkezéseket a már ismertetettnél. Ilyenek a cselekvőképtelen munkavállalók foglalkoztatásának sajátos szabályai, illetőleg a munkajog szempontjából speciális helyzetben lévő – atipikus jogviszonyban álló – munkavállalók helyzete. A cselekvőképtelen munkavállaló és a megváltozott munkaképességű munkavállaló fogalma eltérő módon kerül elő a munkajogi szabályozásban.⁴ Míg a cselekvőképtelenség kérdése elsősorban a polgári, kötelmi jogi nézőpontot jelenti, addig a megváltozott munkaképesség a szociális vetülete a témának, mely már érzékenyebben kapcsolódik a fogytékosság kérdéséhez.⁵

A munkajogi védelem megítélése is több irányból történhet. Erre jó példa a cselekvőképtelen munkavállaló kérdése. Ellentmondó szabályozással találkozhatunk például az Mt. atipikus jogviszonyai körében, a távmunka és a bedolgozói jogviszony szabályozásánál, ahol elvben nem kizárt a cselekvőképtelen munkavállaló foglalkoztatása – sőt megjegyezném, hogy a foglalkoztatás jellege alapján potenciális alternatívát is jelentenek a

⁴ Ezen definícióval is nyomon követhető a munkavállaló magánjogi nézőpontú pozíciója.

⁵ Jakab Nóra: A cselekvőképtelenség elméleti háttere és munkajogi kérdései (PhD értekezés) Miskolc (2011) 253.

megváltozott munkaképességűek számára – azonban a folyamatos ellenőrzés és felügyelet biztosítása a foglalkoztatás jellege miatt szinte lehetetlen.^{6 7} Ekörben a munkajogi védelmi szabályozás jelentősége az általános munkavállalóihoz képest is felértékelődik.

2. A MUNKAJOG ÁTALAKULÁSA A MUNKAJOGI SZEREPLŐK NÉZŐPONTJÁBÓL

A klasszikus munkaviszony szigorú szabályrendszere a gazdasági élet szereplőinek sokszor nehézséget jelentenek, emellett egyre többször merül fel, hogy a munkavállalók számára sem megfelelő garanciák kialakítására kerül sor. Emiatt egyre jellemzőbbek a liberális munkajogi szabályozások megalkotása, melyek az általános keretek megreformálása mellett új, speciális munkajogi jogviszonyok létrehozását is előidéztek. Ez az úgynevezett atipikus jelleg a gazdasági folyamatok eredményeként jelenik meg nemcsak a munkaviszonnyal párhuzamos foglalkoztatási megoldások keretében, hanem a munkaviszonyon belül is. Ez is érzékelteti, hogy a piaci szempontú nyomás olyan jelentős a munkaerőpiacon, hogy azt, akármilyen konzervatív módon is közelítünk a munkaviszony megítéléséhez, figyelmen kívül nem hagyhatjuk. Az atipikus foglalkoztatási formák egy része a foglalkoztatáspolitikai beavatkozás eszközeként jött létre⁸, míg másik részük a munkaviszony „deformálódásaként”⁹. Mivel az atipikus munkaviszonyok változatos formában, az egyes országok sajátosságaihoz igazodó módon alakultak ki, számos variációban, jelentősen különböző tartalommal, így az atipikus munkaviszonyként történő elismerés tulajdonképpen csak a jog általi elfogadását jelenti ezen speciális munkaviszonyoknak.¹⁰ A különbségek és a munkáltatói igények túlsúlya már

6 Hasonlóképpen vélekedik Kozma Anna is, lásd in: Pál Lajos – Lőrincz György – Kozma Anna – Pethő Róbert: Az új Munka Törvénykönyvének magyarázata (szerk: Kardkovács Kolos) HVG-ORAC, Budapest (2012) 367.

7 Berke Gyula – Kiss György: Kommentár a munka törvénykönyvéhez, Wolters Kluwer, Budapest (2014) 609.

8 Lásd például munkaerő-kölcsönzés.

9 Például a már szabályozott munkaerő-kölcsönzésből vált ki az iskolaszövetkezeti jogviszony.

10 Követve az előző példákat az iskolaszövetkezeti jogviszony, ahol nem áll fenn folyamatos munkaviszony, a díjazás esetében sem érvényesülnek a kötelező legkisebb munkabér kikötések, számos munkajogi garancia (szabadság, felmondási szabályok) szóba sem kerül, mégis atipikus munkaviszonyként elismert foglalkoztatási formáról van szó.

a munkaviszonyban megjelenő hatalmi aszimmetriából – az erőviszonyok különbségéből – is adódik.¹¹ Így tehát a kérdés megítélésekor a munkajog szereplőinek sajátos viszonyrendszere sem hagyható figyelmen kívül, hiszen a munkavállaló és a munkáltató közötti alapvetően nem egyensúlyban lévő, az utasítási jogon keresztül hierarchizált viszony is meghatározza a rugalmas alkalmazkodás reális szintjét. Jogvédelmi oldalról Bellace elemzése még tovább merészkedik, mert ebből az egyensúlytalan helyzetből előre vetíti a munkához való jog emberi jogi megítélésének újragondolását is a nemzetközi szervezetek egyezményei és az uniós jog fényében.¹² A munkajogi védelem megőrzése tehát az egyéni igényeken túlno, kollektív, társadalmi igényként fogható fel.

Annak érdekében, hogy a piaci viszonyoknak megfelelően rugalmas foglalkoztatásra kerüljön sor, szükséges a munkaviszony tartalmának pontos meghatározása vagy ezzel ellentétesen a merev keretek teljes feloldásával valamennyi foglalkoztatási forma elismerése a munkajogi keretek között. Ez az út azonban az ismeretlenbe vezet, és jelentős kockázatokkal jár, így az államok ezt igyekeznek elkerülni. Az Európai Unió rendszerében e célból született meg a flexicurity intézménye, mely a rugalmas¹³ és egyben biztonságos foglalkoztatás garanciájaként¹⁴ került kidolgozásra.¹⁵ Azonban az utóbbi évek folyamataiban az is nyomon követhető, hogy ez a munkaerőpiaci szereplők számára elégtelen megoldást jelent. A rugalmasság megjelenése a jogi szabályozásban kettős módon jelenik meg: a munkajog munkaerőpiachoz igazításában és a munkajogi szabályozások diszpozitív jellegének

11 Antonio Viscomi: Labour, Law and Economics, Magyar Munkajog e-folyóirat, 2014/1, 68.

12 Janice Bellace: Who Defines the Meaning of Human Rights at Work? In: Edoardo Ales – Iacopo Senatori (eds.): The Transnational Dimension of Labour Relations. A new order in the Making? Collana Fondazione Marco Biagi, G. Giappichelli Editore, Torino (2013) 111-135.

13 A rugalmasság ebben a kontextusban összetett fogalom: a rugalmas munkaerőpiac, a rugalmas munkavégzési formák és maguknak a jogi szabályozásoknak a rugalmassá tételét jelenti. Lásd: Chris Brewster – Lesley Mayne – Olga Tregaskis: Flexible working in Europe, Journal of World Business, 1997/2, 137.

14 Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy ami a munkáltatónak versenyképes megoldást ad, az gyakorta a munkavállaló számára bizonytalanságot és veszélyt jelent. In: Reinhold Fahlbeck: Towards a Revolutionised Working Life. The Information Society and the Transformation of the Workplace, International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations, 1998/3, 9.

15 Alberto Mattei: Prospects for Industrial Relations: Overriding Mandatory Provisions in the Transnational Labour Market. In: Roger Blanpain (ed.): Labour Markets, Industrial Relations and Human Resources Management, From Recession to Recovery, Bulletin of Comparative Labour Relation, Wolters Kluwer (2012) 151.

szintjében egyaránt. Bármely irányból is vizsgáljuk, a hangsúly a munkajogi szabályrendszer alkalmazkodóképességén van.¹⁶ A flexicurity fogalmával azonban nem oldódott meg a helyzet, hiszen a rugalmasság igénye pont abból ered, hogy a gazdasági tendenciák hatására a munkajoggal szembeni elvárások is folyamatosan átalakulnak.¹⁷ Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a munkáltatói oldalon megjelenő piaci szereplőknek is alapvető érdeke, hogy ezen (sokszor *ex lex*) megoldások a tételes jogon kívül maradjanak.¹⁸ Nem véletlen, hogy a legújabb trendek nem a foglalkoztatáspolitikai irányvonalak mentén, hanem „start up” módon születnek, ahogyan a homeoffice típusú foglalkoztatások sem távmunka végzésként¹⁹ jönnek létre, hanem a klasszikus munkaviszonyokat szabadják fel részben a munkajogi kötöttségek alól HR motivációs céllal. Ezen foglalkoztatási formák esetében azonban azt sem szabad elfelejteni, hogy keretei között a munkavállalói igények kiszolgálása is megjelenik.²⁰ A munkavállalók igénye is átalakult az elmúlt években, míg korábban a stabil és kiszámítható életpálya és a munkaviszony biztonsága volt a fő motiváló erő, addig mára a rugalmasság, függetlenség, önálló munkavégzés, közvetlen elismerés és magas díjazás egyre jelentősebbé vált. Ezen elvárásoknak más típusú foglalkoztatási megoldások feleltethetők meg.

16 Lásd már Bankó Zoltán 2010-ben megjelent munkájában is. Bankó Zoltán: Az atipikus munkaviszonyok, Dialóg Campus, Budapest–Pécs (2010) 40.

17 John Buchanan – Dominic Heesang Chai – Simon Deakin: Empirical Analysis of Legal Institutions and Institutional Change: Multiple-Methods Approaches and Their Application to Corporate Governance Research, ECGI Law Working Paper, 2014/238.

18 Lásd az utóbbi évek Uberrel kapcsolatosan a nemzetközi szinten megjelenő vitákat. Az Egyesült Államokban több államban is indultak eljárások az Uber sofőrök alkalmazotti minőségének elismerése érdekében (pl. Douglas O'Connor v. Uber; Darrin E. McGillis v. Uber), valamint az Egyesült Királyságban is munkaügyi perek voltak folyamatban. Az EU-ban egy spanyol ügy kapcsán indult el a kérdés uniós szintű vizsgálata, melynek eredményeként az EU Bírósága kimondta, hogy az Uber közlekedési szolgáltatásnak minősül, vagyis nem csak egy on-line platform. (C-434/15 Asociación Profesional Elite Taxi-ügy).

19 Bankó Zoltán a távmunka elemzéséről készült tanulmánya keretében a joggyakorlatot vizsgálva és statisztikai adatokat is feldolgozva jutott arra a következtetésre, hogy a foglalkoztatáspolitikai támogatás ellenére a távmunka bevezetése nem hozott túl nagy eredményeket. Bankó Zoltán: A távmunkával kapcsolatos jogalkotási, jogalkalmazási és foglalkoztatáspolitikai tapasztalatok Magyarországon, Magyar Munkajog E-folyóirat, 2016/2, 61.

20 Akár az Uber, Airbnb vagy akár a Deliveroo, a Handy vagy a TaskRabbit esetét nézzük az online applikációk első körben a mindkét oldalon megjelenő igény kiszolgálásaként jöttek létre és csak a tömeges alkalmazás vetette fel ennek munkaviszony jegyei alapján történő megítélését.

Az atipikus munkaviszonyok sajátosságai, hogy egy-egy alapvető elemben eltérnek a sztenderd munkaviszony alapvető elemeitől, mely különbség végső elismerését az eddigi gyakorlat szerint az jelentette, hogy az újfajta munkavégzési forma törvényi szabályozásra került.²¹ Az atipikus jogviszonyok körének bővülése folyamatos a nemzetközi szintén, hiszen a munkáltatók mindig a helyi viszonyok között elérhető maximális profitot biztosító megoldásokban gondolkodnak. Ez a piaczgazdasági szemlélet viszont a munkajog szempontjából a védelem szétforgácsolását is jelenti, hasonlóan a munkajogon kívüli „színelet” foglalkoztatási megoldásokhoz, melyekkel szembeni fellépésről már említettem. Vagyis, ha legalizálunk minden atipikus foglalkoztatási formát és eltérést engedünk széles körben a munkajogi garanciák érvényesülésétől, akkor mi szükség van arra, hogy olyan erős bástyákkal legyen a klasszikus munkaviszony védve, mint ahogy azt az ipari forradalmak óta fokozatosan kialakították a nemzetközi szintén és azok hatására a nemzeti jogrendszerekben. Tovább folytatva ezt a logikai gondolatsort, a globális keretek alapja is pont ez az egységes fejlődési pálya. Amennyiben nyitott az út a különböző atipikus foglalkoztatási formák nemzeti megalkotására, akkor ez az egységes garanciarendszer is fokozatosan felbomlani látszik. A globális gazdasági környezetben meggyengül a nemzeti szintű szabályozás jelentősége, úgy, hogy valódi transznacionális munkajog pedig még nem létezik.²² Nem véletlen tehát, hogy a munkajogban számos ideológia született már a piac és a munkajog kapcsolatáról, és arról, hogy a piaci folyamatok nélkül nem fejlődhet a munkajog.²³

21 Ezen az úton jött létre a kihelyezett munkavégzés, munkabérlet megteremtésének igényére reagálva az egyes munkáltatónál kötött rövidebb határozott idejű és egyben bizonytalan jogviszonyok kiváltása érdekében a munkaerő-kölcsönzés intézménye is, majd a piaci szükséglet hatására ebből vált ki a még speciálisabb folyamatos munkaviszonyt nem is biztosító iskolaszövetkezeti foglalkoztatás és került önállóan szabályozásra.

22 Lásd Kun Attila: A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei. L'Harmattan, Budapest (2014) 15., aki felhasználta ekörben Arturo Bronstein: International and Comparative Labour Law: Current Challenges, Palgrave MacMillan, ILO, Geneva (2009) című munkájának munkajog válságát rendszerező gondolatait. Hasonló álláspontot fogalmaz meg Prugberger Tamás: Munkajogi normatív értékek és a neoliberális globalizálódó gazdaság, Bíbor, Miskolc (2008) című munkájában.

23 Jakab Nóra – Rab Henriett: A munkajogi szabályozás foglalkoztatási viszonyokra gyakorolt hatása a szociális jogok és a munkaerőpiac kapcsolatának függvényében, Pro Futuro, 2017/1, 26-40., Harry W. Arthurs: Labour Law after Labour, Osgood CLPE Research Paper, 2011/5, 12-29., Simon Deakin: The Contribution of Labour Law to Economic and Human Development. In: Guy Davidov – Brian Langille (eds.): The Idea of Labour Law, Oxford (2011) 156-159., Simon Deakin – Gillian Morris: Labour Law. Sixth Edition, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon (2012) 2., Manfred Weiss: Re-Inventing Labour Law. In: Davidov – Langille: i. m. 43-57.

Mindezekkel párhuzamosan pedig születnek a felek szerződési szabadságának munkajogi szükségességét igazoló klasszikus magánjogi elven nyugvó elméletek. A hazai jogi szakirodalomban elsődlegesen Kiss György képviseli ezt a szemléletet, de találkozhatunk álláspontjával a nemzetközi szakirodalomban is.²⁴ A klasszikus munkajogi jogalkotás útján tehát fokozatosan jelen van a munkajog megújítása, liberalizálása, úgy, hogy a szociális védelem, a munkavállalók foglalkoztatási biztonságát, mint szükséges értéket igyekezzünk megővni. E körben a fogyasztóvédelem szerepével, szabályozási logikájával szintén párhuzamot vonhatunk.

Az atipikus jogviszonyok kialakulásának már ismertetett útja az utóbbi években kissé átalakulni látszik. Megjelentek olyan szervezeti megoldások, melyeket a munkáltatók egyoldalúan dolgoznak ki, szabályozzák belső rendszerükben²⁵ vagy soft law megoldásokkal elismerésre kerülnek az általános joggyakorlat által.²⁶ Ezen újítások esetében általában nem a munkaviszony felhígításával találkozunk, így elfogadásuk is általánosabb. Az új megoldások egyrészt a vállalatok piaci megjelenésével (CSR működési jegyek) és az abból adódó szerepvállalásokkal függenek össze és kifejezetten a munkavállalói kizsákmányolás elleni fellépésből adódnak.²⁷ Ilyen megoldás a munkaidő önkéntes rövidítése vagy a monoton munkafolyamatok munkakör-rotáción keresztül történő színesítése. Másik oldalról nem elhanyagolható a kapcsolat a munkavállalói munkavégzés hatékonyabbá tételével, mely már az emberierőforrás-gazdálkodás területe. Ennek egyik meghatározó eleme a munkavállaló motiválás, mely racionális költségtöbblet mellett arányosan magasabb eredmény elérésére ösztönzi a dolgozókat. Különösen jelentős az emberierőforrás-gazdálkodási szempontok jelenléte a hiányszakmák esetében és ahol a munkaerőpiacon túlkereslet jelenik meg. Ebben az esetben előtérbe kerülnek azok a nézőpontok, melyek a munkavállalók számára a kedvezőbb munkaszervezési megoldásokat keresik, így válik rugalmasabbá a munkarend meghatározása vagy a napjaink kedvelt munkaszervezése a homeoffice

24 Legszorosabb a kapcsolat MacNeil „relational contract” teóriája révén.

25 Példaként említeném az egyre gyakrabban megjelenő „homeoffice” munkaszervezési megoldásokat.

26 Közbeszerzési szemponttá válhat például a jogkövető foglalkoztatás. Lásd a témáról részletesen Kun (2014): i. m.

27 A munkajog átalakulásának feladataként a felelős foglalkoztatás ösztönzését fogalmazta meg Kun Attila e körben. Kun (2014): i. m. 16.

megoldása is erre vezethető vissza (még a munkajogi kereteken belül maradv). Felvetődhet rögtön a kérdés, hogy miért tekinthetjük ezeket atipikus megoldásoknak? Azért, mert ennek hatására jelentősen eltérhet a munkaidő, a munkakör megszervezése vagy a munkavégzés helye a munkaviszony által biztosított keretektől. Ahogyan történik ez a klasszikusnak ismert atipikus foglalkoztatások esetében. Hiszen a rövidített munkaidő és a részmunkaidő, vagy a munkakörmegosztás/többses munkáltatás intézménye és munkakör-rotáció, munkakörbővítés azonos gyökerekből indul, még szorosabb a kapcsolat a távmunka és a homeoffice (otthoni munkanap) között.

Tanulásként fogalmaznám meg azt is, hogy láthatóan a munkavállalói oldal esetében is van igény a munkajog számukra biztonságot adó, de merev szabályaitól való eltérésre. Ezért jelennek meg ezek a megoldások a klasszikus munkajogon kívüli eszközökként, a munkáltató politikájában, belső szabályzataiban, nem pedig a munka törvénykönyvének módosítását kezdeményezve. Így ugyanis az az érzete marad a munkavállalónak, hogy a munkaviszonya érintetlen, a garanciák biztosítottak számára. Tovább menve mindez azt is sugallja, hogy a munkajogi védelem kiterjesztése mindenképpen szükséges a hagyományos munkajogi kereteken kívülre is²⁸, különösen akkor, ha a következőkben részletezett platform munkaviszonyok is – a munkavállalók érdekében – foglalkoztatási jogviszonyként elismerésre kerülnek.

A munkajogilag leginkább vitatott foglalkoztatási megoldások az információs technológiai alkalmazások térnyerésével öltenek testet, ezen foglalkoztatási formák közös jellemzője, hogy a munka megszervezése az online felületen keresztül történik, ezért is hívják ezeket platformfoglalkoztatásnak. Sajátosságuk, hogy maga a tevékenység, amelyre szerveződik a munkavégzés egy felhasználói szükséglet kielégítésére létrejött start up vállalkozás ötletén alapul, ahol az ötlet nem a foglalkoztatásra fókuszál, hanem a piaci igény kielégítésének megszervezésére. Ebben az esetben szintén értékesítésre kerül sor, csak éppen nem egy termék, áru értékesítésére, hanem a munkaerő díjazás ellenében történő rendelkezésre bocsátására, mely már a munkajog

28 Egyetértve Gyulavári Tamással, aki a gazdaságilag függő munkavégzések kapcsán tette ugyanezt a megállapítást. Gyulavári Tamás: A gazdaságilag függő munkavégzés szabályozása: Kényszer vagy lehetőség? Magyar Munkajog e-folyóirat, 2014/1, 1-25.

területére sodorja a szolgáltatást. A sajátossága a jogviszonynak abban áll, hogy nem két konkrét fél áll egymással jogviszonyban, hanem az applikáción (és az azt üzemeltetőn) keresztül közvetített szolgáltatás nyújtása történik, vagyis nehezen definiálható a munkáltató és a munkavállaló szerepköre. A probléma megoldásával a munkajogászok többféle válasz adásával próbálnak megbirkózni. A munkajogi védelem oldaláról és a munkajogi keretek megőrzésének irányából a leginkább elfogadható válasz a többes vagy közösségi munkáltatás intézménye, ahol munkáltatónak nem a szolgáltatást szervező online fórumot tekintik, hanem a szolgáltatást igénybe vevők közösségét. Ezen megoldás elfogadása a fogyasztói minőség nézőpontjából két kérdést rögtön felvet. Az egyik, hogy a munkáltatói oldalon megjelenő közösséget egyensúlyba a munkavállalói közösség egységes fellépése tudja hozni, így a kollektív munkajog jelentősége ismét meg kellene, nőjön. Másrészt pedig ennek hiányában vagy e mellett a munkáltatói oldalt is egybe kell szervezni és felelős munkáltatói pozícióba kell szervezni, melynek egyik elfogadott és egyre népszerűbb útja a munkáltatói társadalmilag felelős fellépést hirdető CSR működési elvek jelenléte.

3. A KOLLEKTÍV MUNKAJOG JELENTŐSÉGE ÉS A CSR ELVEK

A vállalati vagy más néven társadalmi felelősségvállalásnak (CSR – Corporate Social Responsibility) számos fogalma, definíciója használatos a szakirodalomban. Ezek közül a leginkább elismert és használt – ahogyan Kun Attila²⁹ említi – „hivatalos” EU-s értelmezés szerint a CSR fogalom jelentése, hogy a vállalatok önkéntesen szociális és környezeti szempontokat érvényesítenek üzleti tevékenységükben és a partnereikkel fenntartott kapcsolatokban.³⁰ Leegyszerűsítve a kérdést a CSR az érintettek értékeinek és érdekeinek beépítése az üzleti működésbe, úgy hogy a vállalat minél eredményesebben feleljen meg a hármas eredményesség szempontjának.³¹

29 Kun Attila: Az Európai Unió CSR-politikájának újabb fejleményei, *Collega*, 2007/2-3, 234.

30 European Commission (2001) Green Paper „Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility” COM(2001) 366.

31 Braun Róbert: A vállalatok politikája. Vállalati társadalmi felelősségvállalás, vállalati közösségek és a vállalati stratégia jövője 1. rész, Magyar Minőség, 2014/10, 5.

A CSR számos ponton kapcsolódik a munkajogi szabályozáshoz³², hiszen a vállalatok eredményessége nagyban összefügg az annak keretében munkát végzők hatékonyságával. Így a humán erőforrás-menedzsment és a vállalati felelősségvállalás között is közvetlen kapcsolat áll fenn. A tételes munkajogi szabályok megítélése szempontjából ez mégis összetettebb kérdés. Amennyiben a CSR-t a 21. század vállalati önszabályozásra épülő jóléti paradigmájaként elfogadjuk, akkor a munkajog tekinthető a CSR minimumának, jogi alapjának.³³ Vagyis a munkajogi garanciák önkéntes biztosítása révén a szociális védelem is újraértékelhető.

Azonban elvi szinten problémás lehet a CSR rendszerek azon megoldása, melynek keretében nem csak egy-egy reformra kerül sor a munkajog tételes jogi szabályrendszerében, hanem a keretek is megbontásra kerülnek. Ennek legdominánsabb útja álláspontom szerint a CSR vállalatok által nagy lelkesedéssel alkalmazott munkáltatói belső szabályzatok rendszere.³⁴ Nem azért, mert a felek eltérnek a tételes jogi szabályoktól, hanem mert a munkajog klasszikus útja erre a kollektív szerződések megkötése, így amikor a társadalmilag felelős munkáltató egyedül, a másik fél bevonása nélkül hoz elvi döntéseket, akkor álláspontom szerint az hiába a másik fél érdekeire figyelemmel történik, mégis a munkajogi vívmányok erodálódásához vezet. A kérdés ilyenkor, hogy a 21. század kihívási rendszerében, a munkajogi szereplők igénylik-e ezen munkajogi garanciák jelenlétét vagy azok a CSR vívmányok nélkül is eltűnőben lennének. Manfred Weiss és Arturo Bronstein álláspontja szerint a CSR a munkavállalói participáció fórumrendszere is lehet, melyen keresztül a munkavállalók a munkajogi érdekeiket, folyamatos dialógus révén becsatornázhatják a döntéshozatalba.³⁵ Saját álláspontom szerint ez a

32 Kun Attila: A CSR-eszme (Corporate Social Responsibility) és a munkajog egyes érintkezési pontjai, *Opuscula Szegediensia: A munkajogi és szociális jogi doktoranduszok és pályakezdő doktoranduszok első munkajogi konferenciája*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged (2007) 100.

33 Kun Attila: Vállalati társadalmi felelősség – A munkajogon túl, a munkajog helyett, avagy a munkajog által? *Munkaügyi Szemle*, 2011/1, 24.

34 A társadalmi felelősség iránti elköteleződés szintje legelterjedtebben a codes of conduct-ok, másnéven vállalatvezetési kódexek szintjén jelenik meg. Lásd részletesen: Ans Kolk – Rob van Tulder: The Effectiveness of Self-regulation: Corporate Codes of Conduct and Child Labour, *European Management Journal*, 2002/3, 260.; Kun Attila: A munkajog 'privatizálása'? Vállalatvezetési kódexek, magatartási szabályzatok a multinacionális vállalatoknál, *Miskolci Jogi Szemle*, 2006/1, 51-71.

35 Kun Attila: A vállalatok szociális felelőssége egy munkajogi konferencia tanulságai, *Munkaügyi Szemle*, 2004. december, 11.

munkajogi keretek olyan mértékű átlépését jelenti ismét, mely már a tételes jogban meglévő intézményrendszer eróziójával is jár, hiszen ez a participáció a munkajogban az üzemi tanács révén a munkavállalók számára biztosítható lenne. Az mindenképpen előnye, hogy ráirányítja a figyelmet a klasszikus munkajogi eszközökre, mint a participáció, munkavállalói jogok, szociális garanciák.³⁶ Egyúttal viszont a vállalatvezetési kódexek megalkotásával a szociális jogok privatizálásnak trendje is beazonosítható, melynek veszélyei is vannak.³⁷

A munkajogi szabályozás és a CSR elvárási rendszer között vannak átfedések is. Ezek a munkavállalók védelme körében elsősorban a munkafeltételek humánussá tétele, azaz a szociális biztonság szintjének emelése körében érhetőek tetten. Vannak párhuzamosságok, összefonódások és vannak olyan területek, ahol a CSR és a munkajog verseng egymással a szabályozás hatékonyságában. Párhuzamosságok az emberi jogok, szociális védelem szintjében vannak. Ennek egyszerűen nevesíthető példája lehet az egyenlő bánásmód területe, melynek kidolgozott eszközrendszere van a jogban, a bíróságok, hatóságok jogérvényesítési keretei között nemzeti és nemzetközi szinten is, mégis alapvető célkitűzés az antidiszkrimináció kérdése a CSR elvek alapján működő szervezeteknél.³⁸ Az összefonódások például az érdekképviselési tevékenység, participáció munkájában érhetőek tetten. Vagy akár a kollektív szerződés és munkáltatói szabályzatok együttes jelenlétében, felváltva történő használatában. Ahogy fentebb, már említettem az üzemi tanács tevékenységével párhuzamosan vagy ahelyett is bevonhatók a munkavállalók a munkáltató döntéseiben.

A munkáltatói önkéntes felelősségvállalás egyoldalúsága a kollektív munkajogi szereplők (szakszervezetek, üzemi tanácsok) jelenlétével kompenzálhatók, hiszen ebben az esetben az egyoldalú döntés mögött is megjelenhetnek a munkavállalói igények, jelzések. A kollektív munkajog munkaharcon alapuló, nyomásgyakorlásra szolgáló intézményei azonban lehetőséget teremtenek a munkavállalói igények közvetlen képviselésére és megjelenítésére. A kérdés

³⁶ Kun (2004): i. m. 11.

³⁷ Kun (2006): i. m. 52.

³⁸ Lásd például a Benetton működését.

abban áll, hogy van-e igény ezekre a fellépésekre, illetőleg, hogy ezek a fórumok alkalmasak-e még a megváltozott piaci igények megjelenítésére.

A munkavállalói pozícióból adódó érdekek védelme, a garanciák megteremtése az egyéni érdekeken túli kollektív jelentőségű, így a munkavállaló státusza szempontjából – különösen a fogyasztóvédelmi nézőpontot is figyelembe véve – nem elhanyagolható. A kollektív munkajog szerepe szempontjából kiindulási alap kell, hogy legyen, hogy a vállalati vezetés támogassa és elismerje, hogy a munkahelyi problémákat, így a konfliktusokat meg lehetne állítani, mielőtt jogvitává alakulnak. Ezen premissza szempontjából fontos még, hogy a munkahelyi problémák a munkavállalók összessége szempontjából jobban kezelhetők, mint egyéni szituációk megoldásával. Természetesen ettől függetlenül a személyes kapcsolatok és kommunikáció sem elhanyagolható.

Az emberierőforrás-gazdálkodás szempontjából a szakszervezet szerepe, hogy a tárgyalási, egyeztetési folyamatok meghatározó szereplője legyen. Továbbá a szakszervezetekkel folytatott alkufolyamatok eredményeként születnek a kollektív szerződések, amelyek a hatékony emberierőforrás-gazdálkodás eszközei is lehetnek. A tárgyalási folyamat eredményeképpen olyan megállapodás rögzítésére is sor kerülhet, amely nemcsak a munkavállalók többletjogainak biztosítását teszi lehetővé, hanem a munkáltatók tételes munkajogi szabálytól eltérő érdekeinek rögzítését is biztosítja. Vagyis a kollektív szerződés a munkáltatók és munkavállalók képviselői közötti olyan alkufolyamat eredménye lehet, amelynek a célja, hogy megállapodjanak a foglalkoztatás kölcsönösen elfogadható feltételeiben.³⁹ Ez az alkufolyamat a CSR keretei között már nem jelenik meg.

Ennek megfelelően megállapíthatjuk, hogy a kollektív jogok klasszikus felfogása ugyan háttérbe szorulhat, és egyfajta „általános, de hatékony” együttműködési forma egyik eszközévé válhat a munkáltató és a munkavállaló között a jelenlegi munkaerőpiaci folyamatokra figyelemmel. Mindez nem csökkenti annak jelentőségét, hogy a szociális partnerek magas szintű védelmi

39 Czuglerné Iványi Judit – Kun Attila – Szabó Imre Szilárd: Az alternatív vitarendezés alanyai a munkavállalói oldalon; Mitől kollektív egy érdek vita? (szakszervezet, üzemi tanács), HVG-ORAC–Magyar Iparszövetség OKISZ, Budapest (2017).

szabályokat fogalmazhatnak meg, de ez nem feltétlenül fenntartható út a kollektív szerződésben.

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy a kollektív munkajog intézményeire miért nem tartanak igényt a munkajog szereplői? Hiszen azt is rögzíthetjük, hogy a jogalkotás minden keretet és feltételt biztosít ennek működésére, sőt a kollektív szerződés jelentőségének fokozása a Munka Törvénykönyvét átható szabály. Egyrészt a szakszervezeteknek ma Magyarországon (valójában talán az egész világon) egy identitási válsága van, nem találják a helyüket és a szerepüket. Ez Közép-Kelet-Európában adódhat abból, hogy a szakszervezetek tevékenységéhez negatív politikai és társadalmi emlékek fűződnek, de ez már Nyugat-Európára vagy a nemzetközi szintre nem értelmezhető. Ha elkerüljük ugyan a szociológiai elemzéseket, de társadalmilag érzékenyen próbálunk közelíteni a kérdéshez, akkor viszont arra a következtetésre is juthatunk, hogy ennek fejlődési okai vannak. A szakszervezetek kialakulásukkor azt a társadalmi szerepet töltötték be, hogy az egyébként egyenként elszigetelt munkavállalókat közösségé formálják, azok érdekeinek felvállalása és képviselése mellett. A munkaharcok oka nem a közös fellépés „élménye” volt, hanem annak elemi szüksége, hiszen nem létezett valódi szabály (társadalmi megállapodás) arról, hogy milyen módon történjen a munka megszervezése, igénybevétele. A szakszervezetekre való szükség eszerinti logika szerint egy társadalmi érési folyamat állomásaként jelentkezett. Ezzel szemben napjainkban kiforrott munkajogi szabályok, jogvédelmi rendszer mentén történik a munkaerőpiaci folyamatok megszervezése, így a munkavállalók számára egyéni érdekeik ismét fontosabbá váltak. Ebben a kollektív munkajog nem tud lépést tartani a megváltozott igényekkel.

Mindemellett optimisták vagyunk a tekintetben, hogy a kollektív szereplők helye, – akár más szervezeti struktúrában⁴⁰ – amennyiben képesek ebbe a rugalmasságot igénylő elvárási rendszerben integrálódni, megtalálható az átalakult munkajog keretei között is. Ehhez a kollektív munkajog szereplő tekintetében a szervezeti kereteket, a fejlődési, érési folyamatot szabadjára kell engedni, melynek egyik iránya a munkaerőpiaci liberalizáció, így a

⁴⁰ Például ad hoc szervezett „munkavállalói közösségek” jelenlétének, fellépésének elismerésével és szerepük legitimálásával.

munkavállalói oldal szélesítése, tágítása, míg másik iránya a munkajog magánjogiasítása, melyhez a fogyasztóvédelemmel hasonló logika mentén történő egységes védelmi rendszer és érdekérvényesítési út megteremtése is szükséges.

VÉGEZETÜL...

Összegezve a leírtakat, látható, hogy a munkavállalói státusz számos irányból összevethető a fogyasztói minőség kérdésével, melyhez a jelenlegi online piaci, – a munkavállalói minőség szempontjából munkaerőpiaci – folyamatok hasonló fejlődési pályát tárnak elénk. A jogi reakciók hasonlóan alakulnak, így a feladatunk, hogy a tanulságok levonásával segítsük a szociálisan és jogilag védett fejlődési pálya kialakítását, mely a piac(ok) szereplői számára is elfogadott és egyúttal biztonságos joggyakorlást tesz lehetővé.

SÍPKA PÉTER

egyetemi adjunktus

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék

MUNKÁLTATÓ ADATKEZELÉSEL KAPCSOLATOS FELELŐSSÉGÉNEK EGYES ASPEKTUSAI*

BEVEZETÉS

A munkáltató oldalán számos kötelezettség jelenik meg, amely magában foglalja a munkavállaló személyes adatainak kezelését, egészségügyi adatainak tárolását, illetőleg jogszabályban előírt információk továbbítását.

A kezelendő adatok egyik csoportja az adójogi és társadalombiztosítási szabályokból ered, melyekből következően a munkáltató köteles a munkavállalók jövedelmét bevallani, a bérjellegű juttatásokhoz kötődő járulékokat megállapítani, levonni, ezen adatokat hatóság felé továbbítani. Az adatok másik köre a munkavállaló személyéhez kötődő információk, így a munkavállaló adatai, a munkavállaló egészségi állapota, az orvosi alkalmassági vizsgálat eredménye, munkaképességgel kapcsolatos adatok is. Ezen

* A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

túlmenően a munkáltató akarva akaratlanul olyan információk birtokába jut, illetve olyan információkhoz fér(het) hozzá, amelyek a munkavégzéssel nem függenek össze: a munkavállaló vagy annak közeli hozzátartozója, barátja, ismerőse privát adatának minősül.

A fentiek alapján a munkáltató kötelezettsége a többretegű: egyrészt a munkavállaló irányába az adatkezelési és adatvédelmi szabályok szerint köteles az adatokat tárolni, az adatok biztonságáról gondoskodni, emellett a hatóságok irányába köteles a szükséges adatokat továbbítani. Ezen túlmenően az első két csoportba nem eső adatok tekintetében tartózkodnia kell azok megismerésétől, ugyanakkor biztosítania kell ezek védelmét.

A 2018. évben hatályba lépett GDPR¹ rendelet értelmében valamennyi adatkezelés csak megfelelő jogalap mellett történhet. A rendelet (és a hatályos hazai szabályozás) alapvetően érthető és kiszámítható jogszabályi környezetet és felelősségi rendszert teremt, ugyanakkor látható az is, hogy a munkaviszonyban álló felek közötti kapcsolatrendszer hosszabb távra létrehozott komplexebb jogviszony, ezáltal a munkáltatót terhelő felelősség típusa is eltérő. Jelen cikkben azt kívánom áttekinteni, hogy az adatkezelési szabályok a munkaviszony keretében miként jelennek meg.

1. AZ ADATVÉDELEM ÉS ADATKEZELÉS A MUNKAVISZONYBAN - A JOGI KÖRNYEZET

A jogszabályi környezet rövid bemutatását megelőzően hangsúlyozandó, hogy jelen cikkben nem cél az adatvédelmi szabályok általános és részletes bemutatása, ugyanakkor a téma tárgyalásához elengedhetetlen fogalmak említése nem mellőzhető, így a következőkben erre kerül sor.

Az adatvédelmi szabályok a munkaviszonyban jelenleg több jogforrásból táplálkoznak. Ezek közül első és legfontosabb a már hivatkozott GDPR rendelet, de jelen van még hangsúlyosan az információs önrendelkezési

¹ Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (a továbbiakban: GDPR rendelet, rendelet).

jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (Info. tv.), valamint maga a 2012. évi I. törvény, a Munka Törvénykönyve (Mt.).

A bevezetőben részletezett tagolásból levezethetően a munkáltató főszabály szerint a munkavégzés során tudomására jutott adatok kezelőjeként jelenik meg, mivel a rendelet 4. cikkében meghatározott definíció² szerint az általa végzett tevékenység nem vitatottan adatkezelésnek³ minősül. Az adatkezelés tárgya a munkaviszony esetében a munkavállaló személyes adata lehet, mely a rendelet értelmében az azonosított vagy azonosítható természetes személyre („érintett”) vonatkozó bármely információ lehet. Azonosítható az a természetes személy, aki közvetlen vagy közvetett módon, különösen valamely azonosító, például név, szám, helymeghatározó adat, online azonosító vagy a természetes személy testi, fiziológiai, genetikai, szellemi, gazdasági, kulturális vagy szociális azonosságára vonatkozó egy vagy több tényező alapján azonosítható. A munkaviszonnyal kapcsolatos adatok közül védelem alá tartozik különösen a munkavállaló születési adatai, lakcíme, foglalkozása, életrajzi adatai, keresete, vagyoni helyzete, családi állapota, gyermekeinek vagy eltartott személyeinek száma, a képmása, az érintett azonosítására alkalmas képrészletet, hangfelvétel, vélemény, az érdeklődési köre, az on-line közösségi oldalakon nyilvánosságra hozott fényképei, videóí, vallási meggyőződése stb.⁴

2 Adatkezelő: az a természetes vagy jogi személy, közhatalmi szerv, ügynökség vagy bármely egyéb szerv, amely a személyes adatok kezelésének céljait és eszközeit önállóan vagy másokkal együtt meghatározza; ha az adatkezelés céljait és eszközeit az uniós vagy a tagállami jog határozza meg, az adatkezelőt vagy az adatkezelő kijelölésére vonatkozó különös szempontokat az uniós vagy a tagállami jog is meghatározhatja.

3 Adatkezelés: a személyes adatokon vagy adatállományokon automatizált vagy nem automatizált módon végzett bármely művelet vagy műveletek összessége, így a gyűjtés, rögzítés, rendszerezés, tagolás, tárolás, átalakítás vagy megváltoztatás, lekérdezés, betekintés, felhasználás, közlés, továbbítás, terjesztés vagy egyéb módon történő hozzáférhetővé tétel útján, összehangolás vagy összekapcsolás, korlátozás, törlés, illetve megsemmisítés.

4 Jóri András – Soós Andrea Klára – Bártfai Zsolt – Hári Anita: A GDPR magyarázata, HVG-ORAC, Budapest (2018) 76.

A rendelet a 6. cikkében részletezi pontosan azokat az adatkezelési jogalapokat, amelyek közül legalább az egyiknek teljesülnie kell a jogszerű adatkezelés esetében. Ezek a cikk témája szempontjából a következők lehetnek: az önkéntes hozzájárulás⁵, a szerződés teljesítéséhez szükséges mértékű adatkezelés⁶, vagy az adatkezelő által teljesítendő jogi kötelezettség⁷. A kiindulási alap az, hogy az ott meghatározott jogalapok közül legalább egy megállapítható legyen, azaz abban az esetben lehet az adatkezelés jogszerű, amennyiben ezen jogalapok közül az egyik bizonyosan fennáll.

Az érintett hozzájárulása a munkaviszonnyal összefüggésben kezelt adatok esetében csak másodlagos alapnak tekinthető, hiszen kézenfekvő az az álláspont, hogy a munkáltató főszabály szerint a c) pont alapján, azaz jogszabályi kötelezettség teljesítése érdekében kezel adatokat. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a jogszabályi kötelezettség teljesítése kizárólagosan olyan esetben lehet megfelelő, ahol egy adatkezelést valamilyen jogszabály kifejezetten előír. Abban az esetben, ha az adatkezelést nem előírja az adott jogszabály, pusztán arra csak felhatalmazást ad, a c) pontban meghatározott feltételek már nem állnak fenn, hanem más jogalapot kell találni. Ez jellemzően a 6. cikk (1) bekezdés f) pontja, amely szerint jogszerű az adatkezelés, ha az adatkezelő vagy egy harmadik fél jogos érdekeinek érvényesítéséhez szükséges körben teszi, kivéve, ha ezen érvekkel szemben elsőbbséget élveznek az érintett olyan érdekei vagy alapvető jogai, szabadságai, amelyek a személyes adatok védelmét teszik szükségessé, különösen, ha az érintett gyermek.⁸ A szabályozás logikájának komplexitását jól mutatja az, hogy egyszerre több jogalap együttes és egymás melletti fennállásával számol, így tehát elképzelhető, hogy a munkahelyi adatkezelés egy része törvényen alapuló adatkezelés lesz (adókötelezettség megállapítása, bérjellegű kifizetések beállása, társadalombiztosításra vonatkozó adatok stb.), másrésztől történhet a kezelés az érintett hozzájárulásával (pl. munkahelyen

5 Az érintett hozzájárulását adta személyes adatainak egy vagy több konkrét célból történő kezeléséhez (6. cikk. (1) bekezdés a) pont).

6 Az adatkezelés olyan szerződés teljesítéséhez szükséges, amelyben az érintett az egyik fél, vagy az a szerződés megkötését megelőzően az érintett kérésére történő lépések megtételéhez szükséges (6. cikk. (1) bekezdés b) pont).

7 Az adatkezelés az adatkezelőre vonatkozó jogi kötelezettség teljesítéséhez szükséges (6. cikk. (1) bekezdés c) pont).

8 Jóri – Soós – Bártfai – Hári: i. m. 145.

kívüli tevékenységekkel összefüggésben), illetőleg a munkáltató jogos érdekére alapozva is (pl. céges autó GPS alapú követése).⁹

A hozzájárulásnak konkrétan, megfelelő tájékoztatáson alapulónak és egyértelműnek kell lennie, amit szükség esetén a munkáltatónak kell bizonyítania. A rendelet 42. preambulumbekzdése úgy foglal állást, hogy a hozzájárulás megadása nem tekinthető önkéntesnek, ha az érintett nem rendelkezik valós vagy szabad választási lehetőséggel, és nem áll módjában a hozzájárulás anélküli megtagadása vagy visszavonása, hogy ez kárára válna.

A rendeletben megfogalmazottak mellett fontos forrás az Info. tv. 4. § (1) bekezdése, mely szerint a személyes adatok kizárólag egyértelműen meghatározott, jogszerű célból, jog gyakorlása és kötelezettség teljesítése érdekében kezelhetők. Az adatkezelés minden szakaszában meg kell felelnie az adatkezelés céljának, az adatok gyűjtésének és kezelésének tisztességesnek és törvényesnek kell lennie.

Ezen túlmenően a Munka Törvénykönyve a 10. § (1) bekezdése szerint a munkavállalótól csak olyan nyilatkozat megtétele vagy adatközlése kérhető, amely személyiségi jogát nem sérti, és a munkaviszony létesítése, teljesítése vagy megszűnése szempontjából lényeges. A törvény szerint a munkavállalóval szemben csak olyan alkalmassági vizsgálat folytatható le, amelyet a munkaviszonyra vonatkozó szabály ír elő, vagy amely munkaviszonyra vonatkozó szabályban meghatározott jog gyakorlása, kötelezettség teljesítése érdekében szükséges. Az adatkezelés kapcsán fontos feltétel, hogy a munkáltató az adatkezelés tényéről, annak módjáról és szabályairól a munkavállalót köteles tájékoztatni.¹⁰

Az Info. tv. 5. § (1) bekezdése részletesen meghatározza a személyes adat kezelésének lehetőségeit, melyet kiegészít az Mt. 10. § (2) bekezdése, mely szerint a munkáltató a munkavállalóra vonatkozó tény, adatot, véleményt harmadik személlyel csak törvényben meghatározott esetben vagy a munkavállaló hozzájárulásával közölhet. Ezek alapján a munkaviszony

⁹ A NAIH tájékoztatója a munkahelyi adatkezelések alapvető követelményeiről, 2016. október 28.

¹⁰ Mt. 10. § (2) és (3) bekezdés.

létesítéskor, illetőleg a jogviszony fenntartása alatt az adatok kezelését, annak célját és rögzítését érthető és elkülöníthető módon világosan meg kell határozni, és a munkavállaló számára megismerhetővé kellett tenni. Tekintettel a jogviszony komplexitására, az adatkezelési kötelezettség teljesítése során nincs lehetőség általános célok és általános szabályok megállapítására, hanem adatcsoportonként, adatkezelési célokként, valamint érintettenként részletezetten célszerű a szabályozást elvégezni.

Mind a rendelet, mind az Info. tv. szabályaiból levezethető az, hogy a célhoz kötöttség elvéből következően az adatkezelés csak a szükséges adatok körére korlátozódhat, azaz pusztán azon információ körében lehet jogszerű, amely a jogviszony teljesítése során az adatkezeléshez alapot adhat és feltétlenül szükséges. Természetesen lehetőség van arra, hogy a már fentebb hivatkozott 6. cikk (1) bekezdés f) pontja alapján tágabb értelemben vett célokat is ide soroljon a munkáltató és a munkavállaló, azonban ezen esetekben mindig konkrét és egyértelmű felhatalmazással kell bírni a munkáltatónak az adatkezelést illetően.

2. AZ ADATKEZELÉSSSEL ÖSSZEFÜGGŐ LEGGYAKORIBB KONFLIKTUSHELYZETEK

2.1. *A munkahelyi alkalmassági vizsgálatok köre*

A munkaviszony létesítése, illetve fenntartása során figyelmet érdemel a munkahelyi alkalmassági vizsgálatok kérdése, amely alapvető neuralgikus pont valamennyi munkaviszony esetében.¹¹

A rendelet 9. cikk (2) bekezdés h) pontja alapján lehetőség van megelőző egészségügyi vagy a munkahelyi egészségügyi célokból illetőleg a munkavállaló munkavégzési képességének felmérése, orvosi diagnózis felállítása érdekében egészségügyi szakemberekkel kötött szerződés értelmében egészségügyi adatok, illetőleg ezen vizsgálatokra vonatkozó különleges adatok kezelésére. A (3) bekezdés szerint erre jogszabályban meghatározott szakmai titoktartási kötelezettség hatálya alatt álló személy jogosult. Az Adatvédelmi Hatóság

¹¹ Arany Tóth Mariann: Munkáltatói felelősség a jogellenes adatkezelésért a munkaerő-felvételi eljárásban, Munkaügyi Szemle, 2004/1, 10.

egy állásfoglalásában¹² kimondta, hogy az ilyen adatkezelés az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló 1997. évi XLVII. törvény rendelkezései szerint lehet jogszerű, amely jogszabály 8. §-a alapján az érintett alkalmasságát illetően az egészségügyi (szak)dolgozót titoktartási kötelezettség terheli, így az alkalmassági vizsgálat egészségügyi szakmai részletei csak a 6. cikkben rögzített jogalapok alapján ismerhető meg, a munkaviszonnyal kapcsolatos alkalmasság körében az arányosság követelményét is figyelembe véve.¹³ A vizsgálat tartalmát és eredményét tehát a munkáltató főszabály szerint nem jogosult teljes egészében megismerni, pusztán abban a körben, amely az egészséget nem veszélyeztető biztonságos munkavégzés feltételeinek megteremtése, illetőleg a munkavállaló alkalmassága körében releváns. Ebből következően a munkaviszonyhoz nem kapcsolódó egészségügyi adatok kezelésére a munkáltatónak nincs megfelelő jogalapja.

2.2. A munkavállaló egészségügyi állapotának az alkalmasságon túlmenő megismerése

Tekintettel arra, hogy a munkaviszony rendszerint hosszabb időre jön létre, mindennapos jelenség az, hogy a munkavállaló időközönként megbetegszik vagy egészségügyi állapotában változás következik be, esetleg beteg gyermekét kell ápolnia.

A keresőképtelenség igazolására a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény 45. § (2) bekezdése alapján orvos jogosult a törvényben meghatározottak szerint, melynek részletszabályait a keresőképeség orvosi elbírálásáról és annak ellenőrzéséről szóló 102/1995. (VIII. 25.) Korm. rendelet tartalmazza. Az igazolásnak tartalmaznia kell a kormányrendelet 5. számú mellékletében meghatározott adatokat, így a keresőképtelenségre okot adó körülmény BNO kódját, melyből a munkáltató számára a munkavállaló betegsége megismerhetővé válik. A munkavállalót terhelő együttműködési kötelezettségből¹⁴ levezethetően keresőképtelenség esetében a munkavállaló

¹² 2018/2444/2/V számú állásfoglalás.

¹³ Tájékoztató 2.

¹⁴ Pál Lajos – Lőrincz György – Kozma Anna – Pethő Róbert: Az új Munka Törvénykönyvének magyarázata, HVG-ORAC, Budapest (2012) 107.

köteles a munkáltatóját tájékoztatni a keresőképtelenség tényéről, várható időtartamáról, valamint köteles az orvos által kiállított igazolást a munkáltató részére haladéktalanul eljuttatni. Így tehát a munkáltató szükségképpen birtokába kerül a munkavállalót érintő adatoknak, ugyanakkor ennek kezelésére a felhatalmazást jogszabály adja, hiszen egyrészt az Mt. 126. § szerint a keresőképtelenség első 15 napjára a munkavállalónak betegszabadság jár, másrészt a betegszabadság lejártát követően a munkáltatónak a táppénz tényét nyilván kell tartania.

Manapság egyre gyakoribb jelenség az is, hogy a munkáltatók a munkavállalók részére magánegészségügyi ellátást biztosítanak. Ennek keretében a munkavállalók jogosultak lesznek bizonyos ellátások igénybevitelére, amelyek ellenértékét a munkáltató fizeti meg. Ezen folyamatban – a szolgáltatóval történő elszámoláskor – a munkáltató szintén birtokába juthat bizonyos személyes adatoknak, mely kezelésére a számviteli szabályokon alapuló iratmegőrzési kötelezettség mellett a jogalapot a GDPR rendelet 6. cikk f) pontja jelenti, hiszen a munkavállaló jogos érdekének érvényesítése érdekében történik az adatkezelés.

2.3. A munkavállaló magatartásának ellenőrzése a munkavégzés során és azon kívül

Külön esetként jelenik meg a munkavállalók munkaviszonnyal összefüggő magatartásának az ellenőrzése, amely állandó ütközési pontot jelent a munkáltatói és a munkavállalói oldal között. Hagyományosan az emberi méltósághoz való jogból szokás levezetni a magánautonómia védelméhez való jogot,¹⁵ ami hűen tükrözi a munkavállaló személyiségi jogaihoz fűződő jogos érdekének súlyát. Egyértelmű ugyanakkor a munkáltató azon érdeke is, hogy a munkavállalók munkavégzését, munkaidő alatt tanúsított magatartását vizsgálni kívánják részint azért, hogy a hatékonyságot mérni tudják, részint pedig azért, hogy az esetleges visszaéléseket megelőzzenek.¹⁶ Az ellenőrzési jogosultság korlátai azért kardinálisak, mert az ezen túlterjeszkedő ellenőrzés már biztosan személyiségi jogot sért. A rendeletben foglalt jogalapok, és az

¹⁵ Sólyom László: A személyiségi jogok elmélete, Közgazdasági és Jogi, Budapest (1983) 213-214.

¹⁶ Hajdú József: A munkavállalók magánszférájának védelme, különös tekintettel az adatvédelemre, Acta Juridica et Politica, 2002/7, 12.

Info. tv.-ben adott felhatalmazás az ilyen esetekben mindig hangsúlyozottan előírja a szükségesség és arányosság vizsgálatát, amelyből egyértelműen az is következik, hogy a megfigyelés tényét, körülményeit, mértékét és minőségét (mélységét) a munkáltatónak előzetesen a munkavállaló felé kommunikálnia kell.

Az Mt. 11. § kimondja azt, hogy a munkáltató a munkavállalót csak a munkaviszonnyal összefüggő magatartása körében ellenőrizheti, mely ellenőrzés során az alkalmazott eszközök, módszerek nem járhatnak az emberi méltóság megsértésével. A jogalkotó kifejezetten rögzíti, hogy a munkavállaló magánélete nem ellenőrizhető. A 11. § (2) bekezdés szerint a munkáltató köteles előzetesen tájékoztatni a munkavállalót azoknak a technikai eszközöknek az alkalmazásáról, amelyek a munkavállaló ellenőrzésére szolgálnak. A rendelet 6. cikke alapján a felhatalmazásnak megfelelő tájékoztatáson kell alapulnia, tehát amennyiben az érintett hozzájárulása lesz az adatkezelés jogalapja, úgy tájékoztatást kell adni az adatkezelő kilétéről, az adatkezelési műveletek céljáról, arról, hogy milyen típusú adatok gyűjtésére és felhasználására kerül sor, a hozzájárulás visszavonásához való jog részleteiről, és az adattovábbítás hiányosságából fakadó lehetséges kockázatokról.¹⁷ A felhatalmazással összefüggésben utalunk a NAIH 2015/2201/17/H számú döntésére, amely a hozzájáruláshoz négy elemet határoz meg: a hozzájárulás megfelelő tájékoztatáson alapuljon, az érintett az akaratát határozottan nyilvánítsa ki, a beleegyezés félreérthetetlen legyen, a beleegyezés önkéntes legyen.

Szintén gyakori konfliktushelyzet a munkahelyi e-mail és a munkavállaló rendelkezésére bocsátott laptopok ellenőrzése. Mára már általános jelenség, hogy a munkáltató az eszközök használatáról részletes szabályzatot alkot, mely szabályzatban az ellenőrzés módját és folyamatát is rögzíti, illetőleg nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy ezen munkaeszközök személyes (magáncélú) használatára van-e lehetőség. Függetlenül ettől, az általános adatvédelmi követelmények ilyen esetben is érvényesülnek, azaz a munkáltató az ellenőrzése során korlátozott formában és mélységben ellenőrizheti a magáncélú adatokat és információkat. Utalni szükséges e körben az Emberi Jogok Európai

¹⁷ Jóri – Soós – Bártfai – Hári: i. m. 136.

Bíróságának ítéletére¹⁸, melyben a munkáltató a munkavállaló távolléte alatt olyan fájlokat is megnyitott, amelyek magánjellegűek voltak, és ami alapján a munkáltató a munkaviszonyt megszüntette. A bíróság ezzel összefüggésben kiemelte azt, hogy a munkáltató ellenőrzési joga nem terjed ki a munkavállaló egyértelműen magánjellegű, munkán kívüli dokumentumaira, így az ezekben való önkényes munkáltatói betekintéssel szemben a munkavállaló alaptalanul kérhet jogvédelmet¹⁹.

Szintén problematikus lehet munkavállalók munkahelyen kívüli magatartásának ellenőrzése. Mint ahogyan már erre utaltunk, a törvény főszabály szerint tiltja a munkahelyen kívüli magatartás ellenőrzését, ugyanakkor a bírói gyakorlat elismeri azon körülményt, miszerint a munkahelyen kívüli magatartás bizonyos esetekben a munkáltató jogos gazdasági érdekeinek sérelmét is eredményezheti, ily módon relevanciával bírhat. Ilyen esetek jellemzően azok lehetnek, amikor a munkavállaló valamilyen magatartása a munkáltatóra vélhetően vagy ténylegesen hátrányos következményt eredményeznek, pl. sérti a munkáltató megítélését, jó hírnevét. Életszerű és nem elítélendő cél az, hogy a munkáltató jó hírneve védelme érdekében lépéseket tegyen a munkavállalók munkahelyen kívüli magatartásának bizonyos fokú korlátozására is, amely nem vitatottan a személyiségi jog korlátozását is jelent. Példaként említhető az EBH 2018.M.23. számú döntés, amely kifejezetten kimondja azt, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának alapjoga a munkavilágban korlátok között érvényesülhet. Ennek eredményeképpen számos munkáltató vezet be cégen belüli magatartási kódexeket, különböző munkahelyen kívüli magatartásokat is befolyásolni szándékozó, de általános értékrendet megfogalmazó belső normarendszert, amelyek a későbbiekben azok megszegése esetén jogalapot teremtenek a munkajogi szankciók alkalmazására. Ugyanakkor ezek ellenőrzése meglehetősen nehézkes, leggyakrabban olyan módon történnek meg, ha a munkavállaló az ilyen magatartásáról valamilyen közösségi oldalon beszámol. Ezeket a szituációkat nehezíti az, hogy leggyakrabban a munkavállaló felettese az adott oldalon ismerősként jelenik meg, tehát mintegy saját maga tájékoztatja a munkavállaló a munkáltatót ezen cselekményéről. Ebből

¹⁸ 588/13, Libert v. France.

¹⁹ Lásd bővebben: Sipka Péter – Zaccaria Márton Leó: A munkáltató ellenőrzési joga a munkavállaló munkahelyi számítógépén tárolt magánadatai fölött, Munkajog, 2018/2, 45-49.

adódóan az ellenőrzés ezen formáját nehezen lehetne „intézményesnek” vagy szervezettnek tekinteni, ugyanakkor az így megszerzett információ alapján a munkáltató jogos gazdasági érdekére hivatkozva megteheti a szükséges jogkövetkezmények levonását.

3. AZ ADATKEZELÉSI SZABÁLYOK MEGSÉRTÉSÉNEK ELJÁRÁSI OLDALA

A jogszabályi környezet áttekintése során észlelhető, hogy a jogalkotó egyszerre kétirányú felelősséget állapít meg a munkáltató részére. Egyrészt beszélhetünk a hatóság és a munkáltató közötti kapcsolatrendszeréről, melynek alapja az Info. tv. Ennek alapján a hatóság általános hatáskörrel járhat el adatvédelmi incidensek során.

A GDPR rendelet 83. cikke a tagállami felügyeleti hatóságok számára ad felhatalmazást arra, hogy hatékony, arányos és visszatartó erejű bírságokat szabjanak ki. Az ilyen jellegű eljárásokra a jogalapot a rendelet 77. cikke teremti meg, amely (1) bekezdése kimondja, hogy minden érintett jogosult arra, hogy panaszt tegyen egy felügyeleti hatóságnál, ha az érintett megítélése szerint a reá vonatkozó személyes adatok kezelése megsérti a rendeletet. Ebben az esetben az Info. tv. 60. § (2) bekezdése alapján indul meg az eljárás az általános közigazgatási rendtartás (Ákr.) szerint, amelyben mind a kérelmező, mind pedig az adatkezelő (ilyen szituációban a munkáltató legalább) ügyfél minőségébe kerül. Amennyiben az eljárás az Info. tv. 60. § (3) bekezdésén alapul, azaz hivatalból történik, úgy az adatvédelmi hatósági eljárásban csak az adatkezelő és/vagy adatfeldolgozó minősül ügyfélnek, az érintett pedig csak akkor, ha a vizsgálati eljárás saját jogsérelme orvoslása érdekében indított, illetve ha az adatvédelmi hatósági eljárásban az adatkezelés vizsgálatát meghatározott személyek adatai kezelésére is kiterjeszti a hatóság.²⁰

A közigazgatási eljárásban a rendelet 58. cikkében meghatározott szankciók alkalmazására kerülhet sor, melyek egymás mellett, és egymástól függetlenül is kiszabhatók. Nyilvánvalóan a legsúlyosabb szankció a bírság, amely mértéke az Info. tv. 64. § (4) bekezdése alapján 100.000.- Ft-tól 20.000.000.- Ft-ig

²⁰ Jóri – Soós – Bártfai – Hári: i. m. 415.

terjedhet. A bírság mértékét alapvetően az határozza meg, hogy a jogsértés az érintettek jogaival összefüggő-e, mivel egyéb esetekben a rendeletben meghatározott lényegesen magasabb bírság összegének (20 millió euró) kiszabására is lehetőség van. Lényeges ugyanakkor, hogy a bírság kiszabása során a joghátrány az adatkezelővel illetve az adatfeldolgozóval szemben alkalmazható, tehát a közigazgatási eljárás során a károsult kompenzálására nincs lehetőség.

A közigazgatási eljárás mellett lehetőség van az egyéni igényérvényesítésre is. A rendelet 82. cikk (1) bekezdése kimondja, hogy minden olyan személy, aki e rendelet megsértésének eredményeként vagyoni vagy nem vagyoni kárt szenvedett, az elszenvedett kárért az adatkezelőtől vagy az adott feldolgozótól kártérítésre jogosult. Erre alapozva az Info. tv. 24. § (1) bekezdése kimondja, hogy amennyiben az adatkezelő, illetve az általa megbízott vagy rendelkezésének alapján eljáró adatfeldolgozó a személyes adatok kezelésére vonatkozó jogszabályban vagy az Európai Unió kötelező jogi aktusában meghatározott előírásokat megsérti, és ezzel másnak kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Ez a szabály – a rendelet 82. cikkével együtt – megnyitja az utat az érintettek számára jogellenes adatközlésből eredő károk megtérítése iránt. Az Info. tv. 24.§ (2) bekezdése szerint, ha az adatkezelő, illetve az általa megbízott vagy rendelkezése alapján eljáró adatfeldolgozó a személyes adatok kezelésére vonatkozó, jogszabályban vagy az Európai Unió kötelező jogi aktusában meghatározott előírásokat megsérti és ezzel más személyiségi jogát megsérti, az, akinek személyiségi joga sérelmet szenvedett, az adatkezelőtől, illetve az általa megbízott vagy rendelkezése alapján eljáró adatfeldolgozótól sérelemdíjat követelhet. A törvény szerint az adatkezelő mentesül az okozott kárért való felelősség és a sérelemdíj megfizetésének kötelezettsége alól, ha bizonyítja, hogy a kárt vagy a személyiségi jog megsértésével okozott jogsérelmet az adatkezelés körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő, míg az adatfeldolgozó akkor mentesül az okozott kárért való felelősség és a sérelemdíj megfizetésének kötelezettsége alól, ha bizonyítja, hogy az általa végzett adatkezelési műveletek során a személyes adatok kezelésére vonatkozó, jogszabályban vagy az Európai Unió kötelező jogi aktusában meghatározott, kifejezetten az adatfeldolgozókat terhelő kötelezettségek, valamint az adatkezelő jogszerű utasításainak betartásával járt el.

Ez utóbbi eljárás-csoportban már a kérelmező felperesi oldalon a jogsérelmet szenvedett személy lehet, míg alperesi oldalon a károkozó adatkezelő vagy adatfeldolgozó, azaz a munkáltató jelenik meg. Az eljárás a Pp. szerint zajlik.

Látható tehát, hogy a rendelet és az Info. tv. önálló jogalapot kíván megteremteni az adatkezeléssel kapcsolatos szabályok kezelése terén, ám mindez a munkaviszonyban álló felek között nem kezelhető különálló pertípusként, hiszen az Mt. 9. §-a kimondja azt, hogy a munkavállaló személyiségi jogainak védelmére a Ptk. szabályait az Mt. kártérítési felelősségre vonatkozó szabályaival együttesen kell alkalmazni. Az Mt. 285. § (1) bekezdése munkajogi igényként definiálja az ilyen (tehát az adatkezelési szabályok megsértéséből adódó) a munkáltató és a munkavállaló közötti igényeket, amelyhez kapcsolódóan a Pp. 508. § (2) bekezdése kimondja azt, hogy a munkajogi igény érvényesítésével kapcsolatos perek munkaügyi pernek minősülnek, azaz a munkaügyi bíróság előtt érvényesítendőek. Mindezekre figyelemmel, a munkaviszonnyal összefüggésben történt adatkezelés szabályainak megsértéséből eredő perekben az Mt. kártérítési szabályait szem előtt tartva kell eljárni.

4. A MUNKÁLTATÓ FELELŐSSÉGE AZ ADATKEZELÉssel ÖSSZEFÜGGÉSBEN – A JOGALAP ÉS KIMENTÉS PROBLEMATIKÁJA

A munkaviszonyból eredően a munkáltató és a munkavállaló speciális felelősségi viszonyrendszerben állnak egymással, amely a munkáltató felelősségét több rétegben állapítja meg.²¹ Ennek része, hogy a munkáltató felelősséggel tartozik a hatóságok irányába történő adatkezelés helyességéért, az adatok megfelelőségéért és valóságtartalmáért is, azaz a munkáltató adminisztrációs kötelezettségének elmaradása esetén megnyílik a lehetőség arra, hogy a munkavállaló a mulasztásból eredő kárát az Mt. 166. § (1) bekezdése alapján érvényesítse. Ezzel összefüggésben alakult ki az az elv, miszerint a munkáltatónak az absztrakt veszéllyel határos valamennyi

²¹ Prugberger Tamás – Kenderes György: A munkaviszony keretében fennálló kártérítési felelősség új szabályainak egyes problémáiról, Magyar Jog, 2013/7, 394.

lehetséges károkkal számolnia kell,²² azonban olyan döntések is napvilágot láttak már, ahol a reális veszélytől elmozdulva, lényegében bármilyen veszély felmérését és kezelését elvárták a munkáltatótól.²³ Az irányadó bírói gyakorlat egyértelműen állást foglal a tekintetben, hogy a munkáltató az egyes adminisztrációs kötelezettségek elmaradása esetén anyagi jellegű kártérítési felelősséggel tartozik a munkavállaló irányában az általános szabályok szerint²⁴.

Az adatkezelési szabályok megsértése esetében a munkavállaló előtt két lehetőség áll. Egyrészt a GDPR rendelet és az Info. törvény alapján lehetősége van arra, hogy az adatvédelmi szabályok megszegésére hivatkozással bejelentést tegyen a hatóságnál, amely eredménye egy hatósági eljárás lesz, amely vagy megállapítja a munkáltató felelősségét, vagy nem. Ezen közigazgatási eljárás a munkavállaló számára érdemi hozzáadott értékkel legfeljebb annyiban bír, hogy a közigazgatási eljárást követően megindított vagyoni jellegű igényérvényesítés leegyszerűsödik, hiszen a közigazgatási határozata a jogsértés tényét igazolja, amely alapján a perindítás és az igényérvényesítés kevésbé komplex. Kérdéses ugyanakkor, hogy ténylegesen szükséges és indokolt-e a hatóság előzetes megkeresése, hatósági eljárás lebonyolítása az adatvédelmi szabályok megszegéséből eredő kár érvényesítése esetén? A jogsértés ténye ugyanis a bíróság által megállapított tényálláson, azaz pergazdaságossági okok miatt célszerűnek mutatkozik a hatósági eljárást mellőzve a – nyilvánvalóan csak kifejezett vagyoni igény esetén – a munkavállalói igény közvetlenül bírósági úton történő érvényesítése.

Ebben az esetben azonban el kell különítenünk a közigazgatási szerv által rendelkezésre álló szankciók rendszerét a munkajogi kártérítési joghátrányok csoportjától, hiszen a munkaügyi kártérítés főszabály szerint a vagyoni kompenzáció talaján nyugszik.

22 Csöndes Mónika: Az előreláthatósági korlát szabálya – a szerződésszegési kártérítési jog és a munkajogi kártérítési jog, Pécsi Munkajogi Közlemények, 2015/1-2, 15.

23 Pl. Debreceni Törvényszék 2.Mf.20.713/2015/4. számú közbenső ítélete.

24 Lásd pl. Mfv.II.10.257/2012/6, Mfv.I.10.615/2009/2, Mfv.I.10.027/2011/4.

A személyiségi jogsértések esetén a jogérvényesítés lehetőségét a sérelemdíj teremti meg²⁵, azonban kérdéses az, hogy önmagában az adatkezelés megsértése, vagy annak nem megfelelő volta megalapozhat-e személyiségi jogsértést. Erre válaszul az adható, hogy főszabály szerint önmagában az adatkezelés során történő szabályszegés – okozati összefüggés hiányában²⁶ – nem alapozza meg a személyiségi jog megsértését. Léteznek ugyanakkor olyan esetek is, ahol az adatvédelmi szabályszegés egyúttal a munkavállaló személyiségi jogát (jó hírnévhez fűződő jogát, képmáshoz/hangfelvételhez fűződő jogát, kegyeleti jogát stb.) is sérti. Erre lehet példa az, hogy ha a munkavállaló személyes adata más munkavállalók számára megismerhetővé válik, azaz illetéktelen személyek számára hozzáférhetővé válik olyan információ, amelyből következőleg a munkavállalót a személyiségi jogában sérelem éri. Az ilyen esetek tehát mindig adott tényállástól függenek, hiszen önmagában az adatvédelmi szabályszegés kártérítésre jogalapot álláspontom szerint nem adhat, ehhez többlet-tényállási elemre – nevezetesen valamely a Ptk-ban hivatkozott személyiségi jog megsértésére és immateriális sérelemre²⁷ – van szükség. Érdekes körülmény ugyanakkor, hogy egy ilyen tényállás esetén a sérelemdíj iránti igény miként bírálható el.

A Fővárosi Ítéltőábla 1/2013 (VI.17.) kollégiumi állásfoglalása alapján elméletben a bírói gyakorlat követi azt az elvet, miszerint a személyiségi jog megsértése esetén a jogsértés tényén túlmenően további bizonyításra nincs szükség. Ezzel ellentétesen azonban a gyakorlatban a bíróság elvárja felperes részéről azt a tényelőadást, amelyre alapítva a sérelem mértéke vonatkozásában az igényét bejelenti. Ez azt jelenti, hogy a bíróságok a sérelemdíj megállapíthatósága körében részletesen feltárják a jogsértésből eredő hátrányokat, a felperest megnyilatkoztatják arra nézve, hogy egy adott személyiségi jogsértés az életében, a mindennapjaiban milyen hátrányt eredményezett. Vitaképes az a felvetés, mely szerint ezen bírói magatartás lényegében a jogszabállyal ellentétes jogértelmezést valósít meg, hiszen a

25 A sérelemdíj munkajogi alkalmazásával általában és annak potenciális anomáliáival összefüggésben pl.: Nádás György: Személyiségi jogok sérelme, sérelemdíj a munkaviszonyban, HR & Munkajog, 2014/10, 10-12.

26 Lásd. pl.: Radnay József: Jogszabály-változások és újabb gyakorlat a munkajogban, Gazdaság és Jog, 2007/10, 23.

27 Petrik Ferenc (szerk.): Az új Ptk. magyarázata I/VI., HVG-ORAC, Budapest (2013) 164.

bíróságok Ptk. rendelkezéseitől eltérően mégis elvárják a hátrány igazolását, ugyanakkor a másik oldalról is érthető azon hozzáállás, miszerint a sérelemdíj mértékének megállapítása során a bíróságoknak törekedniük kell a tényállás teljes körű feltárására.

A munkavállaló felelőssége tehát az adatkezeléssel összefüggő jogsértések (károk) esetén is az Mt. 166. §-on alapul, így ennek megfelelően a kimentési lehetőségek a (2) bekezdés szerint jelennek meg.

Az Mt. 166. § (2) bekezdés a) pontja alapján a munkáltató nyilvánvalóan nem tud mentesülni, hiszen az adatkezelési szabályok kialakítása, az adott továbbítási folyamatok megismerése, a jogosultak körének meghatározása egyértelműen a munkáltató ellenőrzési körébe tartozó körülmény, azaz fel sem merülhet az, hogy a munkáltató ilyen okból mentesülhet.

A b) pont esetében is meglehetősen aggályos lehet a mentesülés, hiszen a munkáltatónak azt kellene bizonyítania, hogy kizárólag a munkavállaló elháríthatatlan magatartása következtében történt az adott adatvédelmi incidens, amely egyúttal személyiségi jogsértést is eredményezett a munkavállalók hozzátartozójánál. Eme mentesülési feltétel azért nagyon kérdéses, mivel valamennyi tényállási elemnek konjunktíve kell fennállnia, azaz a jogsértés bekövetkeztét kizárólagosan a munkavállaló kell hogy eredményezze. Ilyen eset azonban nehezen képzelhető el, hiszen – mint ahogy erre fentebb is utaltam – valamennyi adatkezeléssel kapcsolatos szabály kialakítása, az adatok használatának, tárolásának, továbbításának, működésének környezetét a munkáltató köteles kialakítani, mely során természetesen kell arra törekednie, hogy kizárjon minden olyan lehetőséget, amely a jogellenes adat megismerésére alkalmat ad. Ez a körülmény tehát nagyobb részben eltér az általános kártérítési felelősség során alkalmazott elvektől, amely során a károsult elháríthatatlan magatartása bizonyos esetekben nem kontrollálható (pl. szándékos csonkítás, tudatos szabályszegés stb.), hiszen a virtuális környezetben az adatok tárolásának körülményeit a munkáltató egyoldalúan és teljes körűen befolyásolhatja, azaz valamennyi folyamatra hatással bír. A virtuális térben a munkáltató minden informatikai rendszerbe belépő számára elő tudja írni, illetőleg meg tudja

határozni azt a területet, ahol az adott személy a tevékenységét kifejezheti, vagy az adatok megismerésére lehetősége nyílik, amelyből az is következik, hogy a rendszer nem megfelelő beállítása vagy sebezhetősége esetén a munkáltatónak a felelősséget vállalnia kell az ebből eredő jogsértés esetén. Természetesen nem elképzelhetetlen az, hogy egy adott informatikai rendszerbe csalárd módon betörnek, az informatikai rendszer biztonsági kérdéseit kihasználva jutnak adatokhoz illetéktelen személyek, azonban viszonylag szűkebb esetkörrel számítva a munkáltató felelőssége az adatok kezelése és továbbítása során rendkívül széles körű, és nem korlátozódik pusztán a munkavállaló adataira, a munkavállaló hozzátartozói vonatkozásában is fennáll a már fentiekben részletezettek szerint.

5. A MUNKÁLTATÓ FELELŐSSÉGE HOZZÁTARTOZÓK ÉS HARMADIK SZEMÉLYEK IRÁNYÁBA

Az adatkezelési szabályok megsértése szempontjából érdekesen alakul a munkáltató felelőssége harmadik személyek irányába (pl. egy jogellenesen tárolt családi fényképalbum megismerése esetén). Elképzelhető ugyanis az, hogy ilyen adatok esetében a munkáltató a tudta és beleegyezése nélkül válik személyes adatok kezelőjévé úgy, hogy a munkavállaló a beleegyezése nélkül tárol egyes eszközein személyes adatokat, esetlegesen hozzátartozói személyes adatait.

Ilyen esetekben a kérdés az, hogy a munkáltató és a munkavállaló hozzátartozói vonatkozásában beszélhetünk-e egyértelmű felhatalmazásról, azaz a munkavállaló közeli hozzátartozóinak adatainak (fényképek, videó stb.) kezelése esetén a munkáltatóval szemben fel lehet-e lépni bármilyen jogcímen. Egyrészt az általános szabályok alkalmazásával, bizonyos tényállásokban természetesen lehetőség van arra, hogy az adatkezelőhöz vagy az adatvédelmi hatósághoz forduljon az adat tulajdonosa és ennek alapján kérje a szükséges hatósági eljárás lefolytatását. Ugyanakkor az is felmerülhet, hogy a munkavállaló közeli hozzátartozója a munkáltatóval szemben a hozzátartozói kárigények érvényesíthetőségét megalapozó 171. § alapján indít eljárást. Ilyen esetben szintén kérdéses az, hogy az Mt. 166. § (1) bekezdése alkalmazásában a munkáltató mentesülhet-e kártérítési felelősség alól olyan igények során, ahol az adatkezeléssel összefüggésben a munkáltató a munkavállaló közeli

hozzátartozója igazolni tudja azt, hogy esetleges jogellenes továbbítás vagy hozzáférés miatt a személyiségi joga sérült.

A munkáltató felelősségének megállapítása során ugyanakkor figyelemmel kell lenni arra is, hogy az adatkezelés, illetőleg adattovábbítás során a munkavállalót terheli-e bármilyen felelősség. Az Emberi Jogok Európai Bírósága több esetében kifejtette ugyanis azt az elvet, miszerint a munkavállaló által a munkáltató eszközét jogellenesen tárolt adatok megismerhetősége a munkáltató számára nem korlátozott, azaz a munkáltató jogot formálhat – eltérő megállapodás hiányában – arra, hogy a munkavállaló számára biztosított eszközökről tárolt adatokat megismerje, azokból esetlegesen jogkövetkezmények alkalmazására vonatkozó döntést hozzon.²⁸ Ilyen esetekben tehát a munkáltató alappal hivatkozhat az Mt. 167. § (1) bekezdésére, mely szerint nem kell megtéríteni azt a kárt, amellyel kapcsolatban bizonyítja, hogy bekövetkezése a károkozás idején nem volt előre látható. Emellett felmerülhet a (2) bekezdés alkalmazása is, ami kimondja azt, hogy nem kell megtéríteni a kárnak azt a részét, amelyet a munkavállaló vétkes magatartása okozott, vagy amely abból származott, hogy a munkavállaló kárenyhítési kötelezettségének nem tett eleget.

Fontos hangsúlyozni, hogy a munkavállalóval hozzátartozói viszonyban nem lévő személy számára a munkajogi kártérítési normák nem irányadóak, így az ő esetében elsődlegesen az általános szabályok szerinti igényérvényesítés jelenthet alternatívát.

²⁸ Lásd pl. *Libert v. France* ügy.

ÖSSZEGZÉS

Mindezekre figyelemmel látható az, hogy az adatvédelmi szabályok megjelenése a munkáltató felelősségi körét lényegesen kiszélesítette, illetőleg egy közigazgatási eljárásban további jogalapot hozott létre az adatvédelmi szabályok megsértésének szankcionálására. Az adatkezeléssel kapcsolatban megjelenő új szabályozás több olyan szituációt is előre vetít, amelyben a munkáltató az objektív felelősségből adódóan rendkívül előnytelen pozícióba kerülhet egy esetleges igényérvényesítés során. Az eljárási szabályok alapján a munkavállalói oldalról nem valószínűsíthető újabb „front” megnyitása, azaz vélhetően az adatvédelemmel kapcsolatosan felmerülő személyiségi jogi igényeiket a munkavállalók továbbra is munkaügyi per keretei között érvényesítik.

Az ebből eredő károk kiküszöbölésére a leghatékonyabb módszer az informatikai eszközökön és folyamatokon gyakorolt kontroll újragondolása és részletes szabályozása, hiszen ezzel az esetek jelentős részében elkerülhetővé válik az adatvédelmi incidens bekövetkezése. A probléma másik oldala ugyanakkor, hogy egy ilyen szintű fokozott szabályozás könnyen a hatékonyság és az egyszerű, gyors megoldások ellen hathat, ily módon minden munkáltató számára elemi kérdés, hogy a saját működését és folyamatait a lehető legjobb (informatikai) rendszerrel támogassa a munkavállalói „felhasználói élmény” és az adatvédelmi biztonság együttes szem előtt tartásával.

ZACCARIA MÁRTON LEÓ

adjunktus

Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Agrárjogi, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék

SZERZŐDÉSI FELTÉTELEK, SZERZŐDÉSI AUTONÓMIA ÉS EGYENLŐ DÍJAZÁS A MUNKAVISZONYBAN*

PROBLÉMAFELVETÉS

A munkaviszony szabályozása, illetve az az alapján keletkező jogok és kötelezettségek létrejötte döntően a munkaszerződésből, illetőleg egyfajta háttérként a munka törvénykönyve garanciális szabályaiból tevődik össze. Ehhez a regulatív struktúrához kapcsolódik továbbá a kollektív szerződés,¹ amely sajátos módon hidat képez a munkavállaló és a munkáltató egyéni szinten rendezett jogviszonya és a törvényi szabályozás generális jellege között. A kollektív akaratképzés mint szabályozási forma végeredményben ugyanúgy a szerződési szabadság elvén és a magánautonómia tiszteletben tartásán nyugszik, mint maga a munkaszerződés,² azonban nagy különbség a két szerződéses szint között egyik oldalról az azt kötő alanyok differenciájából adódó specialitások – azaz, hogy mire terjedhet ki –, másik oldalról pedig a kollektív szerződés normatív jogi természete. Ez ugyanis azt jelenti, hogy

* A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

1 Kiss György: Munkajog, Osiris, Budapest (2005) 375-376.

2 Kiss (2005): i. m. 90-91. és 313-314.

a kollektív szerződés lényegében szabályozási szinten, nem pedig az egyéni akaratképzés szintjén határozhatja meg a munkajogviszony szubsztanciális tartalmát,³ ugyanakkor természetesen szerződéses formában, ami pedig erősíti a felek privátautonómiájának jelentőségét a munkaviszonyban.⁴

E mellett az említett közös kulcsmozzanat, azaz a felek szerződési szabadságának paradigmája – másként a kodifikált munkajogi normák fokozatos deregulációja – olyan kötőerőt jelent napjaink munkajogi szabályozásában, amely sok szempontból új arculatot adhat a munkajogi normaanyagnak,⁵ legalábbis mindenképpen szerepet játszik a munkaerőpiaci és gazdasági igényekhez egyre inkább akklimatizálódó jogviszonystruktúra kiépítésében. A munkaszerződés mint jogi tény azonban egyidejűleg *ex lege* korlátozása is a felek szerződési akaratának, ugyanis mivel munkaviszonyból származó jogokat és kötelezettségeket kizárólag e szerződéstípus létesíthet legitim módon, e jogviszonybeli prerogatívák alakilag és tartalmilag is *ipso iure* kötöttek. Bár jelen tanulmány témájához csak érintőlegesen tartoznak a napjaink munkajogi tudományos diskurzusát és szabályozási folyamatait meghatározó dilemmák és trendek,⁶ érdemes megemlíteni, hogy a munkaviszony és a munkaszerződés szabad alakításának, illetve lényegében a felek által élvezett nagyfokú diszpozitivitásnak éppen a jelen tanulmány keretei között részletezendő kérdések jelentik – *inter alia* – az ellenpólusát. Habár az ellenpólus olykor látványosan jelentkezik, mégis úgy vélem, hogy a jogvédelmi kérdések felvetése, és azon belül az egyenlő bánásmód elve olyan *de minimis* garanciák, amelyek nem ignorálhatók semmilyen hasonló tárgyú munkajogi vizsgálatban.⁷

3 Kiss György: A munkajog szabályozásának dilemmái, Miskolci Jogi Szemle, 2017/2. különszám, 267-268.

4 T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről 181-182. [Elérhető: <http://www.parlament.hu/irom39/04786/04786.pdf> (letöltés dátuma: 2018. szeptember 27.).]

5 Jakab Nóra – Rab Henriett: A munkajogi szabályozás foglalkoztatási viszonyokra gyakorolt hatása a szociális jogok és a munkaerőpiac kapcsolatának függvényében, Pro Futuro, 2017/2, 27. és 35-36.

6 Valerio De Stefano – Antonio Aloisi: Fundamental Labour Rights, Platform Work and Human-Rights Protection of Non-Standard Workers 2-6.. [Elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3125866&download=yes (letöltés dátuma: 2018. szeptember 27.).]

7 A munkavállalók alapvető jogainak szerepe uniós szinten is a figyelem fókuszába került az utóbbi időben, lásd a Szociális Jogok Európai Pillérét és annak kulcsterületeit.

A következő néhány oldalon a fentebb felvázolt kérdést fogom vizsgálni arra a kettősségre tekintettel, amely a munkaszerződés szabadságával, illetőleg a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) által biztosított alapvető munkavállalói jogokkal írható le. Elsőként általában tekintem át a munkaszerződés megkötésének szerződési szabadságot érintő főbb kérdéseit, ezt követően pedig az abból származó jogok és kötelezettségek mentén mutatok rá a megkötés módjának és törvényi szabályainak jelentőségére. A feldolgozás harmadik nagy gondolati egységében a munkavállalókat megillető alapvető jogok közül az egyenlő bánásmód elvét tárgyalom részletesen, azon belül is az egyenlő díjazás alapelvét, ugyanis álláspontom szerint ez az egyik olyan terület a munkajogi szabályozásban, amelyen a jogalkotó nyíltan beavatkozik a felek magánautonómiájába olyan alapjogi értékeket garantálva a munkavállalók számára, amelyek könnyen kerülhetnek ellentétbe a szabad szerződéses akarat primátusával. A következtetések körében pedig egyaránt figyelemmel leszek a felmerülő szabályozási, elméleti és gyakorlati kérdésekre, amelyek kiindulópontja tehát a munkaviszonyban irányadó szerződési feltételek, ezek szabadságának, illetve az egyenlő bánásmód elvének mint alapjogi természetű szabályozónak a kollíziója.

1. A MUNKAVISZONY KONCEPCIONÁLIS SAJÁTOSSÁGAINAK KIVETÜLÉSE A FELEK GAZDASÁGI ÉS JOGI EGYENSÚLYTALANSÁGÁRA

A munkaviszony olyan sajátos magánjogi jogviszony,⁸ amelyben a munkáltató és a munkavállaló érdekközössége nem vagy csak nehezen mutatható ki, ebből adódóan azon szabályok, amelyek a felek szerződési szabadságának körébe tartozó kérdéseket rendezik, sok esetben egyensúlytalanságot mutatnak. A munkajogviszony szabályozásában a szerződéses szabadság klasszikus polgári jogi eszméje kulcsszerepet játszik,⁹ ami egyik oldalról a felek jogviszonyának

8 Prugberger Tamás – Nadas György: Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog, Wolters Kluwer, Budapest (2015) 27-28.

9 Kiss György: Foglalkoztatás gazdasági válságidején. A munkajogban rejlő lehetőségek a munkajogviszony tartalmának alakítására (jogdogmatikai alapok és jogpolitikai indokok), Állam- és Jogtudomány, 2014/1, 45-47. és 64.

alakítási módjaiban nyilvánul meg, másik oldalról azonban e jogelvnek a napjainkban egyre színesebbé váló munkavégzési formák legitimálásában is központi szerepe van.¹⁰ Nagyvonalúság lenne ugyanakkor a munkajogi szabályokat önmagában a szerződési elvre tekintettel azonosítani a polgári jogi szabályozással,¹¹ ugyanis annak olyan sajátos, gazdasági és szociális motivációi is vannak,¹² amelyek a mellérendeltségen nyugvó, hagyományos magánjogi jogviszonyokban nem mutathatók ki.¹³ A korábban említett érdekközösség lényegét tekintve éppen e gazdasági és szociális feltételeket realizálja, felismerve azt, hogy a felek mellérendeltségének hiányából adódóan nem egyensúlyi helyzetet mutató, de alapjaiban szinallagmatikus kötelemként jellemzett¹⁴ munkaviszonyban a felek jogai és kötelezettségei olyan szükségszerű erőltetődést mutatnak, amely kompenzálása komplex, a magánjogi elveken nyugvó, de a szociális elemeket dominánsan garantáló gondolkodásmódot igényel. E kettősség pedig természetesen felerősíti az egyensúlyeltolódást.

Kérdés lehet azonban, hogy ezt a fajta egyensúlyeltolódást a munkaszerződésből mint jogi tényből vagy a munkajogi szabályozás sajátos belső mechanizmusaiából tudjuk-e levezetni. Nézetem szerint előbbi inkább okozatként, mintsem okként jellemezhető, ugyanis a munkaszerződés megkötése mint jogi aktus, amely tehát a munkaviszony létrehozásának egyetlen legitim módozata,¹⁵ eredendően, in se magában foglalja a fentebb taglalt „kockázati” tényezőket akkor is, ha a feleknek ezekről külön nem kell rendelkezniük. Rendelkezniük kell azonban a munkavégzés tényéről vagy éppen a munkafeladatokról, amiből az következik, hogy a felek szerződési akarata behatárolt lesz még akkor is,

10 Martin Risak: Fair Working Conditions for Platform Workers. Possible Regulatory Approaches at the EU Level, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin 2-4. [Elérhető: <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/14055.pdf> (letöltés dátuma: 2018. szeptember 27.).]

11 Kiss György: Új foglalkoztatási módszerek a munkajog határán: az atipikus foglalkoztatásról a szerződési típusválasztási kényszer versus típusválasztási szabadság problematikájáig, Magyar Jog, 2007/1, 3-4. és 6-7.

12 Kiss (2017): i. m. 109-111.

13 Kiss György: Alapjogok kollíziója a munkajogban, JUSTIS Tanácsadó Betéti Társaság, Pécs (2010) 228-231.

14 Gyulavári Tamás: A gazdaságilag függő munkavégzés szabályozása. Kényszer vagy lehetőség? Magyar Munkajog, 2014/1, 4.

15 Kardkovács Kolos (szerk.) – Kozma Anna – Lőrincz György – Pál Lajos – Pethő Róbert: A Munka Törvénykönyvének magyarázata (Harmadik, hatályosított kiadás), HVG-ORAC, Budapest (2016) 115.

ha nagyfokú szabadságot élveznek a szerződés tartalmának konkretizálása kapcsán.¹⁶ Ebből a behatároltságból következően bizonyos jogosultságok és további szerződéses elemek per definitionem nem sorolhatók a felek konszenzusának hatókörébe, ugyanis a munkajogi szabályozás logikájából nem következik a felek minden lényeges elemre kiterjedő megállapodási kötelezettsége.¹⁷ Habár ez a gyakorlatban sokszor vitás esetekhez vezethet – például a munkabér vagy a munkaidő kapcsán¹⁸ –, mégsem indulhatunk ki önmagában abból, hogy a munkáltatónak és a munkavállalónak minden szubsztanciális elemre nézve szerződéses kikötést kellene formulálnia. E helyett, nagyrészt az idézett sajátos gazdasági és szociális érdekkettség miatt,¹⁹ a törvényi szabályok – illetve a kollektív megállapodások²⁰ – számos olyan nagy jelentőségű jogra nézve biztosítanak előírásokat, amelyek a munkavállalói jogvédelem és a munkáltató munkavállaló feletti de facto és de iure gazdasági hatalmát artikulálják, azaz olyan részleteket tisztáznak, amelyek bár hallgatólagosan immanens részét képezhetik valamennyi, munkaviszony létrehozására irányuló megállapodásnak, de a felek azokról külön nem kötelesek rendelkezni.²¹

Mindebbőlkövetkezően,ajlenelemzéstárgyátisképezőalapvetőmunkavállalói jogok garantálása egyfajta dualitással terhelt. Egyik oldalról ugyanis azok jelentős részét nem befolyásolhatja, korlátozhatja a munkaszerződés – lásd a semmisség²² és a nem létező munkaszerződés eseteit²³ –, vagyis azon jogok, amelyek a legalapvetőbb munkavállalói érdekeket jelenítik meg, kvázi

16 Berke Gyula – Kiss György (szerk.): Kommentár a munka törvénykönyvéhez: kommentár a Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez, Wolters Kluwer, Budapest (2014) 191-192. és 198-199.

17 Bizonyítja ezt az Mt. 42. § (1) és 45. § (1) bekezdése is, ugyanis a felek konszenzusa alapján létrehozott munkajogviszony tekintetében azon fogalmi elemeket maga az Mt. jelöli ki, amelyek nélkül munkaviszony nem jöhet létre. Vagyis a felek akaratának ezeket kell átfognia, de ennél többet nem.

18 Lásd például: EH 2017.06. M16. (foglalkoztatási és állásidő-fizetési kötelezettség), BH 2016.8. 214. (bizonyos juttatások megfizetésének elmaradása), Mfv. 10592/2015/7. (részmunkaidőre szóló megállapodás vitatottsága).

19 Kiss (2010): i. m. 230-231.

20 Prugberger Tamás – Nádas György: Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog, Wolters Kluwer, Budapest (2015) 93-96. és 118-120.

21 Kiss György: A munkaszerződés tartalmának összetettségéről, Jogtudományi Közlöny, 2017/3, 109-110.

22 Kardkovács – Kozma – Lőrincz – Pál – Pethő: i. m. 94-95.

23 Berke – Kiss: i. m. 198.

szabadon kiteljesedhetnek a törvényi vagy kollektív szerződéses szabályozással abban az esetben is, ha ezeknek esetlegesen ellent mondana maga a szerződés vagy a felek akarata. Ez által olyan garanciális szabályok kerülhetnek be a felek jogviszonyába, amelyekről egyfelől szükségtelen megállapodniuk, egyúttal a jogalkotó ennek nem is enged feltétlenül teret, ugyanis legitim módon nem lehetséges valamennyi lényeges kérdést csupán eltérő szerződési akarral rendezni.²⁴

Másik oldalról azonban a szerződési elv primátusa lényegében háttérbe szoríthatja a munkavállalók bizonyos, tipikusan törvényi szinten garantált érdekeit, amelyek szociális és gazdasági természetük miatt nem feltétlenül kerülnek be abba a körbe, amelyet a felek szerződéskötéskori akarata átfog. Másként megfogalmazva, azzal szembesülhetünk a kontraktuális és törvényi normák párhuzamossága kapcsán, hogy bár az Mt. éppen e szempontokra tekintettel határoz meg bizonyos minimumelvárásokat, mégis úgy tűnik, hogy a konszenzus körén kívül maradó körülmények csak másodlagosak lesznek például a felek konfliktusa esetén, habár az alapvető jogok garantálása kétségtől független a szerződés tartalmától. E jogok persze nem nélkülözik a racionális és arányos korlátozást, sőt számos jog rugalmasan alakíthatónak tűnik, ami persze nem zárja ki azt, hogy ezek a szerződési akarat körében is megjelenjenek.

Jelen tanulmány további részei éppen a fent kifejtettekből származó azon további kérdéssel foglalkoznak, miszerint a munkaviszonyban nagy szerepet játszó szerződéses szabadság mellett érvényesülő alapvető munkavállalói jogok hogyan felelhetnek meg a munkavállalók gazdasági és szociális elvárásainak, illetőleg, hogy ezek milyen mértéken bírnak olyan hatással, amely a szerződéskötéskor korlátozza a felek akaratát.

²⁴ Még a munkaszerződés erőteljes diszpozitivitása mellett sem. Lásd: Kardkovács – Kozma – Lőrincz – Pál – Pethő: i. m. 120-121.

2. A MUNKASZERZŐDÉS TARTALMI SZABADSÁGÁRÓL A MUNKAVÁLLALÓI JOGVÉDELEM REFLEXIÓJÁBAN

A munkaviszonyban a szerződési szabadság eszméje sajátosan, több oldalról is korlátozottan, de végeredményben egyre inkább dominánsan jelenik meg. E szabadság elsődlegesen nem a munkaviszony gazdasági tartalma kapcsán érhető tetten – hiszen azt nem lehet szabályozni –, hanem a jogi keretek tágításával, rugalmasabbá tételével. A szerződéses szabadság magánjogi premisszája tehát abból a szempontból is vizsgálható, hogy az mekkora mozgásteret enged a munkaviszony alanyainak, másként fogalmazva milyen mértékű foglalkoztatási szabadságot, hatalmat ad a munkáltató kezébe, és milyen mértékű kontrollt biztosít ez utóbbi fölött a munkavállalónak.

Az Mt. logikájából és a munkaerőpiaci realitásból arra következtethetünk,²⁵ hogy az Mt. mintegy implicite feltételezi a munkavállaló beleegyezését az „általános szerződési feltételekbe”, ugyanis az Mt. több olyan, lényeges rendelkezést is tartalmaz, amelyek szerződéses kikötés hiányában az Mt-t rendelik alkalmazni, de ezek között jellemzően a munkáltató érdekkörében felmerülő aspektusok szerepelnek. Így például a munkavégzés helyének kijelölése nyilvánvalóan a munkáltató érdekkörébe esik, mint ahogyan feltehető az a kérdés is, hogy biztos, hogy minden esetben a napi nyolc órás, azaz teljes munkaidős foglalkoztatás áll-e a felek, így elsősorban a munkavállaló érdekében? Az Mt. nem deklarálja ugyan, hogy a szerződéses szabadság elvén áll a munkaviszony szabályozása, noha ez egyértelműen következik a szabályokból, még akkor is, ha a fejezetvégi korlátozások nem teszik teljesen szabaddá az Mt. szerződési jogát. Az Mt. evidensnek, immanensnek veszi azt, hogy a munkavállalói jogok, azaz a munkáltató gazdasági hatalmának korlátai, együtt szerepelnek előbbi érdekekkel a szerződésben, de összességében a törvény nagyfokú diszpozitivitása aggályossá teszi ezek megfelelő szintű garantálását. Másként megfogalmazva a munkavállalói jogok közvetlenül nem befolyásolják a szerződéskötés kori

25 Nádas György – Rab Henriett: Az Alkotmánybíróság munkajogi jogvédelmet alakító szerepe az aktuális joggyakorlat alapján. In: Auer Ádám – Berke Gyula – György István – Hazafi Zoltán (szerk.): Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére. Liber amicorum in honorem Georgii Kiss acetatis suae LXV., Dialóg Campus, Budapest (2018) 695.

akaratot, de implicite, látens módon mégis; a kérdés így az, hogy milyen mértékben.²⁶

A fent említett gazdasági erőfölényt és személyes alárendeltséget – amelyek tehát részben a munkaszerződési feltételek sajátos struktúrájából táplálkoznak – kompenzálhatják a munkavállalói alapjogok, amelyek garantálása jellemzően a törvényi szintről indul ki, de sok esetben a megállapodás szintjére kerülhet (például a munkavégzés eszköze vagy a pótlékok tekintetében).²⁷ Vagyis kérdés lehet, hogy ebbe a rendszerbe hogyan illeszthetők be ezek, és hogyan transzformálhatók valódi szerződéses szabályozássá, hiszen ezek sok szempontból megkötik a munkáltató kezét, ami viszont ellentétes a fent jelzett szabadsággal. Ilyen szabályozási elem a munkavégzés helye is, az ugyanis nagyon fontos elem, maga az Mt. mondja ki, mégsem kötelező abban megegyezni, azaz egyoldalúan is meghatározható. Az obligát megegyezés elmaradása nem vezet káros jogkövetkezményekhez, miközben ebben az esetben a munkavállalónak erre a körülményre lényegében nincs sem személyes, sem gazdasági, sem pedig jogi ráhatása. Kérdés, hogy ez a szerződési szabadságot hogyan képezi le, azaz nem ér-e el éppen fordított hatást, deklarálva és rögzítve a munkáltató egyoldalú teljesítés-meghatározási jogát, ami önmagában nem aggályos – lásd az Mt. 6. § (3) bekezdését²⁸ –, de egy olyan lényeges, a szerződéskötés körébe eső aspektus, mint a munkavégzés helye, tekintetében már kérdéseket vet fel.

Tovább komplikálja a helyzetet a kollektív szerződések területe, ezek ugyanis a szerződéses szabadság olyan unikális kivetülései, amelyek a magánautonómia és szerződéses keretek közötti cselekvési autonómia, illetve a kollektív akaratképzés határán helyezkednek el. Maga az Mt. preferálja

26 Szükséges utalni a munkavállalói jogvédelmet a munkaviszony fogalmából kiindulva tárgyaló 198. számú Nemzeti Munkaügyi Szervezeti ajánlásra, amelynek 9. pontja – nagymértékben tisztteletben tartva a szerződési szabadság fundamentumát – az ellenérték ellenében végzett, gazdasági függőséget mutató munkavégzés-típusokat sorolja ebbe a fogalmi körbe, ami természetesen a magyar jogrendszerben is megjelenik, éppen az Mt. idézett szabályain keresztül.

27 A munkaszerződés tartalmának egy-, illetve kétoldalú konkretizálásának lehetőségével kapcsolatban lásd: Kiss (2017): i. m. 105-116.

28 E szerint a munkáltató a munkavállaló érdekeit a méltányos mérlegelés alapján köteles figyelembe venni, a teljesítés módjának egyoldalú meghatározása a munkavállalónak aránytalan sérelmet nem okozhat. Vagyis az egyoldalú teljesítés-meghatározás joga, bár objektíven nehezen körülhatárolható, egyértelmű törvényi korlátokba ütközik.

ezeket, így kérdés lehet, hogy nem szorulnak-e háttérbe az individuális szerződések. A kollektív szerződések egyik oldalról korlátozzák a szerződési szabadságot, mert kihagyják a munkavállalókat a szerződéskötésből, másik oldalról pedig erősítik azt, ugyanis jogforrási oldalról szemlélve az Mt. helyetti alkalmazás összességében nagyfokú szabadságot jelent a felek szerződéses akaratképzése során. Kérdés ugyanakkor, hogy mivel a kollektív szerződés az egyéni munkaszerződés helyébe lép, az egyes szerződéses feltételek hogyan alakíthatók „általános” feltételekből „egyéni” feltételekké. A munkavállaló lényegében lemond saját szerződés-alakítási jogáról annak érdekében, hogy a kollektív autonómia keretei között számára kedvezőbb feltételek legyenek megállapíthatók. Általában igaz, hogy az 1992. évi Munka Törvénykönyve sajátos diszpozitivitását az általános diszpozitivitás váltotta fel, de éppen a munkavállalók érdekében a törvény még így is jelentős, eltérést nem engedő korlátokat tartalmaz, ami a szerződési feltételek rendszerezését nehézkessé teszi.

3. A MUNKASZERZŐDÉS LÉTREHOZÁSÁNAK ÉS NEM LÉTEZÉSÉNEK DILEMMÁI A SZERZŐDÉSI FELTÉTELEKRE TEKINTETTEL

A munkajogban bevett szerződési feltételek körében elsőként arról a jelenségről kell szólnunk, amely a szerződés létrehozása körében fontos, azonban a munkaviszony további létszakaira is jelentős hatással lehet. Bár jelen tanulmány csak kisebb részben foglalkozik magával a munkaszerződéssel, mégis el kell tudnunk különíteni egymástól a nem létező, azaz létre nem jövő és az érvénytelen (semmis) munkaszerződést abban a tekintetben, hogy a felek milyen módon és terjedelemben fejezik ki szerződési akaratukat a munkaviszony létrehozása során.²⁹ Említésre került a korábbiakban, hogy a munkáltató és a munkavállaló szerződéses szabadsága annyiban mindenképpen korlátozott, hogy a szabályozás explicite kimondja az érvényességi kellékeket, illetőleg rendelkezik olyan szerződéses elemekről is, amelyekről nem kell ugyan expressis verbis megállapodnia a feleknek a szerződésben, de azokat mégis a

²⁹ Ennek különös jelentősége van a munkaviszony munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyoktól történő dogmatikai differenciáltságában. Lásd: Kardkovács – Kozma – Lőrincz – Pál – Pethő: i. m. 117-119.

szerződés elemeinek kell tekinteni.³⁰ Mivel ez utóbbiak jogi minősége nem vet fel érvényességi kérdéseket, noha például a munkaidő szerződéses rendezése munkavállalói szempontból olyan jelentős eleme a munkaviszonynak, amely ezt akár szükségessé is tehetné, ezért csak megemlítem, hogy a munkaszerződés megkötése és tartalomszabadsága nagyrészt éppen ezen elemek által garantált. A felek ugyanis szabadok a tekintetben, hogy bár korlátozottan, de eltérhetnek az Mt-től, és abban a tekintetben sem szorítja indokolatlanul keretek közé őket a jogalkotó, hogy szerződésükről szabadságukban áll érvényesen rendelkezni bizonyos lényeges elemek megfontolása nélkül is. Vagyis azon szerződési feltételek, amelyek tehát lényegében a szerződéses szabadság körébe tartoznak, nagymértékben kihatnak a felek jogi státuszára, mint ahogyan a jelen elemzés tárgyát képező munkavállalói jogvédelemre is.

Hasonló metódus alkalmazásával érdemes néhány szót szólni az érvénytelenséghez, illetőleg nemlétezéshez vezető tartalmi elemekről is. A munkaszerződés érvényes megkötésének feltétele ugyanis az Mt. 45. § (1) bekezdése szerint az, hogy a felek konszenzust alakítsanak ki a munkakör és az alapbér tekintetében. Ezek hiányában érvényes munkaszerződés nem jöhet létre,³¹ ezek ugyanis oly esszenciális elemei a munkaviszonynak, amelyek hiányában mutatis mutandis a munkaviszony legalapvetőbb fogalmi építőkövei hiányoznak.³² Következésképpen a felek között nem jön létre akarategység a tekintetben, hogy munkaviszonyt hoznak létre,³³ ami persze nem jelenti azt, hogy szerződéses akaratuk ne irányulhatna más típusú, akár munkavégzésre irányuló, például megbízási jogviszony létrehozására.³⁴ Munkaviszony azonban ilyen szerződési feltételek mellett nem jön létre, ha viszont létrejönne, akkor semmisnek kellene minősíteni, az ugyanis a munkaviszonyra vonatkozó szabállyal ellentétes, és a jogkövetkezményeket is ennek megfelelően kellene alkalmazni. Ez a jogértelmezés a semmisség alkalmazása és a felek közötti „jogviszony” rendezésének igénye mentén nem helytelen, azonban éppen a fentebb említett szerződéses akarat szabadság eszméjének tiszteletben tartása

³⁰ Berke – Kiss: i. m. 198-199. és 206.

³¹ Berke – Kiss: i. m. 198.

³² Gyulavári Tamás: IV. Fejezet – Munkaviszony létesítése. In: Gyulavári Tamás (szerk.): Munkajog, ELTE Eötvös, Budapest (2016) 137.

³³ Kiss (2007): i. m. 108-109.

³⁴ BH 2018.3. 93. és BH 2017. 412., BH 2015. 78., BH 2008. 167. és EBH 2002. 677.

okán indokolatlannak és aránytalanul terhesnek tűnik az álláspontom szerint, hogy a törvény mintegy a felekre oktroálja azon jogkövetkezményeket, amelyek egy egyébként létrejött, de érvénytelen megállapodáshoz köthetők. Ez alatt azt értem, hogy nem feltétlenül az akarati hiba súlya lesz a döntő szempont ebben az esetben, noha a contrario ragaszkodnunk kell azon, az Mt. és a joggyakorlat által is igazolt nézőponthoz, miszerint a munkakörben és alaplérben történő konszenzus önmagában elegendő a munkaviszony érvénye létrejöttéhez.³⁵ Voltaképpen tehát nem a felek akarati disszonanciájának súlya vezet e sajátos jogi helyzethez, hanem az a körülmény, amely szerint megállapodásukba eredendően nem foglaltak bele olyan jelentős elemeket, amelyeket a törvény a létrehozás kógens kellékeinek tekint. Az Mt. e tekintetben tehát imperatív módon rendezi a munkaszerződés létrehozásának feltételrendszerét, és bár az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazása valóban megfelelő kiútnak tűnik eme ellentmondásos jogi labirintusból, nézetem szerint a létre nem jött munkaszerződésre fogalmilag nem alkalmazhatók az Mt. által rögzített jogkövetkezmények. Ha ugyanis a megállapodás az Mt. szerint érvénytelen, úgy nem férhet kétség a 27. § alkalmazásának szükségességéhez, azonban ha a felek jelentős akarathibában szenvedő, de – vélhetően – munkavégzésre és ellenértékfizetésre irányuló megállapodása mégis beszorul a fent taglalt légüres térbe – azaz nem jön létre, de nem is semmis –, úgy a munkaviszonyt létrehozó eredeti causához és a már többször említett szerződéses feltételek dogmatikájához kell visszanyúlnunk.

Végeredményben az okozza a nehézséget egy ilyen ellentmondásos helyzet megítélésakor, hogy lényegében a felek közös akaratáról is csak nehezen beszélhetünk, ugyanis ha nem az Mt. szerint hozzák létre a szerződést – kivéve, ha már az érvénytelenség szakába léphet a szintén hibás, de szerződési causának megfelelő akaratnyilatkozat –, úgy az Mt. szövegéből arra következtethetünk, hogy a felek akarata nem munkaviszony létrehozására irányult, azaz az Mt. nem alkalmazható megállapodásukra. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) alkalmazása tűnik racionálisnak e tekintetben,³⁶ bár ezt a megoldást is fenntartásokkal kell kezelnünk, ugyanis

35 Vagyis a további tartalmi elemek a létrehozás érvényességének elbírálásakor figyelmen kívül maradnak.

36 Ugyanis az ilyen tartalmú megállapodásra nem alkalmazható az Mt. a fentebb kifejtettek miatt, azonban általános magánjogi megállapodásként a Ptk. igen, noha erre utaló rendelkezést abban sem találunk.

még ilyenkor is elképzelhető, hogy bár formálisan nem munkajogi jogok és kötelezettségek keletkeznek, de a felek egymással szemben mégis ilyen jellegű jogokat és kötelezettségeket élveznek, illetve gyakorolnak. Mindenesetre ez a megközelítés az érvénytelen és nem létező szerződési feltételek tekintetében még távolabb sodorhatja az ilyen típusú akarathibában szenvedő megállapodást az Mt. szerinti semmisségi szabályok alkalmazásától.

Bár ez a kérdés nem kötődik szorosan jelen kutatás fő témájához, mégis szükségesnek tartottam feltárni ezen fogalmi és jogértelmezési ellentmondásokat, ugyanis a létre nem jövő vagy éppen az érvénytelen munkaszerződés kérdésköre alapjaiban határozza meg a munkavállalók alapvető jogainak szerződéses feltételkénti értelmezésének problematikáját. Ha ugyanis nem beszélhetünk munkaviszonyról – de ellenérték fejében történő munkavégzésről igen –, úgy a munkát végző személy jogainak terjedelme kisebb, mint ahogyan valamilyen munkavállalói érdeksérelem megnyilvánulhat érvénytelen szerződéses klauzula formájában is. Ez egyfajta teleologikus értelmezésnek feleltethető meg a tekintetben, hogy a létre nem jövő munkaszerződésből egyik fél érdekében sem származhatnak jogok és kötelezettségek, miközben az érvénytelenség orvosolható, és a jogalkotó önálló jogkövetkezmény-rendszert fűz hozzá.

4. AZ EGYENLŐ BÁNÁSMÓD ELVE MINT AKARATHAJLÍTÓ TÉNYEZŐ A MUNKASZERZŐDÉS MEGKÖTÉSEKOR ÉS TELJESÍTÉSEKOR

A korábbiakban részletesen érintettük a munkaszerződés tartalmának és létrehozásának problematikáját, mint ahogyan arról is esett már szó, hogy számos, a munkaviszonyban a munkavállalók érdekeit védő előírás nem szerződéses rendelkezésből, hanem éppen a szerződéses akaratot kiegészítő vagy felülíró törvényi – kollektív szerződéses – normatételtől vezethető le. Ennek álláspontom szerint azért van jelentősége, mert e jogok garantálása lényegében egy ellentétes folyamatot fémjelez napjaink munkajogi tendenciáival,³⁷ ugyanis mind a magyar szabályanyagot, mind pedig a külföldi

37 T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről 83-87. [Elérhető: <http://www.parlament.hu/irom39/04786/04786.pdf> (letöltés dátuma: 2018.szeptember 27.).]

megoldásokat tipikusan a munkaerőpiaci, gazdasági szükségesség jellemez,³⁸ amit értelemszerűen a szabad szerződéses akarat biztosításának alapelve tud a legmegfelelőbben kiszolgálni.

Habár ez a fajta szabadabb munkaviszony-felfogás ad absurdum a munkajog mint önálló szabályozási terület fölöslegessé válását is vizionáltatja,³⁹ nem szabad szem előtt téveszteni azt a körülményt sem, hogy a flexibilitás,⁴⁰ „rugalmas biztonság”⁴¹ és általában a túlzottan szigorú és nagyszámú kőgens szabályt elutasító megoldások után – mellett – a munkavállalók alapvető szociális érdekeinek védelme mint piaci aktivitásuk egyik záloga is visszatérően napirenden van,⁴² de összességében azt is mondhatjuk, hogy bár diverz szerepkörben, de folyamatosan jelen volt és van a munkaviszonyt szabályozó joganyagban. Vagyis álláspontom szerint a munkaszerződés feltételeit befolyásoló körülmények, illetőleg a szerződés nagyfokú szabadsága nem zárja ki e jogok meglétét, sőt talán éppen kontraproduktívan hatna az a munkaerőpiacra, ha a „törvényi szabadság” mellett háttérbe szorulnának, akár eltűnnének a tradicionálisan elvárt alapvető fontosságú jogok. A munkaszerződés tehát önmagában nem lehet kellő biztosítéka az alapvető munkavállalói jogok érvényesítésének, sőt azok leginkább a fent taglalt cselekvési autonómia korlátaiként jelentkeznek. Álláspontom szerint ez nem mond ellent annak a premisszának, miszerint a munkaviszony alanyai lényegében konszenzussal a munkaviszony szinte összes elemét szabadon alakíthatják, de a munkáltatói erőfölény okán szükséges ilyen jellegű garanciákkal is számolnunk, akár alapvető szinten is. Alapvető szinten pedig az egyenlő bánásmód elve lehet az egyik olyan korlátozás, amely nyilvánvaló akadályokat állít a szerződési szabadság eszméje elé.

38 Sipka Péter: The Regulation of The Working Conditions as a Limit of Flexible Working – The Effects of The Green Paper Through The Example of Hungary, *Procedia Economics and Finance*, 2015/23, 1517-1518.

39 Harry W Arthurs: Labour Law After Labour, *Osgood CLPE Research Paper*, 2011/15, 12-29. (fókuszban a munkajog funkciótlansága annak szociális tartalma nélkül).

40 Gyulavári Tamás – Kártyás Gábor: The Hungarian Flexicurity Pathway? *New Labour Code after Twenty Years in the Market Economy*, Pázmány, Budapest (2015) 91-92.

41 Bankó Zoltán: Az atipikus munkajogviszonyok, *Dialóg Campus, Budapest–Pécs* (2010) 33. és 42-43.

42 Frank Hendrickx: The European Social Pillar: A first evaluation, *European Labour Law Journal*, 2018/1, 4-5.

A fentebb leírtaknak megfelelően az a normativitási erő, amelyet az Mt., illetőleg a kollektív szerződés biztosítanak a munkavállalóknak jogaik érvényesítése során, még abban az esetben is megfelelő védelmi szintet eredményeznek, ha a szerződésben ezek az érdekek figyelmen kívül maradnak. A szerződéskötés körülményei, illetőleg tartalma ebben az értelemben nem befolyásolja a munkavállalói jogok bíróság előtti invokálhatóságát, ami természetesen abból is következik, hogy a legalapvetőbb garanciális normák egyrészt szűkítik a szerződési szabadság mértékét, másrészt pedig a szerződésnek lényegében immanens módon részét képezik, pontosabban a szerződésből származó jogok és kötelezettségek tekintetében nem ignorálhatók.

Vagyis a munkaszerződésbe foglalt konkrét, az azt megkötő felek akaratát tükröző jogi tényeken túl legalább ilyen fontos tényezőnek kell tekintenünk a kógens, vagy csak részben diszpozitív szabályozásokat az Mt-ben, amelyek között nagyrészt a munkavállalói érdekeket védő normatételeket találunk. Terjedelmi okokból jelen tanulmány keretei között nem lehetséges valamennyi, ilyen módon rendezett munkavállalói jogot részletesen tárgyalni, de az eddig ismertetett, általános áttekintés után az elemzés során az egyenlő bánásmód elvére koncentrálok, amely több aspektust is figyelembe véve bátran mondható a felek – talán elsődlegesen a munkáltató – szabad szerződéses akaratát hajlító (munka)jogi alakzatnak akkor is, ha maga az egyenlő bánásmód elve nem kifejezetten munkajogi szabályozásként értelmezendő,⁴³ hiszen hatása és jelentősége nem megkérdőjelezhető a munkajogviszonyban.⁴⁴ Az egyenlő bánásmód elve tipikusan olyan elvárás a munkáltatóval szemben, amely csorbíthatja a szerződéses szabadság elvét, illetőleg amely olyan kötelezettségekkel és jogokkal ruházza fel a feleket direkt állami beavatkozás révén, amely a szerződésből és annak elemeiből nem feltétlenül következne.

43 Christopher McCrudden: Equality in Law Between Men and Women in the European Community – United Kingdom, Belgium, European Communities (1994) 13.

44 John J. Donohue: Advocacy Versus Analysis in Assessing Employment Discrimination Law. In: Christopher McCrudden (ed.): Anti-Discrimination Law (2nd series), The Cromwell, Trowbridge (2004) 132-135.

Általánosságban igaz, hogy ha a munkaviszony bármely, döntően a munkáltató által befolyásolt elemére – például díjazás, megszüntetés – gondolunk, akkor a döntési és szerződési szabadság mindenképpen korlátozott bizonyos mértékben az egyenlő bánásmód elve által. Természetszerűleg a már többször említett munkavállalói szociális és gazdasági garanciák jelentős része ilyen, de az egyenlő bánásmód elve mögött oly erős alapjogi és emberi jogi fundamentumok állnak,⁴⁵ hogy erre a kritériumra ez fokozottan igaz. Nézetem szerint az elv értelmezését és alkalmazását bizonyos nehézségek jellemezhetik, ugyanis az alapvető, a felek megállapodására épülő premissza és az állam által szigorúan és kiterjedt jogi keretek között biztosított egyenlőség elve egymással merőben ellentétes,⁴⁶ noha éppen a fentebbi elemzés mutatott rá arra, hogy a munkaszerződés sajátos jogi természetéből fakadóan az egyenlő bánásmód elve és más alapvető jogosultságok is lényegében a megállapodás részét képezik, *expressis verbis* kifejezett szerződési akarat nélkül is (utóbbi tulajdonképpen szükségtelen is lenne).

A legnyilvánvalóbb pont, amelyen az egyenlő bánásmód elve áttöri a szerződéses szabadság elvét, az a munka díjazása,⁴⁷ mivel nézetem szerint az Mt. 12. § (1) és (3) bekezdése ezen a területen lényegében megtiltja a felek – elsősorban persze a munkáltató – számára, hogy a munka díjazásában szabadon, jogszabályi korlátok nélkül állapodhassanak meg. Fentebb már érintettem ezt a kérdés, megemlítve azt, hogy az ellenérték meghatározása alpbér formájában gyakorlatilag fogalmi eleme a munkaviszonynak – és a munkaszerződésnek –, így ennek fontosságát nem kell külön bemutatni. Ennek megfelelően az Mt. több ponton is rendelkezik olyan szabályokról, amelyek direkt módon a munkabérrel, illetve annak védelmén keresztül védik a munkavállalók érdekeit.⁴⁸ Mindemelllett az egyenlő munkáért egyenlő bér elv olyan nominát, konkrét előírása az Mt-nek – illetve az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvénynek

45 Ádám Antal: Az Alkotmánybíróság szerepe az emberi jogok védelmében, *Acta Humana*, 1994/15-16, 62-64.

46 Menyhárd Artilla: Diszkrimináció-tilalom és polgári jog, *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2006/3, 8-9.

47 Sandra Fredman: *Marginalising Equal Pay Laws*, *Industrial Law Journal*, 2004/3, 281-282.

48 Ilyenek tipikusan a kötelező legkisebb munkabér, a garantált bérminimum vagy a munkabér védelmének normatív, Mt-ben rögzített előírásai.

(a továbbiakban: Ebktv.)⁴⁹ –, amely az egyenlő bánásmód általános elvén belül ugyan,⁵⁰ de egyfajta önállósággal, alapelvei, egyben konkrét munkáltatói kötelezettségen keresztül biztosítja a díjazás egyenlőségét.

A munkaszerződés alanyai nagyfokú szabadságot élveznek a munkadíjazás meghatározása tekintetében,⁵¹ habár a felszín alatt valójában az Mt. a díjazás minimumára, módjára, összehasonlítható jellegére nézve egyaránt tartalmaz kötelező érvényű előírásokat. Álláspontom szerint nem önmagában e keretek jogszabályi szintű előírásai – és nem is önmagában az egyenlő bánásmód elve – korlátozzák a felek szerződési autonómiáját, hanem az ezekből adódó következmények azaz, hogy a jogalkotó eredendően nem engedi átlépni e korlátokat, így alakítva indirekt módon a munkáltatók bérpolitikáját. Vagyis az egyenlő értékű munkáért egyenlő bér elv egy olyan szempontja a munkajogi szabályozásnak, amellyel a munkáltatónak eleve számolnia kell bérpolitikája kialakításakor, és bár vannak alóla kivételek,⁵² mégis abszolút jogellenes jogi helyzethez vezet az elv be nem tartása.⁵³

Az egyenlő bérezés elve tehát a munkáltatói oldal akaratszabadságát korlátozza a szerződés-kötés során, noha előállhatnak olyan hipotetikus helyzetek is, amelyben a munkavállaló – gazdasági és szociális körülményei okán – adott esetben a kisebb összegű, egyben egyenlőtlen díjazást is elfogadná azzal a lehetőséggel szemben, hogy adott esetben magasabb munkabérért – ami tehát *ex lege* járna neki – nem alkalmazza a munkáltató. Ez a dilemma persze önmagában a díjazás kialakításának sajátosságaiból, elsősorban a kötelező legkisebb munkabér és garantált bérminimum által is felmerülnek, de az egyenlő díjazás elve is rigorózus jogszabályi korlátnak tekintendő. Mindez

⁴⁹ Ebktv. 21. § f) pont.

⁵⁰ Az EBH 2018. M.24. sorszámu elvi döntés 43. pontja szerint „Az egyenlő értékű munkáért egyenlő bér elvét az egyenlő bánásmód követelményrendszerén belül kell és lehet értelmezni.” Ezzel egyező kúriai álláspont jelenik meg a Kúria EBH 2014. M.19. számú ítéletében is.

⁵¹ Kardkóvács – Kozma – Lőrincz – Pál – Pethő: i. m. 274-276.

⁵² Értve ez alatt az Ebktv. 19. § (2) bekezdése szerinti kimentési bizonyítást, a 7. § (2) bekezdés szerinti általános kimentési és a 22. § a) pont szerinti speciális kimentési szabályt.

⁵³ Azaz a munkáltatói aktus még látszólag sem jogszerű, ellentétben az Mt. 6. § (2) bekezdése szerinti joggal való visszaélés esetével, amely elv megsértése szintén felmerülhet ilyen esetekben. Lásd: Tercsák Tamás: A joggal való visszaélés a munkajogban, Pécsi Munkajogi Közlemények Tanulmányok, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs (2015) 7-16.

persze csak másodlagos fontossággal bír a munkavállaló oldalán, hiszen még akkor is, ha adott esetben az egyenlőtlen díjazást nem érzi sérelmesnek, a munkáltató felelőssége e szabályok betartása, vagyis a munkavállaló szerződéskötéskori akarata e vonatkozásban irreleváns.⁵⁴

Kérdés persze, hogy az egyenlő bánásmód elve mennyiben limitálja ténylegesen a felek szerződési szabadságát a díjazás vonatkozásában, avagy nem csupán hipotetikus előfeltevés-e az itt tárgyalt jogi dilemma. Álláspontom szerint azért nem, mert az egyenlő bánásmód körében leginkább szem előtt lévő esetről beszélünk,⁵⁵ ami persze csak egyrészt köszönhető az itt felvázoltak szűken vett munkajogi természetének, másrészt ugyanis az egyenlő bánásmód követelményének alapjogi természetű, imperatív normaanyaga önmagában is megalapozza e distinkciót. Mindenesetre ezen indokok mentén közvetlen, többszintű jogalkotói beavatkozást figyelhetünk meg ezen a területen.⁵⁶ Ugyanakkor muszáj tovább lépnünk a diszkrimináció-tilalom mint a korlátozás alapjának tényétől, így néhány szóban megemlítem, hogy a korlátozás mértéke valójában fontosabb szerepet játszik a gyakorlatban, mint a kiindulási pontként szolgáló abszolút tilalom. Az egyenlő bánásmód így az egyenlő díjazás – körében sem az a tipikus ugyanis, hogy az egyes, szigorú szabályok alól ne lennének kivételek, de még az ex lege kivételek hiányában is minden esetben lehetősége van a munkáltatónak kimentenie magát, azaz igazolnia, hogy az egyenlő bánásmód elvét megtartotta a bérezés tekintetében.⁵⁷ Bár a kimentési szabályok szorosan nem tartoznak jelen tanulmány tárgyához, mégis érdemes megemlíteni az Ebktv. 22. § (1) bekezdés a) pontját, amely szűk körben bár, de feloldja az Mt. 12. § (1) és Ebktv. 21. § f) bekezdésének szigorát, amikor az elvégzett munka természetéhez, jellegéhez, sajátosságaihoz

54 A KGD 5/2013. számú döntésben a munkáltató – többek között – arra hivatkozott kimentésként, hogy mivel a munkabérben történő megállapodás szabad megegyezés tárgya a felek között, ezért, még ha a munkavállaló számára valamilyen sérelmes is a megállapított összeg, nem beszélhetünk diszkriminációról. A Kúria álláspontja szerint erre alaptalanul hivatkozik a munkáltató, ugyanis az egyenlő bánásmód elvét alapjogi és imperatív jellegénél fogva a munkaviszonyban minden körülmények között meg kell tartani, és csak ezt figyelembe véve egyezhetnek meg a munkabérben a felek.

55 T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről 101. [Elérhető: <http://www.parlament.hu/irom39/04786/04786.pdf> (letöltés dátuma: 2018. szeptember 27.).]

56 Mt. 12. § (1) bekezdés és Ebktv. 21. § f) pont.

57 Az Ebktv. 19. § (2) bekezdés alapján.

igazodóan megengedi a munkáltatói kimentést.⁵⁸ Az ilyen esetekben ugyanis a munkáltatónak lényegében szabad mérlegelésre van lehetősége munkavállalóival szemben, de csak abban az esetben, ha az egyenlő bánásmód elvét generálisan megtartja.⁵⁹

Szintén árnyalja a szerződési szabadság korlátozásának fokát az a körülmény, hogy az egyenlő díjazás elvét csak egymással összehasonlítható helyzetben lévő munkavállalók között kell megtartani,⁶⁰ mint ahogyan az a körülmény is, hogy az elv megsértése – azaz a szerződési szabadság korlátozásának átlépéséből eredeztethető jogsértés manifesztálódása – voltaképpen csak azon munkavállalók viszonylatában lehetséges, akik a díjazásbeli hátrányt valamely védett tulajdonságukra tekintettel szenvedték el.⁶¹ Habár ez egy olyan, konjunktív elemekből felépülő kritériumrendszer, amely – ebben az értelemben – inkább eljárási kérdés, mégis fontosnak tartom ezt tisztázni. Ugyanakkor ez mit sem változtat azon, hogy az elvi lehetőség valóban minden munkavállaló előtt nyitva áll arra, hogy amennyiben a munkáltató átlépi ezt a korlátot, úgy akár bíróság, akár az Egyenlő Bánásmód Hatóság előtt érvényesíthesse e jogát. Az összehasonlítható helyzet pedig lényegében az Mt. 12. § (3) bekezdése szerinti egyenértékűségi ismérvek alapján értelmezhető, de az összehasonlíthatóság Ebktv-beli kritériumát mindenképpen kiterjesztően kell értelmezni.⁶²

Összességében megállapítható, hogy az egyenlő bérezés elve axiomatikusan korlátozza a felek szerződési szabadságát, elsődlegesen a munkáltató munkaviszonyalakítási jogát, hiszen a bérpolitika kialakítása szükségképpen az ő érdekkörébe esik. Bár maga az egyenlő díjazás elve koncepciólagosan behatárolt, de az összehasonlítható helyzet és a munka egyenértékűségének

58 EBH 2014. M.19.

59 Azaz azonos helyzeteket azonos, eltérő helyzeteket pedig eltérő módon kezel. Lásd: Kardos Gábor: A nemi diszkrimináció egyes kérdései az EU Bíróság esetjogában. In: Gyulavári Tamás (szerk.): Egyenlő esélyek és jogharmonizáció. A nemek közötti megkülönböztetés tilalma a nemzetközi kötelezettségek tükrében, Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága – Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest (1997) 45.

60 Gyulavári Tamás – Könczei György: Európai szociális jog, Osiris, Budapest (2000) 72-76.

61 Gyulavári Tamás: Egyenlők és egyenlőbbek (8. rész), Humán Szaldó, 2009/10, 263-265., EBH 2015. M.24. és az Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület 384/4/2008. (III. 28.) TT. sz. állásfoglalása, 1-2.

62 A 2003. évi CXXV. törvény kommentárja, CompLex Jogtár, 8. §-hoz fűzött magyarázat.

szempontrendszere mégis olyan, alapvető garanciális alapjoggá teszük e vonatkozásban az egyenlő bánásmód elvét, amely ex lege védi a munkavállaló érdekeit.

KÖVETKEZTETÉSEK – (JOG)EGYENLŐTLEN EGYENLŐSÉG

Bár nem vizsgáltam valamennyi, alapjogi természetű munkavállalói garanciát, hiszen azok egy része eredendően a munkaszerződésbe kódolt, tekintve, hogy a munkaszerződés fogalmi sajátossága a díjazás ellenében történő függő munkavégzés (szubordináció), amiből következik a munkáltatói hatalom, amiből pedig a munkavállalók jogvédelmi kényszere vezethető le. Nem lehetséges persze a szerződéses feltételek mindegyikét ilyen szemmel (is) nézni, de álláspontom szerint mégis szükséges ez a fajta szemlélet, ugyanis a törvényi szabályozás nem feltétlenül kell, hogy betöltse ezt a kvázi szociális védelmi szerepet, sőt lehet, hogy hamarosan nem is fogja tudni. Fontos mindenesetre, hogy a munkavállalók által elfogadott feltételeknek legalább a minimum sztenderdekét magukban kell foglalniuk, és ebben jelenleg természetesen segítségükre van az Mt. Azonban, ha vizionáljuk a talán nem is oly távoli munkaerőpiaci jövőt, ahol nem feltétlenül a szociális természetű garanciák fognak dominálni, akkor hamar felismerhetjük a szerződéses akarat kifejeződésének fontosságát a tekintetben, hogy egyfajta szükségességet eredményez mindez a jogvédelmi mechanizmusok szerződéses artikulálására. Márpedig ebben a tekintetben a kollektív megállapodások „általános szerződési feltételei”,⁶³ illetve az egyéni munkaszerződések olyan szabályozása és felek általi formulázása játszhat kulcsszerepet, amely immanens módon figyelemmel van a munkavállalók alapvető érdekeire, jogaira, köztük kiemelt helyen az egyenlő bánásmód követelményével.

Össességében a szerződési feltételek és szerződési szabadság eszméje több oldalról terhelt a munkajogban, mégis megállapítható, hogy a jogalkotó gyakorlatilag ezen jogelv rendeltetésszerű alkalmazása köré építette fel az Mt-t. A felek látszólagos szerződéses egyenlősége és az Mt. sokszor nem

63 Nádás György: Általános szerződési feltételek a munkajogban, fogyasztó-e a munkavállaló? In: Árva Zsuzsanna – Szikora Veronika (szerk.): A fogyasztók védelmének új irányai és kihívásai a XXI. században, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen (2018) 316-320.

is leplezett eltolódása az egyoldalú szabályozás felé veszélybe sodorhatják a munkavállalói jogok szerződésbe történő inkorporálását abban a nem feltétlenül hipotetikus esetben, amikor ezek kizárhatók a törvény szerint. A törvényi minimumok viszont kétségkívül egyfajta generikus szerződési feltételként jelentkezhetnek, ugyanis ezekkel a feleknek számolniuk kell, és szerződéses akaratuknak ezeket nem feltétlenül kell átfogni. Habár a felek egyenlőségét speciális szerződési feltételekkel és törvényi normákkal sem lehet megalapozni álláspontom szerint, az „egyenlőtlen egyenlőség” másik oldalán a munkavállalók egyenlősége, azaz az egyenlő bánásmód elve e tekintetben is egy határozott, végső korlátot állít a munkáltató joggyakorlása és a felek szerződéses szabadsága elé.